

המוקד להגנת הפרט
HAMOKED Center for the Defence of the Individual
هموكيد - مركز الدفاع عن الفرد

בית
דפוס

בתכלית האיסור

עינוי עצירים פלסטינים והתעללות בהם
על-ידי כוחות הביטחון של ישראל

2007 מאי

בתכלית האיסור

עיוני עצידים פלסטינים
והתעללות בהם על-ידי כוחות
הביטחון של ישראל

מאי 2007

מחקר וכתובה: יחזקאל ליין

גביית עדויות: עו"ד הישאם אבו שחאדה,
מוסא אבו השחש, סוהא זייד,
עבד אל-כרים סעדי
ואיאד חדד

ריכוז מידע: אורלי ברמק, אפרת אסף,
נמרוד אמזלק, רוני פלי

ייעוץ משפטי: עו"ד יוסי וולפסון

עריכה לשונית: דליה קרשטיין

איורים: ישי מישורי

תודות לכרמי לקר על סיועו במחקר

המוקד להגנת הפרט מיסודה של ד"ר לוטה זלצברגר הוא ארגון זכויות אדם שהוקם בשנת 1988 על רקע אירועי האינתיפאדה הראשונה. מטרתו לעמוד על משמר זכויותיהם של פלסטינים, הנמצאים תחת הכיבוש הישראלי. המוקד פועל לאכיפה של הסטנדרטים והערכים המעוגנים במשפט ההומניטארי הבינלאומי ובמשפט זכויות האדם הבינלאומי.

בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים. הוקם בשנת 1989 על-ידי אנשי רוח, משפטנים, רופאים, עיתונאים וחברי כנסת. מטרתיו העיקריות הן להיאבק נגד הפרות זכויות האדם בשטחים, באמצעות תיעודן והבאתן לידיעת הציבור וקובעי המדיניות; להילחם בתופעת ההדחקה וההכחשה הקיימת בחברה הישראלית ולתרום ליצירת תרבות של זכויות האדם בישראל.

תקציר

בשנים האחרונות הודתה ישראל רשמית, כי חוקרי השב"כ נוקטים בשיטות חקירה "חריגות" ומפעילים "לחץ פיזי" נגד עצירים פלסטינים, במצבים המוגדרים כ"פצצה מתקתקת". בצלם והמוקד להגנת הפרט בחנו את שיטות החקירה האלה ואת תדירות השימוש בהן, כמו גם פרקטיקות פוגעניות אחרות. ממצאי הדו"ח מבוססים על עדויותיהם של 73 פלסטינים, תושבי הגדה המערבית, שנעצרו במהלך התקופה שבין יולי 2005 למאוס 2006 ונחקרו על-ידי השב"כ. אף שאין מדובר במדגם סטטיסטי מייצג, הוא מספק אינדיקציה תקפה אודות תדירות התופעות המדווחות בו.

המסגרת המשפטית

המשפט הבינלאומי מטיל איסור מוחלט על עינויים והתעללות. מדינות אינן רשאיות לסטות ממנו אף בנסיבות הקשות של המאבק בטרור. האחריות במקרה של הפרת האיסור רובצת לא רק על המדינה, אלא גם על המתעללים עצמם, החשופים להעמדה לדין מחוץ לארצם.

בפסק דינו מספטמבר 1999 קבע בג"ץ, כי אין לשב"כ סמכות חוקית להשתמש ב"אמצעי חקירה פיזיים" נגד נחקרים. לחץ ואי נוחות מסוימים הינם לגיטימיים, לפי פסיקה זו, רק כתוצר לוואי של צרכי החקירה ולא כאמצעי לשבירת רוחם של הנחקרים. עם זאת, נקבע, כי חוקרי שב"כ שהתעללו בנחקרים במצב של "פצצה מתקתקת", יכולים ליהנות מפטור מהעמדה לדין. קביעה זו העניקה למעשים חמורים אלה לגיטימציה משתמעת, בניגוד מוחלט למשפט הבינלאומי, שאינו מכיר בחריגים לאיסור על עינויים והתעללות.

"ריכוך" העצירים לפני חקירתם

עדי המדגם דיווחו על מכות, איזוק מכאיב, קללות והשפלות, ומניעת צרכים חיוניים, שסבלו מידי אנשי כוחות הביטחון מרגע מעצרו ועד להעברתם לידי השב"כ. כשני שלישי מעדי המדגם (49 מתוך 73) דיווחו כי סבלו לפחות מאחד מסוגי הפגיעות הללו, המוגדרות במשפט הבינלאומי כהתעללות אסורה, היכולה להגיע אף לכדי עינויים. במסגרת המחקר לא נבדקה השאלה האם נועדה התעללות זו ל"ריכוך" העצירים לקראת חקירתם בידי השב"כ. עם זאת, זוהי ללא ספק התוצאה בפועל.

משטר החקירות של השב"כ: התעללות כשגרה

משטר החקירות של השב"כ כולל שבעה מרכיבים מרכזיים, הפוגעים במידה שונה בכבודם ובשלמות גופם של הנחקרים. פגיעה זו מתעצמת לנוכח הפעלתם המשולבת של מרכיבים אלה במהלך תקופת החקירה, שנמשכה, אצל עדי המדגם, 35 יום בממוצע:

1. ניתוק מהעולם החיצון – מניעת מפגש בין הנחקר לעורך דינו ולנציגי הצלב האדום;
2. תנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי – החזקה בצינוק מחניק ומצחין, בתנאי בידוד;
3. תנאי הכליאה כאמצעי להחלשת הגוף – מניעת פעילות גופנית, הפרעה לשינה ומזון לא ראוי;

4. תנוחת "שאבח" – כבילה מכאיבה וממושכת של ידיו ורגליו של הנחקר לכיסא ;
  5. גידופים והשפלות – קללות, חיפושים בעירום מלא, צעקות, יריקות וכד' ;
  6. איומים – בהם איום בעינויים פיזיים קשים, מעצר בני משפחה, ועוד ;
  7. הוצאת מידע באמצעות מדובבים, "עסאפיר" – שיטה זו אינה פוגענית כשלעצמה, אך יעילותה תלויה, במידה רבה, בהתעללות בעצירים מיד לפני הפעלתה.
- אמצעים אלה ננקטו נגד רובם המכריע של העדים שנכללו במדגם. האמצעים אינם "תוצר לוואי" בלתי נמנע של צרכי המעצר והחקירה, אלא נועדו לשבור את רוחם של הנחקרים. כיוון שכך, הם מנוגדים לפסיקת בג"ץ ומהווים, לפי המשפט הבינלאומי, התעללות אסורה. זאת ועוד, בנסיבות מסוימות הם עלולים אף להגיע לכדי עינויים ממש.

שיטות החקירה "המיוחדות"

בנוסף לאמצעים השגרתיים, משתמשים חוקרי השב"כ, בחלק מן המקרים, בשיטות "מיוחדות", הכרוכות ברובן בהפעלת אלימות פיזית ישירה. ככל הנראה אלה המקרים בהם מוגדרים הנחקרים "פצצה מתקתקת". עדי המדגם תיארו שבע שיטות כאלה :

1. מניעת שינה משך יותר מיממה (15 מקרים) ;
2. מכות "יבשות" (17 מקרים) ;
3. הידוק אזיקים מכאיב, לעיתים תוך עצירה של זרימת הדם (5 מקרים) ;
4. משיכת הגוף קדימה בפתאומיות, תוך גרימת כאב בפרקי הידיים הכבולים לכיסא (6 מקרים) ;
5. הטיית הראש לצדדים או לאחור, תוך אחיזה מכאיבה בסנטר או דחיפתו באגרוף (8 מקרים) ;
6. תנוחת "צפרדע" (אילוץ הנחקר לכרוע על קצות אצבעותיו) המלווה בדחיפות (3 מקרים) ;
7. תנוחת "בננה" - כיפוף גופו של הנחקר בצורת קשת, בעודו יושב על כיסא ללא משענת (5 מקרים).

אמצעים אלה מוגדרים במשפט הבינלאומי במובהק כעינויים. השימוש בהם אינו שגרתי, אולם גם איננו זניח. בג"ץ קבע אמנם כי חוקרי שב"כ שהתעללו בנחקרים במצב של "פצצה מתקתקת" עשויים ליהנות מפטור מאחריות פלילית, אולם זאת רק כאשר ההתעללות בוצעה כתגובה ספונטנית של חוקר בודד להתרחשות בלתי צפויה. בפועל, מצביעים כל הסימנים על-כך שהשיטות "המיוחדות" מופעלות על פי נוהל קבוע, ועל סמך אישור שניתן מראש.

מנגנוני הטיח והחיפוי

מעשי ההתעללות והעינויים שמבצעים חוקרי שב"כ וחיילים בעצירים פלסטינים אינם מתרחשים בחלל ריק, אלא נעשים בחסות מערכת אכיפת החוק בישראל.

למרות העובדה שמאז תחילת 2001 הוגשו לפרקליטות המדינה למעלה מ-500 תלונות על התעללות אנשי שב"כ בנחקרים, לא מצאה הפרקליטות לנכון להורות על פתיחה בחקירה פלילית, ולו במקרה אחד. החלטות הפרקליטות בעניין זה מתבססות על ממצאי בדיקה הנערכת על-ידי מבקר תלונות נחקרים בשב"כ, ה"מבת"ן", שהוא איש שב"כ, הכפוף לראש הארגון. גם כשנמצא שחוקרי השב"כ אכן התעללו בנחקר, סגרה הפרקליטות את התיק בהסתמך על פרשנות מגמתית של פסיקת בג"ץ לגבי תחולתה של "הגנת הצורך".

רוב מקרי ההתעללות של חיילים בעצירים אינם נחקרים כלל, ומיעוט מאלה שנחקרים, מגיע לכדי כתב אישום. במקרים רבים הגורמים לכך הם ליקויים מערכתיים שונים, כגון העיכוב הממושך בפתיחה בחקירה. בנוסף, יש להניח כי ללא מאמץ יזום ומכוון מצד הרשויות, קטנים הסיכויים שהעצירים עצמם יתלוננו על פגיעות שסבלו בעת מעצרים.

משטר החקירות של השב"כ זוכה גם לסיוע משמעותי של בג"ץ, המשמש כחותמת גומי לצווים המסדירים את החזקת הנחקרים בתנאים של ניתוק מהעולם החיצון. מתוך מאות העתירות שהוגשו בשנים האחרונות לבג"ץ נגד הצווים הללו, לא קיבל בג"ץ ולו אחת מהן. בג"ץ אף נוהג להתיר לשב"כ להסתיר מן הנחקרים את עצם הוצאת הצווים ואת ההליכים המשפטיים המתנהלים בהקשר זה, במטרה להגביר את הלחץ הפסיכולוגי המופעל עליהם.

המלצות

לנוכח ממצאי הדו"ח קוראים המוקד ובצלם לממשלת ישראל לנקוט בצעדים הבאים:

- להורות לשב"כ להפסיק לאלתר ובאופן מוחלט את השימוש בכל אמצעי חקירה שיש בו כדי לפגוע בכבודם של הנחקרים או בשלמות גופם;
- ליזום חקיקה שתאסור לחלוטין על עינויים ועל התעללות, ותשלול את האפשרות להחיל את "הגנת הצורך" על עובדי ציבור החשודים במעשים אלה;
- לקבוע כי כל תלונה שתוגש נגד חוקרי שב"כ בגין התעללות בנחקר תיחקר בידי גוף עצמאי, ואם תמצא מוצדקת, יועמדו האחראים לדין;
- לתעד את חקירות השב"כ בווידאו ולפתוח את מתקני החקירה של השב"כ לביקורת חיצונית אובייקטיבית, לרבות ביקורת של דווח האו"ם המיוחד לנושא עינויים;
- להבטיח, בחקיקה ובפועל, תנאי כליאה אנושיים מינימליים לכל עציר באשר-הוא, ולבטל את ההוראות המפלות לרעה עצירים "ביטחוניים" בנוגע לאותם תנאים;
- לבטל את הצו הצבאי המתיר לשב"כ לאסור על מפגש בין עציר לעורך דינו, ולהחיל על עצירים פלסטינים את הסטנדרטיים הקבועים בעניין זה במשפט הבינלאומי;
- למצות את הדין עם חיילים שפגעו בעצירים פלסטינים.

תוכן עניינים

9	מבוא
10	מתודולוגיית המחקר
12	מאפייני המדגם
13	מבנה הדו"ח
15	המסגרת המשפטית
15	עינויים והתעללות בראי המשפט הבינלאומי
19	האיסור על עינויים ועל התעללות לפי פסיקת בג"ץ
25	התעללות בעצירים בעת המעצר ועד העברתם לחקירה
25	רקע עובדתי
26	הכאה
27	איזוק מכאיב
28	קללות והשפלות
29	מניעת צרכים חיוניים
30	דיון בממצאים
33	משטר החקירות של השב"כ: התעללות כשגרה
33	רקע עובדתי
34	ניתוק מן העולם החיצון
36	תנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי
40	תנאי הכליאה כאמצעי להחלשת הגוף
42	כבילה בתנחות "שאבח"
43	גידוף והשפלה
45	איום והפחדה
46	הוצאת מידע באמצעות מדובבים
48	מסקנות

51 _____ **שיטות החקירה "המיוחדות"**

51 _____ מניעת שינה

52 _____ מכות

52 _____ הידוק אזיקים

53 _____ משיכת גוף פתאומית

53 _____ הטיית ראש פתאומית

54 _____ כריעת "צפרדע"

55 _____ כיפוף גב (תנוחת "בננה")

56 _____ מסקנות

59 _____ **מי ישמור על השומרים? מנגנוני הטיח והחיפוי**

59 _____ חקירת תלונות נגד חוקרי שבי"כ

61 _____ חקירת תלונות נגד חיילים

62 _____ איסור מפגש בין נחקרים לעורכי דינם : בג"ץ כחותמת גומי

64 _____ הצגת הצהרות שנגבו כתוצאה מעינויים כראיה בהליך הפלילי

69 _____ **מסקנות והמלצות**

71 _____ **תגובת המדינה**

זכותו של כל אדם להיות חופשי מהתעללות ומעינויים (פיזיים או מנטליים) היא אחת מזכויות האדם הבודדות הנחשבות לזכות מוחלטת, היינו, כזו שאין "לאזן" מול זכויות או ערכים אחרים ושלעולם לא ניתן להשהות או להגביל, גם לא בנסיבות הקשות של מלחמה או מאבק בטרור.¹ זכות זו נהנית כיום מהמעמד הגבוה והמחייב ביותר במשפט הבינלאומי.

טיעונים תועלתניים רבים הועלו במהלך השנים בזכות כיבוד קפדני של איסור מוחלט זה, במיוחד בהקשר של חקירות שמבצעות זרועות הביטחון של המדינה. בין השאר נטען, כי ממילא אין לסמוך על מידע שהושג באמצעות עינויים, שכן הנחקר עלול למסור כל מה שחוקריו חפצים לשמוע ובלבד שיפסיקו לענותו; כי מאחר שאין דרך מעשית להגביל את השימוש בעינויים למקרים קיצוניים בלבד, כל חריגה מהאיסור המוחלט תוביל, בהכרח, להידרדרות ב"מדרון חלקלק" של הרחבת השימוש בעינויים; כי הפרת האיסור על עינויים עלולה לפגוע במעמד המדינה או באינטרסים שלה בזירה הבינלאומית; כי התרת השימוש בעינויים עלולה לחשוף את אנשי כוחות הביטחון השוהים בחו"ל למעצר ולנקיטה בהליכים פליליים נגדם, וכדומה.

טיעונים אלה הינם, במידה זו או אחרת, נכונים וחשובים כשלעצמם, הסיבה החשובה ביותר לדבוק באיסור המוחלט, לפי מיטב הבנתנו, נעוצה בכך שעינויים הם, במהותם, ולא בגין הנזק שהם עלולים להסב, מעשה מתועב.

הרע שבעינויים נעוץ בהיותו אחת הצורות הקיצוניות ביותר של שלילת אנושיותו של האדם. אמנם, השימוש באמצעי כפייה כדי לאלץ בני אדם לפעול בניגוד לרצונם ולהויתם, הוא ממאפייניה המובהקים של כל מדינה באשר היא. הייחודיות בסיטואציה של החקירה בעינויים היא בכך שאמצעי הכפייה המשמשים את המדינה כדי לשבור את רצונו של הנחקר (קרי, להביא אותו לגלות מידע) הם גופו ורגשותיו. למעשה, במצב זה "מגייס" החוקר את הגוף ואת הרגשות של הנחקר לטובת מטרת החקירה, ומביא את אלה, באמצעות גרימת כאב וסבל, "לבגוד" ברצונו החופשי של הנחקר, ב"אני" הפנימי שלו, במהותו כאדם.³

האם מכבדת מדינת ישראל את האיסור המוחלט על עינויים ועל התעללות? דומה כי התשובה לכך שלילית. במהלך השנים האחרונות הודתה ישראל מספר פעמים, באופן רשמי, כי חוקרי שירות הביטחון הכללי (להלן: השב"כ) נוקטים, במצבים המוגדרים כ"פצצה מתקתקת", בשיטות חקירה "חריגות" וכן ב"לחץ פיזי". הנחקרים במצבים הללו הם תמיד ערבים. בנוסף, הודתה מערכת אכיפת החוק

1. המונח "התעללות" בדו"ח זה מתייחס להתנהגות המהווה יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל, כמשמעות מונחים אלה במשפט הבינלאומי. להרחבה בנושא ר' פרק 1 להלן.

2. טענה זו הועלתה על-ידי צוות משפטיים בראשות עו"ד מני מזוז ועו"ד רחל סוכר, שמונה על-ידי ראש הממשלה דאז אהוד ברק, לבחינת משמעויות פסק הדין משנת 1999 בעניין חקירות השב"כ (דין וחשבון, דצמבר 1999, ע' 46).

3. לפיתוח מלא של טענה זו ר' 1. David Sussman, "What's Wrong with Torture?" (2005) 33 *Philosophy and Public Affairs*.

מתודולוגיית המחקר

דו"ח זה הוא, במובן מסוים, יוצא דופן, שכן העדויות עליו הוא מבוסס לא נגבו בעקבות תלונות או דיווחים שהגיעו לידינו. במקום זאת, פנינו ביוזמתנו לאנשים שנחקרו על-ידי השב"כ ואשר שמותיהם עלו במסגרת מדגם שתוכנן מראש, בבקשה שימסרו את עדותם. חשוב להבהיר כי אין מדובר במדגם סטטיסטי מייצג.⁴ לפיכך, אין להסיק כי שכיחותה של כל תופעה, כפי שעולה מהמדגם, משקפת באופן מדויק את שכיחות התופעה במציאות, כלומר בקרב כלל הפלסטינים הנחקרים על-ידי השב"כ. עם זאת, לנוכח האופן בו הורכב המדגם (ר' להלן), וכן בהתחשב בכך שלא היה בידינו כל מידע מוקדם אודות המעצר או החקירה של האנשים שנכללו בו, תוצאות המדגם מספקות **אינדיקציה** תקפה אודות תדירות התופעות המדווחות בו.

מאגר השמות הבסיסי ששימש לבניית המדגם, מורכב משמותיהם של פלסטינים תושבי הגדה המערבית, שנעצרו על-ידי כוחות הביטחון של ישראל, ואשר אחד מבני משפחתם פנה למוקד להגנת הפרט בבקשה שיסייע באיתורם. מובן מאליו כי המוקד אינו עוסק באיתור כל פלסטיני שנעצר באשר הוא. עם זאת, היקף הפניות בנושא זה הוא רחב וייצוגי למדי. כך למשל, במהלך שנת 2005, השנה הרלבנטית

של ישראל באופן רשמי, כי היא נוהגת לאשר את השימוש בשיטות אלה, בדיעבד. השאלה המרכזית שתעמוד למבחן בדו"ח הנוכחי היא, אם כן, באילו אופנים ובאיזו תדירות מפירה ישראל את זכותם של עצירים פלסטינים החשודים בפעילות טרור, להיות חופשיים מעינויים ומהתעללות?

דו"ח זה, שהינו פרי שיתוף פעולה בין המוקד להגנת הפרט (להלן: המוקד) לבין בצלם, מהווה חוליה נוספת במאבק ארוך השנים שמנהלים שני הארגונים בתופעת העינויים בחדרי החקירות של השב"כ. במהלך שנות התשעים, פרסם בצלם למעלה מעשרה דו"חות בהם תועדה התופעה על היבטיה השונים, במטרה להגביר את המודעות בנושא בארץ ובחו"ל.⁴ המוקד החל במארכ 1996 בפעילות משפטית אינטנסיבית נגד עינויים, במסגרתה הגיש במשך שנתיים 120 עתירות לבג"ץ במקרים בהם היה חשד סביר או ידיעה ודאית על שימוש בעינויים ומתמיד בפעילות זו עד היום.⁵ עם זאת, מאז פסיקת בג"ץ בעניין חוקיות שיטות החקירה של השב"כ ב-1999 (ר' דיון בפרק 1), הצטמצם היקף הפעילות של שני הארגונים בתחום זה. הדו"ח הנוכחי סיפק לנו הזדמנות לשוב ולמקד את מירב המאמצים בנושא ולשפר את יכולותינו במאבק נגד תופעת העינויים וההתעללות.

4. בצלם, חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה: התעללות, "לחץ פיזי מתון", או עינויים: (מארכ, 1991); בצלם, חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה (דו"ח מעקב) (מארכ, 1992); בצלם, מותו של מוסטפא ברכאת באגף החקירות במתקן הכליאה בטול-כרם (ספטמבר, 1992); בצלם, הנוהל החדש בחקירות השב"כ: המקרה של עבד א-נאסר עובייד (נובמבר, 1993); בצלם, עינויים בחקירה: עדויות נחקרים פלסטינים, עדויות חוקרים (נובמבר, 1994); בצלם, מעצרים וחקירתם של בני הזוג "עלי" מהכפר בני נעים (יוני, 1995); בצלם, לגיטימציה לעינויים: החלטות בג"צ בעניין בלבסי, חמדאן ומובארכ – מקורות והערות (ינואר, 1997); בצלם, עינויים כשיגרה: שיטות החקירה של השב"כ (פברואר, 1998); בצלם, חקיקה המתירה לחץ פיזי ונפשי בחקירות השב"כ, נייר עמדה (ינואר, 2000).

5. ר' למשל, בג"ץ 1622/96, אל אחמר נ' השב"כ. ר' גם המוקד להגנת הפרט, פרויקט זכויות כלואים, מאי 1996, ע' 16-7.

6. עריכת מדגם מייצג לא התאפשרה בשל מספר אילוצים אובייקטיביים, בהם, אי הודאות באשר להרכבה של אוכלוסיית המחקר (אין בידינו רשימה של נחקרי שב"כ), מגבלות גישה חמורות אל הנחקרים הכלואים בבתי כלא, ועלויות גבוהות הכרוכות בעריכת מדגם כזה.

השאלון התייחס לאופן הטיפול בעדים על-ידי כל אנשי כוחות הביטחון שבאו איתם במגע (חיילים, שוטרים, סוהרים ואנשי שב"כ) במהלך התקופה שבין המעצר ועד לסיום חקירת השב"כ. ההנחה המרכזית מאחורי רוחב היריעה של המחקר היא, שעל מנת לבחון האם עציר מסוים היה נתון לעינויים או להתעללות, לא די בבחינת שיטות החקירה במובן המצומצם של המושג, קרי האמצעים הננקטים במהלך התשאול, אלא יש לבדוק את ההשפעה המצטברת של מכלול התנאים שנכפו על הנחקר, גם מחוץ לחדר החקירות (תנאי הכליאה, נגישות ליעוץ משפטי וכו'), וגם בתקופה שבין המעצר לתחילת החקירה (רמת האלימות במהלך המעצר, אופן ההעברה למתקן הכליאה וכו').

מטבע הדברים, אין אנו יכולים לערוב לכך שכל פרט ופרט המופיע בעדויות נכון או שמא נפל בו אי דיוק או הגזמה מסוג זה או אחר. עם זאת, ככלל, אנו משוכנעים כי הפרקטיקות והשיטות המדווחות בעדויות שרירות וקיימות. שכנוע זה נובע, בין השאר, מארבעה טעמים עיקריים: ראשית, כמעט כל העדויות מצטיינות בעקביות פנימית וברמת פירוט גבוהות ביותר; שנית, הבדלי הגרסאות ביחס למאפיינים של כל שיטה, מעדות אחת למשניה, זניחים יחסית; שלישית, כל הפרקטיקות המדווחות בעדויות ומובאות בדו"ח, תועדו גם בעדויות ותצהירים שנגבו על-ידי ארגונים אחרים ועורכי דין פרטיים; רביעית, מדינת ישראל לא הכחישה את השימוש בחלק מהשיטות האלימות המדווחות כאן, כשהדבר נודע בפומבי, ואילו לגבי שיטות אחרות (בעיקר תנאי הכליאה, הבידוד והניתוק של העצירים מן העולם החיצון) לא רק שאין הכחשה, אלא שהסמכות להשתמש בהן מעוגנת בחקיקה.

לדו"ח זה, התקבלו במוקד בסך הכל 4,460 פניות לאיתור כלואים, מתוכם 4,384 מתושבי הגדה המערבית.⁷ נציין, במאמר מוסגר, כי עיסוקו של המוקד במתן שירות זה לאוכלוסייה הפלסטינית נובע מהיעדר גורם רשמי כלשהו מטעם ישראל המודיע למשפחות העצורים ביוזמתו על עצם מעצרו של בן משפחה או על מקום הימצאו. זאת, למרות שישראל מחויבת לעשות כן, הן לפי המשפט הבינלאומי והן לפי החקיקה הצבאית.⁸

הרכבת המדגם מתוך מאגר השמות של המוקד נעשתה על סמך מספר קריטריונים פורמליים, שיפורטו בהמשך, שלפיהם עלו שמותיהם של 102 עצירים. תשעה מהם סירבו למסור את עדותם, ולפיכך נגבו בפועל 93 עדויות. בדיעבד, הוחלט לנפות מהמדגם עשרים עדויות, שכן התברר כי מקרים אלה אינם תואמים לפחות אחד מהקריטריונים שנקבעו מראש.⁹ בסופו של דבר נכללו במדגם **73 עדויות**.

כל העדויות נגבו במסגרת ראיון מובנה למחצה, כלומר, על סמך שאלון קבוע, עליו השיבו העדים באופן חופשי, וכן שאלות נוספות שהוצגו בהתאם לנסיבות של כל מקרה ולרמת הפירוט של התשובות. מתוך 73 הראיונות שנכללו במדגם, 68 נערכו על-ידי עו"ד הישאם אבו שחאדה, מטעם המוקד ובצלם, באחד מבתי הסוהר בו היה העד כלוא באותה עת, בין אם במסגרת מעצר עד תום ההליכים ובין אם במסגרת ריצוי עונש מאסר שנגזר עליו. חמשת העדים הנותרים שוחררו כבר ממעצר עת פנינו אליהם ולכן נגבו העדויות בבתיים, על-ידי ארבעה מחוקרי השטח של בצלם.¹⁰ לצורך שמירה על ביטחונם ופרטיותם של העדים הוחלט לפרסם את שמותיהם בראשי תיבות בלבד.

7. מבדיקות אקראיות שערך המוקד עולה, כי כמות הפניות לאיתור המגיעה למוקד, שווה לכ-80% מהמעצרים שמפרסם דובר צה"ל באמצעי התקשורת. לפי נתונים שהתפרסמו בעיתון הארץ, במהלך 2006 נעצרו בגדה המערבית כ-5,000 פלסטינים (עמוס הראל, "יעלה קרב! או עלה לניידת", הארץ, 25.3.07).

8. צו בדבר הוראות ביטחון (יחידה ושמרון) (מסי' 378) התשי"ל-1970, סעיף 78 ב', תיקון 53. את המידע אודות מקום החזקתם של עצירים פלסטינים מלבד המוקד ברוב המקרים מדי "מרכז השליטה" - יחידה צבאית הפועלת במפקדת קצין משטרה צבאית ראשית. יחידה זו מרכזת נתונים לגבי כלל העצירים והאסירים הפלסטינים המוחזקים על-ידי כל הרשויות הרלבנטיות בישראל - הצבא, המשטרה ושירות בתי הסוהר (להלן השב"ס).

9. יש לציין כי עשרים העדויות שנגבו אך לא נכללו במדגם, אמנם לא נלקחו בחשבון בהערכת התדירות של כל אחד מהביטים והשיטות שדונו בדו"ח, אולם הן שימשו כמקור נוסף לאישוש הממצאים המרכזיים של המדגם.

10. מוסא אבו שהשה באזור חברון, סוהא זייד באזור בית לחם, עבד אל-כרים סעדי באזור טול כרם ואיאד חדד באזור רמאללה.

מאפייני המדגם

זאת, מתוך הנחה כי בעקבות הפיגוע התבצע גל מעצרים וכי חלק ניכר מהעצורים הועברו לחקירת השב"כ.

קבוצת העצירים ה"בכירים" כוללת פלסטינים שנעצרו בתקופה שבין יולי 2005 לינואר 2006, העומדים בשני קריטריונים עיקריים. ראשית, מעצרים התבצע במסגרת מבצע מעצר יזום וממוקד, ולא בנסיבות אחרות (בדיקה אקראית, במהלך הפגנה, בעקבות זימון וכיוצא בזה). מאחר שהמאגר שבידי המוקד אינו כולל פרטים אודות אופן המעצר של המועמדים לאיתור, נערך הסינון הראשוני על סמך מידע אודות מעצר פלסטינים שהתפרסם באמצעי התקשורת ובאתר דובר צה"ל, או שנמסר על-ידי ארגוני זכויות אדם פלסטיניים. שנית, חקירתם בפועל של העצורים על-ידי חוקרי השב"כ, קרי התשאול על-ידי החוקרים, ולא רק עצם הבאתם למתקן החקירה, החלה תוך פחות מ-48 שעות מרגע המעצר. בפועל, לגבי רוב המקרים שנכללו בקבוצה זו, החלה החקירה תוך פחות מ-24 שעות. מאחר שהמידע שנמסר למוקד על-ידי הרשויות, מתייחס רק לתאריך העברתו של עציר למתקן מסוים, ולא לנעשה בו מרגע הגעתו לאותו המתקן, ההחלטה בדבר הכללתה של כל עדות ועדות במדגם התקבלה רק בדיעבד, לאחר שניתן היה לקבוע מתי בדיוק החלה החקירה.

על סמך קריטריונים אלה עלו שמותיהם של 65 עדים פוטנציאליים, מהם סירבו שבעה למסור את עדותם. מתוך 58 העדויות שנגבו בפועל, נופו בסופו של דבר 19 לאחר שהתברר כי המקרים אינם עומדים באחד הקריטריונים, לרוב הקריטריון השני. על כן, מתוך קבוצה זו נכללו במדגם 39 עדויות.

המדגם שהורכב כולל בתוכו שתי קבוצות עצירים, אשר כל אחת מהן הורכבה על פי קריטריונים שונים ומהווה, למעשה, תת-מדגם בפני עצמו. אחת, אותה נכנה קבוצת "העצירים הרגילים", אמורה לשקף את הפרקטיקות הנהוגות באופן שגרתי כלפי נחקרי השב"כ. השנייה, אותה נכנה קבוצת העצירים "הבכירים", אמורה לשקף את דרכי הטיפול והחקירה בעצירים שהשב"כ מייחס דחיפות מיוחדת לחקירתם. חשוב להבהיר, כי אין לראות בשימוש שנעשה בדו"ח זה במילה "בכירים", אמירה כלשהי בנוגע למעמדם של אנשים שנכללו בקבוצה זו בארגון זה או אחר או למעורבותם בפעילות מסוג כלשהו, אלא אך ורק לדחיפות בה נחקרו.

קבוצת העצירים ה"רגילים" כוללת את כל האנשים מתוך המאגר שנעצרו בחמשת הימים שבין ה-13 ל-17 ביולי 2005, אשר, לפי המידע שהתקבל במוקד, הועברו לאחד ממתקני המעצר בו מתנהלות חקירות השב"כ (ר' דיון בפרק 3) לא יאוחר משבועיים מיום המעצר. על בסיס קריטריונים אלה, עלו מתוך המאגר שמותיהם של 37 עצירים, מתוכם סירבו שניים למסור את עדותם ואחד נופה לאחר שהתברר כי לא נחקר על-ידי השב"כ. לגבי שניים נוספים התברר בדיעבד, כי העצירים אינם תושבי הגדה (האחד תושב ישראל והאחר תושב עזה), אולם מאחר שהקריטריונים המהותיים האחרים התמלאו לגביהם, הוחלט להשאירם במדגם. על כן, מתוך קבוצה זו נכללו במדגם 34 עדויות. נציין כי בחירתם של ימים ספציפיים אלה נעשתה בשל העובדה שיום לפני כן, ב-12.7.05, בוצע פיגוע התאבדות בנתניה, בו נהרגו ארבעה אזרחים ואיש כוחות הבטחון.

קריטריונים	עצירים "רגילים"	עצירים "בכירים"
תאריך המעצר	13 עד 17 ביולי 2005	יולי 2005 – ינואר 2006
נסיבות המעצר	כל הנסיבות	מבצע ממוקד
זמן ההעברה לחקירה	עד שבועיים מיום המעצר	עד 48 שעות מיום המעצר
עדים שנכללו במדגם	34	39

המסגרת המשפטית לאורה נבחן בהמשך את הפרקטיקות הנהוגות כלפי נחקרים פלסטינים, הן מהפרספקטיבה של המשפט הבינלאומי והן מהפרספקטיבה של המשפט החוקתי הישראלי. הפרק השני עוסק בפרקטיקות פוגעניות הנהוגות כלפי עצירים פלסטינים, החל מרגע המעצר ועד להעברתם למתקן החקירה, בעיקר על-ידי חיילים. הפרק השלישי מתאר את משטר החקירות השגרתי של השב"כ, תוך התייחסות הן לשיטות החקירה במובן הצר של המושג (אלה הננקטות ישירות על-ידי חוקרי השב"כ) והן להפעלת לחץ פסיכולוגי באמצעות תנאי הכליאה. הפרק הרביעי עוסק בשבע שיטות חקירה אלימות, הננקטות, ככל הנראה, במצבים המוגדרים כ"פצצה מתקתקת". הפרק החמישי סוקר בצורה ביקורתית את תפקודם של ארבעה מנגנונים שונים במערכת אכיפת החוק בישראל, ביחס לסוגיית התעללותם של אנשי שב"כ וכוחות הביטחון בעצירים פלסטינים.

פרופיל העדים שנכללו במדגם, בכל הנוגע למגדר, גיל, מצב משפחתי ואזור מגורים, הוא כדלקמן: כל 73 העדים הינם גברים, וזאת מאחר שעל סמך הקריטריונים שנקבעו מראש לא עלה שמה של אף אישה; גילם הממוצע של העדים בעת מעצרו הוא 24, כאשר הצעיר שבהם היה בן 17 והמבוגר ביותר בן 58;¹¹ שלושה רבעים מן העדים היו רווקים בעת מעצרו ואילו הרבע הנותר היו נשואים (רובם אבות לילדים); באשר למקום מגורים עד המעצר, 32 מן העדים התגוררו ביישובים בצפון הגדה המערבית (מחוזות ג'נין, שכם, טובאס וטולכרם), 13 במרכז הגדה (מחוזות קלקיליה, סלפית, רמאללה, יריחו וירושלים), 26 בדרום הגדה (מחוזות בית לחם וחברון), אחד בישראל ואחד ברצועת עזה.

מבנה הדו"ח

דו"ח זה מורכב מחמישה פרקים ואחריהם מסקנות והמלצות. הפרק הראשון מציג את

11. הגילאים הנוכחים בדו"ח תקפים לעת בה נעצרו העדים.

פרק 1

המסגרת המשפטית

איסור זה מעוגן בשני הענפים העיקריים במשפט הבינלאומי, החלים על ישראל ביחסה לעצירים פלסטינים: משפט זכויות האדם הבינלאומי, העוסק בחובותיה של מדינה כלפי כל אדם הנמצא תחת שיפוטה, והמשפט ההומניטארי הבינלאומי, העוסק, בין השאר, בחובותיה של מדינה כלפי תושבי שטח כבוש. שתי האמנות המרכזיות בענף הראשון, בהן מעוגן האיסור על עינויים ועל התעללות הן, האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות¹⁴ והאמנה נגד עינויים וצורות אחרות של יחס או עונש אכזריים, בלתי אנושיים או משפילים.¹⁵ אחת האמנות העיקריות לגבי הענף השני היא אמנת גינבה הרביעית.¹⁶

האיסור על עינויים ועל התעללות הוא מרכיב מרכזי גם בענף אחר של המשפט הבינלאומי: המשפט הפלילי הבינלאומי. הפרת איסור זה מהווה, במסגרת ענף זה, פשע בינלאומי. אנשים המעורבים בביצוע פשע זה, לרבות אנשים שהורו לאחרים לענות או להתעלל או שסייעו לבצע מעשים אלו, נושאים באחריות פלילית אישית על כך. אחריות זו מתווספת לאחריות הרובצת על המדינה מטעמה פעלו אותם אנשים, והיא נפרדת ממנה.¹⁷ לפיכך, מחויבת כל מדינה באשר-היא, להפוך את המעורבות בביצוע פשעים אלו לעבירות פליליות בחקיקה המקומית שלה ולהעמיד את החשודים לדין.

פרק זה, המורכב משני חלקים, מציג את המסגרת המשפטית לאורה נבחן בהמשך את הפרקטיקות הנהוגות כלפי נחקרים פלסטינים.¹² חלקו הראשון עוסק באיסור על עינויים ועל צורות התעללות אחרות במשפט הבינלאומי. החלק השני דן בצורה ביקורתית בפסק הדין שהוציא בית המשפט העליון, בשבתו כבית המשפט הגבוה לצדק (להלן: בג"ץ) בשנת 1999, בעניין חוקיותם של אמצעי החקירה בהם השתמש השב"כ עד אז, ובהשלכות של פסק דין זה.

עינויים והתעללות בראי המשפט הבינלאומי

המשפט הבינלאומי מטיל איסור מוחלט על עינויים ועל יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל (להלן: התעללות). משמעות הדבר היא כי, בניגוד לנורמות חשובות אחרות, מדינות אינן רשאיות לגרוע ממנו או לאזן אותו אל מול זכויות או ערכים אחרים, אפילו לא במצבי חירום. יתרה מזו, מזה זמן רב התגבש בעולם קונצנזוס רחב לפיו האיסור המוחלט על עינויים ועל התעללות הוא כלל מינהגי, כלומר, כזה שתקף מבחינה משפטית בנוגע לכל מדינה, ארגון או אדם באשר-הם, במעשיהם בכל מקום בתבל, ללא קשר לתחולתה של אמנה בינלאומית זו או אחרת.¹³

12. בצלם והמוקד מודים לד"ר יובל גבר על הערותיו לפרק זה.

13. לדין בתהליך ההתגבשות של מעמד משפטי זה ר' Nigel Rodley, *The Treatment of Prisoners under International Law*, 2nd edition (Oxford 1999), ch 2.

14. International Covenant on Civil and Political Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp (No. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316(1966), 999 14 U.N.T.S. 171. ר' בעיקר סעיף 7. אמנה זו (להלן: האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות) אושרה על-ידי ישראל בשנת 1991.

15. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, G.A. res. 39/46, [annex, 39 U.N. GAOR Supp. 15 (1984)]. U.N. Doc. A/39/51 (1984). אמנה זו (להלן: האמנה נגד עינויים), המוקדשת כולה לאיסור על עינויים והתעללות, אושרה על-ידי ישראל בשנת 1991.

16. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 75 U.N.T.S. 287 (1949). ר' בעיקר סעיפים 3, 27, 31 ו-32. אמנה זו (להלן: אמנת גינבה הרביעית) אושרה על-ידי ישראל ב-1951.

17. האחריות האישית על ביצוע עינויים וצורות התעללות מסוימות נחשבת לנורמה מינהגית. במהלך השנים עוגנה נורמה זו בהסכמים שונים, בהם באמנת גינבה הרביעית (סעיף 147).

בעינויים אלפי אנשים. בהמשך, קבע בית הלורדים של אנגליה כי פינושה הוא בר-הסגרה, שכן החסינות מפני העמדה לדין שהמשפט הבינלאומי מעניק לראשי מדינות, אינה חלה בנוגע לפשע העינויים.²²

למרות אופיו המוחלט של האיסור על התעללות, במסגרת השיח אודות "המלחמה בטרור" והדרכים הלגיטימיות לניהול "מלחמה" זו, הועלתה הטענה לפיה איסור זה אינו מוחלט כמו האיסור על עינויים, במובן זה שהמשפט הבינלאומי אינו מחייב להעמיד לדין יחידים שהפירו אותו.²³ משמעות הדבר היא, לפי אחת הגרסאות לטענה, כי במקרים קיצוניים, רשאיות מדינות לפטור עובדי ציבור שהתעללו בעצירים מאחריות פלילית, אם יתברר שפעלו כך תחת לחץ או לצורך הצלת חיים.²⁴ רוב המחזיקים בדעה זו, מסתמכים על האמנה נגד עינויים, שאכן אינה מטילה חובה להפוך מעשי התעללות לעבירה פלילית.

אולם, בניגוד לטענה זו, העובדה שהאמנה נגד עינויים אינה מחייבת להעמיד לדין עובדי ציבור שהתעללו, אינה בבחינת פטור מחובה זו על פי אמנות אחרות עליהן חתומה המדינה.²⁵ כך למשל, אין באמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, או בתיעוד של הדיונים שקדמו לקבלת האמנה, שום אינדיקציה, ולו ברמז, לכך שהאיסור על התעללות הינו מוחלט פחות

במהלך המאה הקודמת הוקמו מספר טריבונלים בינלאומיים ייעודיים, בהם נשפטו יחידים שהואשמו בביצוע פשעים בינלאומיים בהקשרים ספציפיים, ובכלל זה במעורבות בביצוע עינויים והתעללות.¹⁸ רק לקראת סוף המאה, הוקם בית דין פלילי בינלאומי קבוע, שהחל לפעול בשנת 2002. לפי חוקת בית דין זה, ביצוע עינויים והתעללות, עלול להוות פשע נגד האנושות או פשע מלחמה, בהתאם לנסיבות בהם נעשה.¹⁹ עם זאת, מאחר שישראל טרם אישרה חוקה זו, מכוחה הוקם בית הדין, ככלל, אין לזה האחרון סמכות לשפוט אזרחים ישראלים המואשמים בביצוע פשעים בינלאומיים בישראל או בשטחים.²⁰

למרות זאת, אנשים החשודים במעורבות בביצוע עינויים או התעללות, עשויים להיעצר ולהישפט מחוץ לארצם, גם בהיעדר בית דין בינלאומי המוסמך לפעול בעניינם, וזאת מתוקף הסמכות האוניברסלית שחלה בנוגע לפשעים אלה. משמעות הדבר היא, שכל מדינה בעולם מוסמכת לעצור את אותם אנשים, בזמן שאלה נוכחים בשטחה, לצורך העמדתם לדין או הסגרתם, ללא קשר למקום ביצוע העינויים, לאזרחות החשוד או לאזרחות הקרבן.²¹ כך למשל, במסגרת יישומה של סמכות זו, נעצר באנגליה ב-1997 רודן צ'ילה לשעבר, אוגוסטו פינושה, שהואשם כי בתקופת שלטונו הורה לחקור

18. הראשון שבהם הוקם עם תום מלחמת העולם הראשונה, במסגרת הסכמי ורסאי, ושימש לשפיטת פושעי מלחמה גרמניים. כעבור כ-25 שנה, בעקבות מלחמת העולם השנייה, הוקמו טריבונל נירמברג וטריבונל טוקיו, לשפיטת אנשי צבא וממשל גרמניים ויפניים, בהתאמה, שהואשמו בפשעי מלחמה ובפשעים נגד האנושות. במחצית הראשונה של שנות התשעים הוקמו שני טריבונלים נוספים לשפיטת פושעים שבוצעו במסגרת מלחמת האזרחים ביוגוסלביה לשעבר ובמסגרת רצח העם ברואנדה. לסקירת ההתפתחות בתפיסת פשע העינויים בטרבונלים בינלאומיים ר' William Schabas, "The Crime of Torture and the International Criminal Tribunals" (2006) 37 *Case Western Reserve Journal of International Law*, 349.

19. Rome Statute of the International Criminal Court, U.N. Doc. 2187 U.N.T.S. 90, arts. 7(1)(f) and (k); 8(2)(a)(ii) and (iii).

20. למרות כלל זה, לפי סעיף 13 של חוקת בית הדין, מועצת הביטחון של האו"ם רשאית, במצבים הנדונים במסגרת פרק VII של אמנת האו"ם, להחליט כי בית הדין יהיה מוסמך לשפוט אנשים מסוימים, ללא קשר לאזרחותם או למקום בו בוצעו הפשעים בהם הם נחשדים.

21. נורמה זו היא בבחינת משפט מיהגי. היא עוגנה, בין השאר, בסעיף 146 לאמנת גינה הרביעית (בנוגע לעינויים ויחס בלתי אנושי) ובסעיפים 5 ו-6 לאמנה נגד עינויים (בנוגע לעינויים בלבד).

22. *Regina v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others ex parte Pinochet*, 38 I.L.M. 581 (House of Lords 1999).

23. אחד הניסוחים המפורסמים לטענה זו הופיע בחוות דעת, שזכתה לכינוי "תזכיר העינויים", שנכתבה על-ידי שני פרקליטים בכירים במשרד המשפטים של ארה"ב עבור יועצו המשפטי של הנשיא בוש: Jay S. Bybee, Assistant Attorney General, Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President, Re: Standards of Conduct for Interrogation under 18 U.S.C. §§ 2340-2340A, August 1, 2002, in Karen Greenberg and Joshua Dratel (eds.), *The Torture Papers: The Road to Abu Ghraib* (New York, University Press, 2005).

24. Yuval Shany, "The Prohibition against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment and Punishment: Can the Absolute be Relativized? under Existing International Law?" Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=856905.

25. יתרה מזו, בפסיקה השנייה בסעיף 16 לאמנה נגד עינויים, המתייחסת לאיסור על התעללות, קבע כי "הוראות אמנה זו אין בהן כדי לפגוע בהוראותי של מסמך בינלאומי אחר...".

מהגדרה זו עולים אפוא ארבעה תנאים מצטברים, ההופכים מעשה מסוים לעינויים:

1. נעשה במכוון
2. גרם לכאב או סבל חמור
3. נעשה לצורך השגת אחת המטרות הנמנות באמנה, בהן הוצאת מידע
4. נעשה על-ידי עובד ציבור או בהסכמתו.

מבין הארבעה, התנאי השני הוא זה המעורר קשיים ומחלוקות בניסיונות ליישם את ההגדרה ביחס לאמצעי חקירה בכלל, וביחס לאמצעי חקירה מתוחכמים ומשולבים כגון אלה שיידונו בהמשך הדו"ת, בפרט. בבואנו לבחון את מימושו של תנאי זה בפרקים הבאים שקלנו, בין השאר, ארבע תובנות מרכזיות העולות מהספרות ומהפסיקה בנושא:

ראשית, מאחר שכאב וסבל הם חוויות סובייקטיביות מטבען, לגבי מעשים מסוימים לא ניתן לקבוע באופן מופשט אם הסבל שגרמו היה חמור, אלא ביחס לנקיטתם במצב מסוים ונגד אנשים ספציפיים. כך למשל, ייתכן כי שיטת חקירה מסוימת גורמת אצל אדם צעיר ובריא סבל משמעותי אך לא חמור, ואילו אצל אדם מבוגר או חולה היא גורמת סבל חמור;

שנית, בשל המימד הערכי הכרוך בה, עצם הקביעה כי מעשה מסוים גורם לסבל "חמור" היא דינמית מטבעה. כפי שקבע בית הדין האירופי לזכויות האדם (להלן: בית הדין האירופי), אמנה לזכויות האדם (במקרה זה האמנה האירופית) היא "מסמך חי שיש לפרשו לאור נסיבות ההווה", בין השאר, לאור הערכים הרלבנטיים בזמן ובמקום מסוים.²⁷ לכן, מעשה מסוים, שנתפש בעבר כגורם סבל שאינו חמור, יכול כעבור זמן להיתפש כעינויים לאור שינויים נורמטיביים כאלה ואחרים, בהם תפישת תוכנו של ערך כבוד האדם;

מהאיסור על עינויים. נהפוך הוא, האיסור על עינויים ועל התעללות מובא באמנה זו כמקשה אחת, באותו סעיף (מספר 7), אשר ביחס אליו חל האיסור לגרוע ממנו בעיתות חירום. ועדת זכויות האדם של האו"ם, הגוף המוסמך לפרש את האמנה, קבעה מפורשות כי "לא ניתן להיתלות בצידוקים או בנסיבות מקילות כלשהם על-מנת לתרץ הפרה של סעיף 7, **מכל סיבה שהיא**, כולל צידוקים המבוססים על הוראה מממונה או מגורם ציבורי בעל סמכות".²⁶

מן הראוי להבהיר כי רוב אלה המצדדים בגישה המוטעית, לפיה האיסור על התעללות הוא מוחלט פחות מהאיסור על עינויים, אינם גורסים כי המשפט הבינלאומי מתיר למדינות לחרוג מהראשון בנסיבות מסוימות. הם טוענים "רק" כי מדינות, שהעניקו ליחידים שהתעללו בנחקרים בנסיבות קיצוניות פטור מאחריות פלילית, לא הפירו את המשפט הבינלאומי. במילים אחרות, גם לשיטתם, מדינה שאחראית על ביצוע מעשה התעללות תיחשב כמי שהפירה את המשפט הבינלאומי, ללא קשר לנסיבות.

ההגדרה המקובלת ביותר למונח "עינויים" היא זו המופיעה בסעיף 1(1) לאמנה נגד עינויים:

לעניין אמנה זו, המונח "עינויים", הוראתו מעשה אשר באמצעותו נגרם במכוון לאדם כאב או סבל חמור, בין אם פיזי, בין אם מנטלי, במטרה להוציא ממנו או מאדם שלישי מידע או הודאה, להענישו על מעשה שביצעו או נחשד בביצועו, הוא או אדם שלישי, או להפחיד או לאנוס אותו או אדם שלישי, או מכל סיבה ששורשיה בהפליה מכל סוג שהוא, מקום שכאב או סבל כאמור נגרמים בידי או באישור או בהסכמה בשתיקה של עובד ציבור או אדם אחר הממלא תפקיד רשמי בשידולו. אין הוא כולל כאב או סבל הנובעים מעונש על-פי חוק, טבועים בהם או נלווים אליהם.

CCPR, General Comment No. 20: Replaces general comment 7 concerning prohibition of torture and cruel treatment or punishment (Art. 7): .26 10/03/92, para. 3. (ההדגשה נוספה).

Tyler v UK, Application 5856/72, 1978, para. 31; *Selmouni v France*, Application 25803/94, 1999, para 10. 27 <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=HUDOC-EN>. כל פסקי הדין של בית הדין האירופי לזכויות האדם המוזכרים בדו"ח זה לקוחים מאתר האינטרנט של בית הדין.

רק לאחר הפעלתו מעבר לזמן נתון) מניעת שינה, למשל).

להבדיל מעינויים, אין בנמצא באף אחת מהאמנות הגדרה מוסמכת להתעללות. מהפסיקה והספרות בנושא, עולה כי שני הקריטריונים המרכזיים המבחינים בין עינויים להתעללות הם עוצמת הסבל שנגרם בגין התנהגות מסוימת והמטרה העומדת מאחורי אותה התנהגות. לפיכך, התנהגות הגורמת סבל משמעותי אך לא חמור, או לחלופין, הגורמת סבל חמור, אך לא למטרת הוצאת מידע (למשל, כתוצאה מהפעלת כוח מופרז במסגרת מעצרו של אדם המתנגד למעצר), תוגדר כהתעללות ולא כעינויים.³¹

גופים מעין-שיפוטיים מרכזיים, בעיקר ועדת זכויות האדם של האו"ם, האחראית לבחון תלונות של יחידים על הפרת האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, מרבים להתייחס לשני האיסורים כאל מקשה אחת, מבלי לציין במקרים קונקרטיים, האם המעשים הנדונים נופלים בקטגוריה האחת או האחרת.³² גופים אחרים, בראשם בית הדין האירופי, נוהגים להבחין בין השניים, וזאת על אף עמדתם העקרונית, לפיה שני האיסורים מוחלטים במידה שווה. ההצדקה לכך נעוצה בדעתו של בית הדין, לפיה המונח עינויים נושא עימו "סטיגמה מיוחדת", בה נכון להכתיר רק את המעשים החמורים ביותר.³³

שלישית, בניגוד לאחת הדעות המושמעות מדי פעם, מההגדרה לעיל עולה כי גם מעשים שאינם כרוכים בהפעלת אלימות פיזית יכולים להוות עינויים, כל עוד הם גורמים סבל מנטלי חמור. חוקרים במדעי החברה מצאו, שהשתרשות האיסור על עינויים הגבירה את הפיתוי מצד מדינות להשתמש בעינויים פסיכולוגיים, שכן אלה אינם משאירים סימנים על הגוף וקל יותר להסתירם.²⁸ עם זאת, כפי שציין הדווח המיוחד לנושא עינויים של האו"ם, ההבחנה בין עינויים פיזיים לעינויים מנטליים היא, במידה רבה, מלאכותית, שכן חווית הכאב כוללת, כמעט בהכרח, מרכיבים פיזיים ונפשיים הכרוכים זה בזה;²⁹

רביעית, כפי שהדגישו גופים שיפוטיים בינלאומיים רבים, על מנת לקבוע האם אדם היה נתון לעינויים אם לאו, יש לבחון את האפקט המשולב והמצטבר של כל האמצעים שנקטו נגדו בזמן כליאתו וחקירתו.³⁰ הווה אומר, הן משך הזמן בו הופעל אמצעי מסוים והן ריבוי האמצעים, עשויים להיות גורמים מכריעים בקביעה כי אדם פלוני עונה. לכן, גם אם כל אחד ואחד מהאמצעים שנקטו נגד אותו אדם אינו מגיע כשלעצמו לכדי עינויים, הרי ייתכן כי הפעלתם בו זמנית תגרום למידת סבל העוברת את סף החומרה של עינויים. באותה מידה, ייתכן כי אמצעי חקירה מסוים יעבור את סף הסבל ההופך אותו לעינויים

Evans M.D. and Morgan R., *Preventing Torture: A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (Clarendon Press, Oxford, 1998), pp. 59-60.

Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, U.N. Doc. A/59/324, Agenda 29 Item 107(a). para. 45.

30. לאחד מפסקי הדין התקדימיים בסוגייה זו, ר' פסק הדין של בית הדין האירופי לזכויות האדם בעתירה של אירלנד נגד בריטניה: *Ireland v UK.*, Application 5310/7, 1978, para. 167.

31. עמדתו של הדווח המיוחד של האו"ם לנושא העינויים (בעבר ובהווה), היא שחומרת הסבל הינה קריטריון רלבנטי רק לגבי ההבחנה בין עינויים לבין יחס משפיל. לדידו, ההבדל העיקרי בין עינויים לבין יחס אכזרי או בלתי אנושי, אינו עוצמת הסבל (בשני המקרים מדובר בסבל "חמור") אלא יסוד הכוונה. לפרטים ר' Nigel Rodley, "The Definition(s) of Torture in International Law", (2002) 55 *Current Legal Problems*, pp. 467-493; Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, "The Distinction between Torture and Cruel, Inhuman or Degrading Treatment" (2006) 16 *Torture*, pp. 147-151.

32. ברוב החלטותיה לגבי תלונות פרטיות, התייחסה הוועדה להפרות של פסקה 7" של האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, הכוללת את שני האיסורים.

33. ר' אירלנד נגד בריטניה, הערת שוליים 30, פסקה 168. יתרה מזו, לעיתים נוהג בית הדין אף להבחין בפסיקתו בין דרגות התעללות שונות. לדידו, מעשה המוגדר "יחס בלתי אנושי" נחשב לחמור יותר מזה המוגדר "יחס משפיל". בניגוד לשאר האמנות, אין האמנה האירופית מציינת והם אכזרי.

האיסור על עינויים ועל התעללות לפי פסיקה בג"פ

ב-6 בספטמבר 1999 פרסם בג"ץ את פסק דינו בכמה עתירות, שהגישו ארגונים לזכויות האדם ועורכי דין פרטיים במהלך שנות התשעים, כנגד מדינת ישראל והשב"כ, בבקשה לאסור על השימוש בשיטות חקירה מסוימות (להלן: פסק הדין).³⁴ עד אז, התירה הממשלה לשב"כ להשתמש, בנסיבות מסוימות ולצורך מניעת טרור, בשיטות שהיו כרוכות בהפעלת "לחץ פסיכולוגי" וכן "מידה מתונה של לחץ פיזי".³⁵ היתר זה ניתן על סמך המלצותיה של ועדה ממשלתית בראשות השופט בדימוס משה לנדוי (להלן: ועדת לנדוי), שקבעה כי חוקרי השב"כ מוסמכים לעשות כן, בהתבסס על "סייג הצורך" שבחוק העונשין (על כך ר' בהמשך).³⁶

אולם, מוסדות בינלאומיים מוסמכים, בהם הוועדה נגד עינויים והוועדה לזכויות האדם של האו"ם, קבעו בהודמנויות שונות כי השיטות הללו מהוות התעללות אסורה ואף עינויים, כמשמעות המושגים האלה במשפט הבינלאומי.³⁷ ארגוני זכויות האדם, בהם המוקד ובצלם, שנאבקו במהלך השנים נגד השימוש בעינויים, הוכיחו כי שיטות אלה הפכו, הלכה למעשה, לפרקטיקה שגרתית של השב"כ בחקירתם של עצירים פלסטינים.³⁸

פסק הדין שינה את המצב המשפטי ששרר עד אז בישראל בשאלת סמכויותיו של השב"כ בחקירת חשודים בפעילות טרור. מסקנתו המרכזית היתה, בניגוד למסקנות של ועדת

לנדוי, כי אין לשב"כ סמכות חוקית להשתמש באמצעי חקירה פיזיים, החורגים מכללי החקירה "הסבירה וההוגנת", והגורמים סבל לנחקר. כבוד האדם, קבע נשיא בית המשפט דאז אהרון ברק, "הוא גם כבודו של האדם הנתון בחקירה".³⁹ מסקנה זו, לפי פסק הדין, עולה בקנה אחד עם האיסור על עינויים ועל התעללות במשפט הבינלאומי, תוך ציון העובדה שאיסורים אלה נחשבים מוחלטים ואין בהם סייגים או איזונים כלשהם.⁴⁰

חקירה סבירה, קובע פסק-הדין, "היא חקירה ללא עינויים, ללא יחס אכזרי או בלתי אנושי כלפי הנחקר, וללא יחס משפיל כלפיו".⁴¹ אלימות כלפי גופו או נפשו של הנחקר אסורה. עם זאת, כל חקירה עלולה להיות מלחיצה ובלתי-נעימה לנחקר. לחץ מסוג זה ייחשב חוקי, רק אם הוא "תוצאת לוואי של צרכים חקירתיים אינהרנטיים" ולעולם לא אמצעי כשלעצמו, שנועד להתיש את הנחקר ולשבור את רוחו.⁴²

בהיעדר חקיקה מפורשת המתירה שימוש בלחץ פיזי, קבע פסק הדין, "סמכות החקירה המוקנית על פי חוק לחוקר שב"כ היא אותה סמכות חקירה המוקנית על פי חוק לחוקר משטרה".⁴³ בהתאם לכך, השימוש ב"אמצעים פיזיים" על-ידי השב"כ הוא בלתי חוקי, שכן הוא חורג מעקרונות החקירה הסבירה, פוגע בזכות לכבוד של הנחקר (המעוגנת בחוק היסוד: כבוד האדם וחירותו) ומהווה עבירה פלילית לפי חוק העונשין.⁴⁴

34. בג"ץ 5100/94, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד נג' (4), 817.

35. דו"ח ועדת החקירה לעניין שיטות החקירה של שירות הביטחון הכללי בנושא פעילות חבלנית עוינת (ירושלים, אוקטובר, 1987), סעיף 4.7.

36. שם.

37. ר' למשל: Concluding Observations of the Committee against Torture: Israel, 1997, U.N. Doc. A/52/44, para 257; Concluding Observations of the Human Rights Committee: Israel, U.N. Doc. CPR/C/79/Add.93, para. 19.

38. ר' הערות שוליים 4-5.

39. פסק הדין, ע' 838 (פיסקה 23).

40. שם.

41. שם.

42. שם, ע' 839, 842 (פיסקה 23, 31).

43. שם, ע' 842 (פיסקה 32).

44. שם, ע' 839 (פיסקה 23).

עמדת המדינה, שהתבססה על מסקנותיה של ועדת לנדוי, גרסה כי סייג הצורך הקנה לחוקרי השב"כ, מראש ובאופן אוטומטי, סמכות חוקית להפעיל לחץ פיזי על נחקרים בנסיבות מסוימות. בג"ץ דחה עמדה זו. הוא נימק זאת בכך, שסייג הצורך "עוסק בהכרעה אינדיבידואלית של אדם המגיב למצב עובדתי נתון" ולכן אינו יכול לשמש מקור סמכות לפעולתם של עובדי ציבור, אלא "רק" הגנה מפני אחריות פלילית, בדיעבד.

כאן המקום לציין, כי בפסק הדין התחמקו השופטים מלקבוע מפורשות, ששיטות החקירה שנדונו במסגרתו מהוות עינויים, או לפחות התעללות אסורה, על אף שקביעה כזו התבקשה מתיאורי השיטות שאומצו בפסק הדין ומהתקדימים שנקבעו על-ידי גופים בינלאומיים מוסמכים. ניתן לשער כי התחמקות זו נבעה, בין השאר, מן העובדה, שאילו היו קובעים כך, אזי היה פסק הדין סותר סתירה חזיתית את המשפט הבינלאומי, המחייב מדינות להעמיד לדין אנשים האחראים לביצוע עינויים או התעללות, והאוסר עליהן להיתלות בנסיבות חריגות כצידוק למעשים כאלו.

על סתירה זו הצביעה ועדת זכויות האדם של האו"ם, במסקנותיה לגבי הדו"ח התקופתי של ישראל, שם התייחסה להיעדר האפשרות להשתמש בסייג הצורך להענקת פטור מאחריות פלילית על מעשי עינויים או התעללות:

הוועדה מודאגת מכך שעדיין קיימים דיווחים על שימוש תכוף בשיטות חקירה שאינן עולות בקנה אחד עם סעיף 7 של האמנה [בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות], וכן מכך שהטענה בדבר "הגנת הצורך", אשר אינה מוכרת על-ידי האמנה, מועלית לעיתים קרובות כהצדקה לפעולות של השב"כ במסגרת חקירות.⁴⁵

על רקע עקרונות אלה בחן פסק הדין ארבע שיטות חקירה ספציפיות, בהן השתמש השב"כ, כפי שאלה דווחו על-ידי העותרים: טלטול אלים; אילוץ הנחקר לכרוע על קצות אצבעות רגליו במשך כמה דקות בכל פעם; שיטת ה"שאבח", שכללה הושבת הנחקר בכיסא נמוך ומוטה קדימה וכלפי מטה כאשר ידיו אזוקות מאחורי גבו, כיסוי ראשו של הנחקר בשק אטום, והשמעה רצופה של מוזיקה רועשת; ומניעת שינה. בנוגע לשלוש השיטות הראשונות, קבע פסק הדין כי אלה חורגות מכללי החקירה הסבירה ואינן נדרשות למטרות לגיטימיות כגון מניעת תקשורת בין נחקרים, ולכן אין לשב"כ סמכות להשתמש בהן בשום מקרה.⁴⁶ יש לציין כי, בהתייחסו לשיטת ה"שאבח", אימץ פסק הדין את גישת בית הדין האירופי שהוזכרה לעיל, וציין כי חשוב להביא בחשבון את האפקט המשולב של מספר אמצעים הננקטים בו זמנית.⁴⁷ לעומת זאת, באשר למניעת שינה, קבעו השופטים כי השב"כ מוסמך להשתמש בה אם המניעה היא "תוצר לוואי" של חקירה אינטנסיבית ולא אמצעי לחץ בפני עצמו.⁴⁸

עמדתו של בג"ץ ביחס לשאלת סמכויותיו של השב"כ וחוקיותן של השיטות בהן השתמש הינה, ככלל, עמדה ראויה העולה בקנה אחד עם עקרונות המשפט הבינלאומי.⁴⁹ לעומת זאת, לעניות דעתנו, שגה בג"ץ בקובעו כי חוקרי שב"כ, שחרגו מסמכותם והפעילו על נחקרים "לחץ פיזי" פסול, עשויים שלא לשאת באחריות פלילית על כך, אם יסתבר בדיעבד שעשו זאת "בנסיבות המתאימות". הבסיס למסקנה זו נמצא, אליבא דבג"ץ, בסייג הצורך שבחוק העונשין, הפוטר אדם מאחריות פלילית על ביצוע מעשה "שהיה דרוש באופן מיידי להצלת חייו, חירותו, גופו, או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה, ולא היתה לו דרך אחרת אלא לעשותו".⁵⁰

45. שם, ע' 839-841 (פסקאות 29-24).

46. שם, ע' 841-842 (פיסקה 30).

47. שם, ע' 842 (פיסקה 31).

48. יוצאת מכלל זה היא הקביעה לפיה האמצעי של מניעת שינה יכול להיחשב, בנסיבות מסוימות, לחוקי. על כך ר' פרק 4 בדו"ח זה.

49. חוק העונשין, התשל"ז-1977, סעיף 34 א'.

50. Concluding Observations of the Human Rights Committee: Israel. 5/8/03. CCPR/CO/78/ISR, para. 18.

הימנעות זו היתה בבחינת הוספת חטא על פשע, שכן היא פתחה פתח לפרשנויות מרחיבות מצד השב"כ ויועציו המשפטיים ולהידרדרות ב"מדרון חלקלק" של הרחבת היקף ההתעללות והעינויים.⁵³ את נטל ההגדרה של הנסיבות הללו, הניח בג"ץ לפתחו של היועץ המשפטי לממשלה, באומרו כי זה האחרון "יכול להדריך עצמו באשר לנסיבות בהן לא יועמדו לדין חוקרים, אשר לפי הטענה פעלו במקרה בודד מתחושה של צורך".⁵⁴ אולם, בהנחיות העצמיות שפרסם בעקבות כך, נמנע היועץ המשפטי דאו אליקים רובינשטיין מלהרים נטל זה, והסתפק באמירות כלליות אודות אופיו של סייג הצורך במשפט הפלילי.⁵⁵

הגם שאין בנמצא הגדרה מדוקדקת בפסק הדין, מציין פסק הדין פעמיים כי סייג הצורך "עשוי להתקיים" במצבים של "פצצה מתקתקת".⁵⁶ בהתייחסו לכך, אימץ בג"ץ את התיאור של מצב זה כפי שהוצג על-ידי נציגי המדינה:

פלוני נעצר על-ידי השב"כ. הוא מחזיק בידו מידע אודות מיקומה של פצצה שהוטמנה ותתפוצץ בקרוב. ללא מידע זה לא ניתן בשום דרך לנטרל את הפצצה. אין גם כל דרך אחרת להשיג את המידע. אם יושג המידע, תנוטרל הפצצה. אם לא תנוטרל, ייפגעו וייהרגו רבים.⁵⁷

תיאור זה מעורר כמה שאלות, בהן שתיים חשובות במיוחד, שפסק הדין נמנע מלהשיב עליהן בצורה ברורה, תוך השארת המלאכה בידי השב"כ ופרקליטות המדינה.

ראשית, על אף שפסק הדין מציין כי על מנת שהגנת הצורך תחול, דרושה "ודאות של התממשות הסכנה", הרי אין הוא מתייחס לרמת הידיעה שהוא מצפה שתהיה בידי

הוועדה נגד עינויים של האו"ם אמנם בירכה על שלילת חוקיותן של השיטות שאושרו על-ידי ועדת לנדוי בפסק הדין, אך הביעה דאגה לנוכח היבטים אחרים של פסק הדין, ובכלל זה על כי "בית-המשפט הצביע על כך שחוקרי שב"כ המשתמשים בלחץ פיזי בנסיבות קיצוניות (מקרים של פצצה מתקתקת) עשויים להיות פטורים מאחריות פלילית, בהישענם על 'הגנת הצורך'".⁵¹ גם הדווח המיוחד של האו"ם לנושא עינויים קיבל בברכה את פסק הדין, אך "[...] הביע את צערו על כך, שבהסתמך על הגנת הצורך בחוק הישראלי (הגנה כזו אינה תקפה לגבי עינויים או צורות התעללות דומות במשפט הבינלאומי), סבר בית המשפט ששיטות כאלה יכולות שלא לגרור אחריות פלילית במצבים קיצוניים מסוימים".⁵²

בנוסף, לא ניתן להתעלם מהמשמעות הערכית, החורגת מהתחום המשפטי גרידא, שנגזרת מההכרה באפשרות שסייג הצורך יחול על מעשה מסוים. משמעות זו היא שאותו מעשה עליו הוחל סייג הצורך היה, בנסיבות בהן נעשה, הדבר הנכון לעשותו, שכן נועד למנוע את התממשותה של סכנה גרועה בהרבה. גם על רקע משמעות ערכית זו, לא פלא שהשופטים בחרו להתחמק מלקבוע במפורש כי שיטות החקירה שתוארו בפסק הדין מהוות עינויים או התעללות. אלא שהתחמקות זו, אינה יכולה לטשטש את העובדה המצערת, לפיה הערכאה השיפוטית הגבוהה ביותר בישראל העניקה לגיטימציה, ולו במשתמע, לשימוש בעינויים ובהתעללות.

זאת ועוד. בפסק הדין, נמנע בג"ץ מלספק הגדרה קפדנית ומדוקדקת של אותן "נסיבות מתאימות" בהן עשוי סייג הצורך לחול.

Report of the Committee against Torture, UN GAOR Supp. A/57/44 (2002), para. 52. 51

UN Doc. E/CN.4/2000/9, 2 February 2000, para. 675. 52 (ההדגשה נוספה).

Mordechai Kremnitzer and Re'em Segev, "The Legality of Interrogational Torture: A question of Proper Authorization or a Substantial Moral Issue?" (2000) 34 *Israel Law Review*, 509. 53

פסק הדין, ע' 847 (פיסקה 38). 54

אליקים רובינשטיין, חקירות שב"כ והגנת הצורך – מסגרת לשיקול דעת של היועץ המשפטי לממשלה, 28.10.99. 55

פסק הדין, ע' 844 (פיסקה 34). 56

שם, ע' 843 (פיסקה 33). 57

שהטמין בעצמו את הפצצה, קרי זה שגרם לסכנה, או שמא די בכך שהוא יודע פרטים חיוניים אודותיה. התשובה לכך אינה מצויה בתיאור המצב כפי שמסרה המדינה, ובג"ץ לא הבהיר את דעתו בנדון.

תשובה טנטטיבית לשאלה זו, ניתן לגזור מהעיקרון עליו נשענה ועדת לנדוי כדי להצדיק סטייה מהאיסור המוחלט על עינויים ועל התעללות במצבים של "פצצה מתקתקת" - הוא עיקרון "הרע במיעוטו".⁵⁹ לפי עיקרון זה, הגם שכל פגיעה בגופו או בכבודו של נחקר היא בבחינת רעה, במצבים קיצוניים אין מנוס מלשקול רעה זו אל מול רעות אחרות העומדות מנגד. לפיכך, אם הרעה שנשקלת כמשקל נגד להתעללות בנחקר היא רציחתם של חפים מפשע רבים בפיגוע טרור, הרי ששאלת זהותו של אותו נחקר, שהפגיעה בו עשויה למנוע את אותה רעה (למשל, האם הוא זה שהטמין את הפצצה או שמא רק מחזיק במידע שיכול להוביל למטמיני הפצצה), הריהי כמעט בלתי רלבנטית.

יתרה מזו, בניגוד לעמימות סביב שתי שאלות אלה, ביחס להיבט אחר, סלל פסק הדין את הדרך להרחבת היישום של ההגדרה של "פצצה מתקתקת" בצורה ברורה. המדובר הוא בקביעת בג"ץ, לפיה סייג הצורך עשוי לחול לא רק במקרים בהם הסכנה היא מיידית, כפי שמשמטמע מתיאור המצב שצוטט לעיל, אלא גם כאשר הצורך למנוע את הסכנה הוא מיידית. בלשון פסק הדין: "מיידיות מתקיימת גם אם הפצצה עשויה להתפוצץ לאחר מספר ימים ואולי אף מספר שבועות".⁶⁰ אולם, ברגע שמרחיבים את המושג "פצצה מתקתקת" למקרים בהם לא נשקפת סכנה מיידית, אזי המקרה החרוג והקיצוני של "הפצצה המתקתקת" הופך להיות משל כמעט לכל חקירה שמנהל השב"כ. שכן, כמעט כל פלסטיני יכול להיחשב "קצה החוט", שיוביל את השב"כ להשגת מידע חיוני למניעת פיגוע רב נפגעים, שצפוי להתרחש בעתיד הקרוב.

השב"כ ביחס לכל שאר ההנחות העובדתיות, המפורשות והמשתמעות, הכרוכות בתיאור המצב של "הפצצה המתקתקת": ההנחה שאם תתממש הסכנה (קרי, אם הפצצה תתפוצץ) אנשים רבים ייהרגו; ההנחה כי הנחקר אוצר בתוכו מידע רב-ערך אודות אותה סכנה; ההנחה שאותו מידע יאפשר לנטרל את הסכנה; ההנחה כי, למרות העובדה שהנחקר נעצר, הסכנה עומדת בעינה, כלומר שבעקבות כך שותפיו של הנחקר לא ביטלו את התכניות ונטרלו בעצמם את "הפצצה"; ההנחה שאין אפשרות למנוע את התממשות הסכנה אלא באמצעות אותו מידע; ההנחה שאם יופעל "לחץ פיזי", ימסור הנחקר את המידע הדרוש ולא ישקר במטרה להפסיק את הפעלת אותו לחץ; ההנחה כי אין דרך אחרת, יעילה יותר, מלבד הפעלת "לחץ פיזי" כדי להוציא ממנו את המידע; ההנחה שהחוקרים יודעים מהי עוצמת הלחץ הדרושה בכדי לגרום לנחקר גלגות את המידע, מבלי שיתעלף, ימות או ייצא מדעתו.

ייתכן שבמקרה זה או אחר תהיה בידי החוקרים ודאות כמעט מוחלטת באשר לאחת ההנחות העובדתיות הללו. אולם, אם התנאי להגדרתו של מצב כ"פצצה מתקתקת" הוא, כפי שמשמטמע ממנו, קיומה של רמת ודאות מוחלטת, או לפחות גבוהה מאוד, לגבי כל אחת ואחת מההנחות הכרוכות בתיאור, ספק גדול אם תרחיש כזה יתממש אי פעם.⁵⁸ סביר להניח, שכאשר הסכנה של פיגוע טרור מרחפת מעל וכאשר האיום להעמדה לדין בגין התעללות בנחקר אינו קיים בפועל, האפשרות כי חוקרי השב"כ יבחרו להתפשר על רמת ודאות לא גבוהה במיוחד, או אפילו נמוכה, היא כמעט בלתי נמנעת. משמעותה של התפשרות זו היא הגדלת היקף המצבים שיוגדרו כ"פצצה מתקתקת" וכתוצאה מכך, הגדלת היקף הקורבנות להתעללות ועינויים.

ועוד נשאלת השאלה, האם כדי להגדיר מצב כ"פצצה מתקתקת", חייב הנחקר להיות זה

58. בצלם, חקיקה המתירה לחץ פיזי ונפשי בחקירות השב"כ, נייר עמדה (ינואר, 2000), ע' 2-32. ר' גם קרמניצר ושבג, ע' 550-549.

59. דו"ח ועדת לנדוי, פסקאות 3.15, 3.16.

60. פסק הדין, ע' 844 (פיסקה 34).

פלילית, העניקה במשתמע לגיטימציה להתעללות
בנחקרים ואף לעינויים. כמו כן, הימנעותו של
בג"ץ מהגדרה קפדנית ומדוקדקת של הנסיבות
הללו, יצרה סכנה ממשית להידרדרות ב"מדרון
חלקלק", דהיינו להרחבת מעגל הקרבנות
הפוטנציאליים של התעללות או עינויים.

לסיכום סקירה קצרה זו, לא ניתן שלא להדגיש
את חשיבותה של קביעת בג"ץ לעניין היעדר
הסמכות של חוקרי השב"כ להשתמש בשיטות
חקירה פיזיות. באותה מידה, לא ניתן להתעלם
מכך, שקביעתו בנוגע לאפשרות שחוקר
שהשתמש בשיטות אלו ייהנה מפטור מאחריות

פרק 2

התעללות בעצירים בעת המעצר ועד העברתם לחקירה

יש לציין כי ליחידה המבצעת את המעצר מתלווה ברוב המקרים איש שב"כ, העורך חקירה ראשונית מיד לאחר המעצר, כדי לוודא את זהותו של העציר. במקרים מעטים חוקרים אנשי השב"כ את העצירים בביתם או במקום כלשהו ביישובם, מיד לאחר המעצר, חקירה של ממש, שנועדה להוציא מהם מידע כלשהו שמעבר לפרטיו האישיים של העציר. עם זאת, הדיווחים אודות פגיעות שבוצעו במסגרת חקירה ראשונית זו לא נכללו בארבע הקטגוריות שצוינו לעיל, שכן אלה יידונו בנפרד בפרקים הבאים.

בנוסף למבצעים הללו, מגיעים נחקרים רבים לידי השב"כ לאחר שנעצרו בנסיבות אחרות, מהם חלק מהעדים מקבוצת העצירים "הרגילים". המקרה השכיח הוא מעצר בעקבות בדיקה אקראית של תעודות זהות של פלסטינים, המבקשים לעבור באחד מעשרות המחסומים הפרושים ברחבי הגדה המערבית, או במעבר אלנבי, שהוא נקודת היציאה היחידה מן הגדה המערבית לחו"ל. מרבית המחסומים והמעברים מצוידים במחשבים המכילים מידע אודות פלסטינים "הדרושים" על-ידי גורמים ישראלים רשמיים למיניהם, בהם השב"כ. בהיעדר מחשב, מתבצעת בדיקה זו באמצעות העברת מספר תעודת הזהות במערכת הקשר למקום אחר, בו מוזן המספר לתוך מחשב.

בדרך כלל, מועברים העצירים לאחר המעצר לאחד ממתקני הכליאה הזמניים הממוקמים בגדה המערבית. במתקן זה, בו מוחזקים העצירים עד להעברתם למתקן החקירה של השב"כ, לא מתבצעות בדרך כלל חקירות, אלא רק רישום ומיון ראשוני של כל עציר וכן בדיקה רפואית שטחית. עם זאת, לעיתים רחוקות, מתחילה חקירת השב"כ כבר במתקן זה, והיא נמשכת לאחר מכן במתקן החקירה. במקרים מעטים אחרים, מועברים העצירים ישירות

האחריות על מעצרם של פלסטינים ועל כליאתם עד להעברתם לידי השב"כ מוטלת, בדרך כלל, על יחידות הצבא השונות. אחת השאלות שנבדקו במסגרת מחקר זה היא האם, ואם כן, באיזו תדירות, מתעללים אותם אנשי כוחות ביטחון בעצירים פלסטינים או מענים אותם. לצורכי הניתוח, ועל אף האלמנטים הייחודיים העולים מחלק מהעדויות, סיווגנו את הפגיעות שדווחו לארבע קטגוריות: הכאה, איזוק מכאיב, קללות והשפלות ומניעת צרכים חיוניים.

בטרם נעמיק בממצאי המחקר, נציג בקצרה כמה מאפיינים ונתונים מרכזיים אודות שני השלבים העיקריים הקודמים לחקירת השב"כ, קרי המעצר עצמו והכליאה במתקן המעבר, לפני ההעברה למתקן החקירה. בהמשך נדון בנפרד בכל אחת מהפרקטיקות שצוינו ונציג נתונים מהמדגם וקטעים מן העדויות לשם המחשה. בחלקו האחרון של הפרק נסכם את ממצאי המדגם ונדון במשמעותם לאור האיסור על עינויים והתעללות במשפט הבינלאומי.

רקע עובדתי

חלק מן הפלסטינים המגיעים באופן שגרתי לידי השב"כ לצרכי חקירה, נעצרים במסגרת מבצעי מעצר ממוקדים ומתוכננים. כל העדים מקבוצת העצירים "הבכירים" וחלק מן העדים מקבוצת העצירים "הרגילים", נעצרו בנסיבות כאלה. ביצוע המעצרים הללו נמסר לרוב לידי יחידות הצבא השונות הפועלות בגדה המערבית, ולעיתים לידי יחידות מיוחדות של משמר הגבול (להלן: מג"ב). בדרך כלל מתחיל המבצע עם הגעת אחד הכוחות הללו לביתו של ה"יעד למעצר" בשעות שלפנות בוקר (בדרך כלל בין השעה אחת לשלוש). הכוח מקיף את הבית, ואנשיו מודיעים, באמצעות כריזה או באמצעות בן משפחה שניגש אליהם, כי על אדם פלוני למסור עצמו לידיהם.

הדרכים המובילות מכפרו לרמאללה. בעדותו סיפר כי לאחר שידיו נאזקו ועיניו כוסו,

החיילים הורו לי להיכנס לגיפ מהפנתח האחורי. שמתי את הרגל שלי על המדרגה של הגיפ על מנת לעלות, ופתאום אחד החיילים נתן לי בעיטה חזקה שהדפה אותי פנימה. אל תוך הגיפ נכנסו 4 חיילים. ראיתי אותם מבעד לחתיכת הבד בה כיסו את עיניי. הם היכו אותי נמרצות בבעיטות, סטירות ואגרופים. בנוסף, הם חבטו את הראש שלי באחת הזוויות מברזל של הגיפ, הכל כשידי אזוקות ועיניי מכוסות.

מ"ע, בן 30, נשוי ואב לשתיים, יצא מביתו והבחין בחיילים הצועדים לכיוונו. הוא החל להימלט מהמקום, כשהוא חמוש ברובה מסוג קלצ'ניקוב ושתי מחסניות של אקדח. החיילים החלו לירות לעברו מבלי לפגוע בו, ובעקבות כך החליט מ"ע לעצור ולהיכנע. לפי עדותו, כשהחיילים ניגשו אליו, נטלו ממנו את הרובה ולאחר מכן,

נערך עליו חיפוש ומצאו את תעודת הזהות שלי. כשנודע לחיילים שמי, אחד מהם בעט ברגלי בחוזקה ונפילתי לרצפה על פניי. כאשר אני שוכב ברצפה החיילים אזקו את ידי מאחורי גבי, ואז דרכו עליי, בעטו בי ונתנו לי מכות עם קתות הרובים.

ע"ע, בן 24, נשוי ואב לשניים, נעצר על-ידי כוח מסתערבים שפרץ לביתו בחצות הליל. בעדותו ציין ע"ע כי כל החיילים היו רעולי פנים,

הם הורו לי להתפשט והשאירו אותי רק עם התחתונים ולאחר מכן אזקו את ידי מאחורי גבי באזיקוני פלסטיק. לאחר שנאזקתי החיילים היכו בי ללא הרף בבעיטות, אגרופים וסטירות. אחד החיילים גם היכה אותי בחוזקה בעורף עם קת הרובה. הרגשתי סחרחורת מאוד חזקה ואיבדתי את שיווי המשקל. החיילים אמרו לי שאירע פיגוע בשעות הבוקר בבאר שבע וביקשו לדעת מי הוא הבחור המתאבד, מי שלח אותו וכיצד אירע הפיגוע, אבל לא היה לי שמץ של מושג על מה הם מדברים ולא ידעתי כלל שהיה פיגוע באותו יום. החיילים המשיכו להכות אותי ונתנו לי מכות נוספות עם הקת של הרובה באזורים שונים בגוף.

למתקן החקירה של השב"כ, ללא תחנת ביניים במתקן כליאה כלשהו בגדה.

בתקופה הרלבנטית למחקר זה (יולי 2005 - ינואר 2006), פעלו בגדה חמישה מתקני כליאה, כולם באחריות חיל המשטרה הצבאית: מתקן עציון, הנמצא דרומית-מערבית לבית לחם; מתקן בנימין, הממוקם בתוך מחנה עופר, מצפון-מערב לירושלים; מתקן אפרים, ליד ההתנחלות קדומים, בסמוך לכביש קלקיליה-שכם; מתקן שומרון, הממוקם בסמוך לכפר חווארה, דרומית לשכם; ומתקן סאלם, הנמצא צפונית-מערבית לגינין, בסמוך לקו הירוק. יש לציין, כי במהלך המחצית השנייה של 2006 הועברו המתקנים סאלם ובנימין לאחריות השב"ס, ואילו מתקן אפרים נסגר.

הכאה

צורות ההכאה השכיחות ביותר כוללות, על פי העדויות, אגרופים ובעיטות בכל חלקי הגוף, הכאה באמצעות קתות הרובים וסטירות לחי. חלק מהעדים דיווחו גם על סוגי הכאה אחרים, בהם, הכאה באמצעות אלה, קסדה וחפצים אחרים והטחת ראשו של העציר בקיר, ברצפה או בחפץ קשיח אחר. חלק גדול מאירועי ההכאה התרחשו בתוך רכב צבאי, במהלך העברת העצירים ממקום המעצר למתקן הכליאה, שעה שידיהם אזוקות מאחורי גבם ועיניהם מכוסות. אירועי הכאה אחרים התרחשו, בין השאר, גם במהלך הבידוק המתבצע על גופם של העצירים ותוך כדי איזוקם, וכן במהלך "קליטתם" של העצירים במתקן הכליאה. חשוב לציין, כי לא כללנו בקטגוריה זו מעשים אלימים, אשר, על-פי התיאורים שבעדויות, קיימת סבירות כי בוצעו במסגרת הפעלת כוח הדרושה לשם ביצוע המעצר או למניעת בריחתו של עציר.

36 מתוך 73 עדי המדגם (49%) דיווחו על אירוע אחד לפחות בו הוכו על-ידי אנשי כוחות הביטחון באחד השלבים שקדמו להגעתם למתקן החקירה של השב"כ, בהם 14 מהעצירים "הרגילים" ו-22 מהעצירים "הבכירים".

ע"א, בן 17, נעצר בעקבות בדיקה אקראית עת ניסה לחצות מחסום פתע שהוקם באחת

על מפרק ידיי הקשורות. בזמן שהיכה אותי הוא אמר לי "הבן שלך הרג את אחד החברים שלי בנתניה". המכות נמשכו כחמש דקות עד שהעצירים בתוך המתקן הבחינו שהחיילים מכים אותי והתחילו לצעוק ולדפוק על הדלתות של תאי המעצר. אז החייל הפסיק להכות אותי.

איזוק מכאיב

אחת הפעולות הראשונות אותה מבצעים אנשי כוחות הביטחון בהגיעם אל ה"יעד למעצר", היא איזוק ידיו מאחורי גבו. איזוק זה מתבצע, ברוב המקרים, באזיקונים חד-פעמיים העשויים פלסטיק גמיש אבל קשיח, אותם ניתן להדק אך לא לרפות. מן העדויות עולה כי אנשי כוחות הביטחון נוהגים להדק את האזיקונים במכוון, תוך גרימת כאב בפרקי היד, ולעיתים אף לחתכים ולנפיחות בידיים. חלק מהעדים דיווחו כי דרשו מהחיילים להתיר את האזיקונים או לפחות לרפות אותם מעט, אולם נענו לרוב בשלילה. בחלק מהמקרים מוסרים האזיקונים עם הגעתם של העצירים למתקן הכליאה, ואילו במקרים אחרים מושארים האזיקונים במשך מספר שעות, עד תחילת תהליך הקליטה במתקן. משך האיזוק משפיע, מטבע הדברים, על עוצמת הכאב הנגרמת בגינו. 24 מתוך כלל עדי המדגם (33%), דיווחו על הידוק האזיקונים בצורה מכאיבה, בהם 16 מהעצירים "הרגילים" ושמונה מהעצירים "הבכירים".

יש לציין כי, בניגוד לפגיעות האחרות המתוארות בפרק זה, עצם איזוקו של עציר הינו מעשה לגיטימי, הן על פי המשפט הישראלי והן על פי המשפט הבינלאומי, כל עוד נועד לשמור על ביטחונם של אנשי כוחות הביטחון ולמנוע את בריחת העציר. לעומת זאת, אין שום היתר להדק את האזיקים בצורה מכאיבה, שכן אין הדבר משרת את התכלית הביטחונית לשמה נועד האיזוק.

ס"ע, בן 26, נעצר בשעה 1:30 לפנות בוקר, לערך. החיילים שהגיעו לביתו השליכו רימוני הלם בסמוך לבית והורו לכל דייריו לצאת לרחוב. לפי עדותו, לאחר שנעצר,

כעבור כעשרים דקות הגיע אדם לבוש במדי צה"ל, שהזדהה בפניי כקצין שב"כ ואיפשר לי להתלבש. הוא הורה לחיילים להפסיק להכות אותי ואיפשר לי לקחת את תעודת הזהות שלי ולהיפרד מאשתי ומבניי. לאחר מכן כיסו את עיני עם חתיכת בד, ואותו קצין שב"כ הורה לחיילים לאזוק את ידי מקדימה. הם הכניסו אותי לרכב צבאי והשכיבו אותי על הבטן והחיילים ישבו מסביבי ודרכו עלי. מפעם לפעם נתנו לי מכות בגב ובכתפיים עם הקת של הרובה.

א"ש, בן 31, נעצר בביתו בשעה שתיים לפנות בוקר, לערך. לאחר שנעצר,

שני החיילים החזיקו אותי מהצדדים, כל אחד מצד אחר, והורו לי לרוץ יחד איתם. רצנו בדרך עפר, להערכתי כ-600 מטר. תוך כדי הריצה החיילים נתנו לי סטירות, בעטו בי והיכו אותי באגרופים. בשלב מסוים הורו לי לעצור ולכרוע על הברכיים, ואז היכו אותי שוב באגרופים וסטירות. החיילים השאירו אותי באותה תנוחה למשך כשעה. אמרתי להם שהברכיים כואבות לי וביקשתי לשבת בצורה אחרת, אבל הם סירבו. בשלב מסוים הורו לי לעלות על משאית... החיילים דחפו אותי פנימה ונפלתי על הפנים. כל זה כשאני אזוק בידיים ועיניי מכוסות. בתוך המשאית אחד החיילים נתן לי סטירה והצמיד ליד שלי סיגריה דלוקה ששרפה לי את היד.

ס"ר, בן 43 ואב לארבעה, נעצר על-ידי כוח צבאי גדול שפרץ לביתו בשעה שלוש לפנות בוקר, לערך. יום לפני כן, ביצע אחד מבניו פיגוע התאבדות בעיר נתניה והרג ארבעה אזרחים ואיש כוחות הביטחון. לאחר המעצר הובא ס"ר למתקן הכליאה אפרים. לפי עדותו,

כשהגענו [למתקן], הושיבו אותי על הארץ, תחת השמש היוקדת, למשך כשעתיים, כשאני קשור ידיים ומכוסה עיניים. לאחר מכן, חיילים גררו אותי אל אחד החדרים במתקן... בתוך החדר, שמעתי את החיילים אומרים בעברית שאני אביו של הבחור שביצע את הפעולה בנתניה. ואז אחד החיילים היכה אותי על הגב התחתון באלה שהיתה לו. הרגשתי כאב חזק ואמרתי לו שאני סובל מכאבים בגב ושיש לי בעיית דיסק... אז הוא התחיל להכות אותי באלה

קללות והשפלות

עצירים רבים חשופים למסכת גידופים ומעשים משפילים אחרים מידי אנשי כוחות הביטחון השונים, השומרים עליהם עד למסירתם לידי השב"כ. מסכת זו מתחילה בדרך כלל בתוך הרכב בו מועברים העצירים למתקן הכליאה. בדרך כלל, מעלים החיילים את העצירים לרכב זה תוך כדי דחיפות וקללות, ומשכיבים אותם על רצפת הרכב, כשידיהם אזוקות מאחורי גבם ועיניהם מכוסות. חלק מהעדים דיווחו כי בזמן הנסיעה, כאשר הם שוכבים בתנוחה זו, הניחו החיילים את רגליהם על גבם. אחרים דיווחו כי החיילים הושיבו כלב, הנתפש באיסלאם כחיה טמאה, על גבם או בסמוך לפניהם. מצב שכזה נוסף, אשר על פי העדויות מנוצל על-ידי החיילים להשפלת העצירים, הוא החיפוש הנערך על גופם בעת קליטתם במתקן הכליאה. חלק מהעדים דיווחו כי במסגרת בדיקה זו, אולצו להתפשט ולעמוד בעירום מלא או חלקי מול כמה חיילים, שלעגו להם וקיללו אותם.

בסך הכל דיווחו 25 מתוך כלל העדים במדגם (34%), על גידופים ו/או השפלות אחרות בפרק הזמן שבין המעצר להגעתם למתקן החקירה, מהם 14 מהעצירים "הרגילים" ו-11 מהעצירים "הבכירים".

מ"ג, בן 24, שנעצר בספטמבר 2005, סיפר בעדותו כי,

החיילים כיסו את עיני עם חתיכת בד, אזקו את ידי מאחורי גבי באזיקוני פלסטיק והעלו אותי לרכב צבאי. בתוך הרכב היה גם כלב. החיילים הושיבו את הכלב על גופי. ביקשתי מהם שיורידו אותי ממני אך הם סירבו. הכלב נחשב לחיה טמאה וכמי ששומר על מצוות התפילה והצום הדבר הפריע לי מאוד.

מ"מ, בן 20, נעצר ביולי 2005 בבית הוריו בשעות שלפנות בוקר. לאחר שידיו נאזקו, הועלה לרכב צבאי,

החיילים הושיבו אותי על רצפת הגייפ כאשר ידי אזוקות מאחורי גבי ועיני מכוסות... בשלב מסוים ביקשתי מאחד החיילים ששמר עלי שיתיר את אזיקוני הידיים, שכן הם היו הדוקים מאוד וגרמו לי כאבים בפרקי הידיים. החייל סירב ובמקום זאת נתן לי כמה סטירות בפנים וקילל אותי קללות גסות.

ר"ר, בן 18, נעצר ביולי 2005, בשעה שלוש לפנות בוקר לערך, על-ידי חיילים שהגיעו לביתו,

החיילים אזקו את ידי מאחורי גבי באזיקוני פלסטיק והידקו אותם בצורה חזקה ביותר, דבר שגרם לי לנפיחות בידיים ולכאבים עזים. סימני האזיקונים על הידיים נשארו מספר חודשים... העבירו אותי לקרוואן שכלל הנראה משמש כמרפאה. הורידו לי את כיסוי העיניים אך השאירו את הידיים אזוקות מאחורי הגב. נשאלתי מספר שאלות לגבי מצבי הבריאות... ואז כיסו לי את העיניים שוב. אזיקוני הידיים הכאיבו לי מאוד והבחנתי בדימום קל באזור הידיים. ביקשתי מהחיילים להוריד לי את האזיקונים, אך הם לא ענו לי. לאחר מכן העלו אותי על רכב... שנסע לכיוון [מתקן הכליאה] עציון. ביקשתי שוב שישחררו לי את האזיקונים ולא נעניתי כלל.

מ"ר, בן 17, נעצר בשעה שתיים לפנות בוקר לערך בבית הוריו. בעדותו סיפר כי,

החיילים אזקו את ידי מאחורי גבי באזיקוני פלסטיק והידקו אותם עד קצה הגבול האפשרי... הם העלו אותי למשאית שנסעה למחנה צבאי שאינני יודע את שמו... כעבור כחצי שעה העבירו אותי לרכב צבאי אחר שנסע למחנה צבאי אחר. אחד החיילים אמר לי שאני נמצא בבית אל... כפות ידיי כאבו לי בשל אזיקוני הפלסטיק. בשלב מסוים איבדתי את התחושה בכפות הידיים ולא הייתי מסוגל להזיז אותן. אז אחד החיילים החליף לי את האזיקונים ושם לי אזיקונים חדשים, בצורה פחות מכאיבה.

בעירוס מלא. במהלך החיפוש, החיילים קיללו את כל הערבים ואותי באופן מיוחד.

מניעת צרכים חיוניים

חלק מן העדים דיווחו כי נמנע מהם למלא צרכים חיוניים, בעיקר שתייה ואכילה, נטילת תרופות או עשיית צרכים. הדיווחים על אי אספקת מים ומזון מתייחסים, בדרך כלל, לפרק הזמן שבין המעצר לתום הליך הקליטה במתקן הכליאה, הנמשך לעיתים קרובות שעות ארוכות. מרבית הדיווחים אודות מניעת גישה לשירותים, לעומת זאת, מתייחסים לשלב השהות בתא המעצר של המתקן. יש לציין כי, לפי העדויות, חדר השירותים היחיד העומד לרשות העצירים במתקני הכליאה בגדה, ממוקם ב"חצר הטילים" של המתקן, אליו מגיעים העצירים בדרך כלל פעמיים ביום, לחצי שעה עד שעה בכל פעם. בזמן השהייה בתא נאלצים העצירים להטיל את מימיהם בבקבוק שמשופק להם. עציר המבקש לעשות את צרכיו בחדר השירותים, שלא במסגרת ההליכה היומית, נאלץ לקרוא לחיילים שיאפשרו לו לצאת מהתא. 17 מתוך כלל העדים במדגם (23%) דיווחו על מניעת מילוי צורך חיוני, בהם 12 מהעצירים "הרגילים" וחמישה מהעצירים "הבכירים".

לפי ח"פ, בן 19, שנעצר ביולי 2005,

במתקן הצבאי אליו הועברתי, שאינני יודע את שמו או את מיקומו, השאירו אותי בחוץ תחת כיפת השמיים. נשארתי בחוץ תחת השמש, לפי הערכתי, בין ארבע לחמש שעות. ישבתי על הרצפה, תחת השמש הקופחת, כשהידיים שלי קשורות מאחורי הגב והעיניים שלי מכוסות. בכל אותו זמן לא קיבלתי מים לשתות. בגלל החשיפה הממושכת לשמש, קיבלתי מכת חום ובשלב מסוים התעלפתי. חיילים שניגשו אליי בעטו בי על מנת להעיר אותי, אבל משלא יכולתי לקום על הרגליים קראו לרופא. הרופא העביר אותי לצל, נתן לי מים לשתות ועשה לי אינפוזיה.

בתוך הרכב החיילים לעגו לי כל הזמן. ביקשתי לשתות מים ולא נתנו לי. במקום זאת שפכו מים על הרגליים שלי. בסופו של דבר נתנו לי לשתות כמות קטנה מאוד של מים ואמרו לי שיש להם רק קולה. אני סובל מדלקת בדרכי השתן וחיבב להשתין בתדירות גבוהה. במהלך הנסיעה ביקשתי שיאפשרו לי להשתין אך החיילים לא הסכימו. כעבור כמה דקות, כשהבהרתי להם שאני לא יכול להתאפק יותר, הורידו אותי מהרכב. ידיי היו אזוקות מאחורי גבי... החייל סירב להוריד לי את האזיקונים ובמקום זאת הוא רצה להוריד לי את המכנסיים בעצמו. התנגדתי ואמרתי לו שבתנאים כאלה אני מוותר על הבקשה. החייל משך אותי בכוח אל תוך הרכב ובעט בי. בהמשך לעגו לי ללא הרף, קיללו אותי ואת כל בני משפחתי קללות גסות, במיוחד קללות הקשורות לאימי ולאחותי...

ע"פ, בן 22, נעצר ביולי 2005 בעקבות בדיקה אקראית באחד המחסומים באיזור מגוריו. הוא נלקח תחילה למחנה צבאי, שם עבר בדיקה רפואית וכעבור כמה שעות הועבר למתקן אפרים. בעדותו ציין כי,

כשהגעתי לקדומים [מתקן אפרים] רציתי לשבת על הרצפה כי הייתי עייף, אבל החיילים צעקו עלי שאסור לשבת וקיללו אותי. הם גם זרקו עלי ענבים ולעגו לי. המשכתי לעמוד כשעיניי מכוסות וידיי אזוקות כחצי שעה. אחרי זה הגיע חייל שהחזיק מטאטא והעביר אותו על הראש והגב שלי כדי להשפיל אותי. ניסיתי להוריד את המטאטא מהראש אבל הוא בעט בי ברגל.

ו"ז, בן 22, נעצר בספטמבר 2005 בביתו בשעות שלפנות בוקר. בעדותו סיפר כי לאחר שידו נאזקו ועיניו כוסו,

החיילים העלו אותי לרכב צבאי והשכיבו אותי על הבטן. אחד החיילים הניח את רגלו על גבי... לאחר שהגענו לקדומים [מתקן אפרים] החיילים העבירו אותי לחדר שבו הורידו לי את אזיקי הידיים ואת כיסוי העיניים. בחדר היו חיילים נוספים. הם הורו לי להוריד את כל בגדיי עד שנשארתי

לאחר מעצרו, הובא מ"ה, בן 20, לבדיקה רפואית במתקן צבאי כלשהו. במהלך הבדיקה,

הודעתי לרופא שאני סובל מדלקות חוזרות ונשנות בכליות וכי יש לי בעיה בוויסות טמפרטורת הגוף... ובשל כך אני מקבל תרופות על בסיס יומי... אבל הוא לא האמין לי, התעלם ממני ולא נתן לי תרופות כלשהן... אחרי הבדיקה הנ"ל העלו אותי שוב על רכב והעבירו אותי לקדומים... שם הכניסו אותי לתא עם שני עצירים נוספים. בתא לא היו שירותים ולא ברז מים... ביקשתי שיביאו לי מים לשתות, אבל החיילים התעלמו. המים בדרך כלל עוזרים לי עם בעית הכליות. נשארתי בתא כמעט חמש שעות. בשלב מסוים ביקשתי להגיע לשירותים כדי להשתין. הרגשתי סחרחורת ולא יכולתי לעמוד על הרגליים. אחרי שהוציאו אותנו לחצר הטיולים, ביקשתי מהעצירים האחרים שיעזרו לי להיכנס לחדר השירותים... הרגשתי שאני עומד להתמוטט... כעבור שעה הגיע אמבולנס ופינה אותי למחנה צבאי אחר.

לפי מ"ק, בן 19, שנעצר באוגוסט 2005,

כשהגענו לעציון, החיילים הורו לי לעמוד מול קיר בטון, כאשר ידיי אזוקות מאחורי גבי ועיניי מכוסות עם חתיכת בד. החיילים מנעו ממני להישען על הקיר או להסתובב. הם השאירו אותי בעמידה, תחת כיפת השמיים, כש-שבע שעות ברציפות. במהלך הזמן הזה לא הביאו לי מים ולא אוכל. השמש היתה חזקה והזעתי כל הזמן.

ע"נ, בן 48, נשוי ואב לשמונה, נעצר ביולי 2005 בשעות שלפנות בוקר ונלקח לאחד ממשרדי התיאום והקישור של הצבא. עם הגעתו,

הורידו אותי מהרכב והושיבו אותי על הרצפה תחת כיפת השמיים, כאשר עיניי מכוסות וידיי עדיין אזוקות. השמש התחילה לזרוח בין השעות ארבע לחמש. נשארתי על הרצפה במצב זה, עד סמוך לשקיעת השמש... לא קיבלתי מים או אוכל במשך כל אותו זמן... אני חולה סוכרת וסובל גם מאבנים בכליות. בשל הבעיה בכליות אני זקוק לכמויות גדולות של מים, יותר מהרגיל. המחסור

במים גרם לי כאבים באזור המתניים. כמו כן, אני זקוק להטיל את מימיי לעיתים קרובות, דבר שנמנע ממני במהלך אותה ישיבה על הרצפה. נאלצתי להתאפק והדבר גרם לי סבל רב. כמו כן, הישיבה הממושכת גרמה לי לכאבי גב ופרקים, שכן אסרו עלינו לעמוד ולא יכולנו לחלץ עצמות...

דיון במוציאים

סקירת הטבלה שלהלן, המסכמת את הנתונים שהוצגו, מעלה כי מעשי פגיעה של אנשי כוחות הביטחון בפלסטינים שעתידים להיחקר על-ידי השב"כ, בשלבים השונים שלפני החקירה, הינם תופעה משמעותית. כשני-שליש מהעדים שנכללו במדגם דיווחו כי סבלו מלפחות אחת מארבע צורות הפגיעה שנדונו בפרק זה.

אחד הנתונים הבולטים העולים מהמדגם, הוא שאחוז העדים שדיווחו על כל אחד מסוגי הפגיעה, למעט הכאה, היה גבוה יותר בקרב העצירים "הרגילים". ייתכן כי הסיבה לכך טמונה בעובדה, שעצירים "בכירים" מועברים לידי השב"כ מהר יותר מעצירים "רגילים", ועל כן משך החשיפה לפגיעות כאלה ואחרות מתקצר. סיבה זו רלבנטית במיוחד בנוגע לשלילת צרכים חיוניים, שכן זו מתרחשת לרוב בזמן הכליאה במתקן המעבר, שעה שרוב העצירים "הבכירים" הוחזקו במתקנים כאלה שעות ספורות בלבד, ואחדים אף לא הובאו כלל למתקן כזה אלא הועברו ישירות לידי השב"כ. בנוסף, ייתכן כי לפחות חלק מהעצירים "הבכירים" נטו לשכוח או להמעיט בערכן של פגיעות מסוימות שהתרחשו לפני החקירה, יותר מהעצירים "הרגילים", מפאת חומרת הפגיעה בהם מאוחר יותר במהלך חקירת השב"כ.

תופעת ההתעללות של אנשי כוחות ביטחון ישראלים בתושבים פלסטינים אינה ייחודית למצב של מעצר וכליאה של חשודים בפעילות נגד ישראל. המוקד להגנת הפרט הוקם מלכתחילה כדי לטפל בתלונות של פלסטינים שנפגעו מאלימות כוחות הביטחון ובמהלך שנות פעילותו טיפל בכאלפי תלונות כאלה. בצלם פרסם

סוג הפגיעה	עצירים "רגילים" [34 מקרים]	עצירים "בכירים" [39 מקרים]	כלל המדגם [73 מקרים]
הכאה	14 (41%)	22 (56%)	36 (49%)
איזוק מכאיב	16 (47%)	8 (21%)	24 (33%)
קללות והשפלות	14 (41%)	11 (28%)	25 (34%)
שלילת צרכים חיוניים	12 (35%)	5 (13%)	17 (23%)
לפחות פגיעה אחת	26 (76%)	23 (59%)	49 (67%)

חשוב לציין, ללא קשר לשאלת האחריות המערכתית, שמאחר שהפרקטיקות שתוארו כאן גורמות סבל לעצירים ומשפילות אותם, מבלי שתהיה לכך כל הצדקה ביטחונית, הן מהוות, בלשון המשפט הבינלאומי, "יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל", כלומר, התעללות אסורה. נשאלת השאלה, האם בנוסף על כך ניתן להגדיר את אותם מעשים, כולם או חלקם, כעינויים?

כפי שפורט בפרק 1, על מנת לקבוע כי מעשה מסוים מהווה עינויים יש לוודא כי מתקיימים ארבעה תנאים מצטברים המופיעים בהגדרת המושג במשפט הבינלאומי (כוונה, סבל חמור, מניע פסול ומעורבות המדינה). בעוד התנאי הראשון (כוונה) והרביעי (מעורבות המדינה) התקיים בכל המקרים שנדונו בפרק זה, עולה השאלה האם, ובאילו מקרים, מתקיימים שני התנאים האחרים?

באשר לתנאי השני (סבל חמור), ומבלי להתעלם מכך שכאב הוא בהכרח עניין סובייקטיבי ויחסי, לפחות בחלק מהמקרים אין מנוס מהמסקנה כי הסבל שנגרם לעצירים היה אכן "חמור", כדרישת ההגדרה של עינויים. כך לגבי אירועי הכאה ממושכים, איזוק שגרם לנפחות ודימום, חשיפת אדם לשמש הקופחת במשך שעות ללא מים, מניעת גישה לשירותים לאנשים הסובלים מבעיות רפואיות מסוימות, וכדומה.

מאז היווסדו דו"חות רבים המתעדים אירועי התעללות בתושבים פלסטינים מידי חיילים או שוטרים ישראלים. חלק ניכר מהאירועים הללו התרחש תוך כדי אכיפת הגבלות על חופש התנועה. לאחר חשיפת אירועי התעללות כאלה, שבים ראשי הצבא והמשטרה ומגנים אותם בחריפות, תוך התייחסות אל החיילים או השוטרים שביצעו את המעשים כ"עשבים שוטים", החורגים מההוראות שניתנו להם.

אכן, ההוראות הרשמיות החלות על אנשי כוחות הביטחון המבצעים מעצרים והמחזיקים בפלסטינים במשמורת, אוסרות עליהם להשתמש בכוח החורג מן המינימום הנדרש להשלמת המעצר ולמניעת בריחתו של העציר. עם זאת, אין בגינויים הרשמיים כדי לנקות את המדינה ואת ראשי מערכת הביטחון מאחריות לתופעה. העובדה כי מעשי התעללות ממשיכים להתרחש בקנה מידה משמעותי, מאששת את החשד כי לצד הגינוי הרשמי קיימת מדיניות של עצימת עיניים והסכמה שבשתיקה. מדיניות זו באה לידי ביטוי, כפי שנראה בפרק 5, גם באי מיצוי הדין עם רוב החיילים המתעללים. היא מתבטאת גם בהמנעות שיטתית מאזהרת החיילים מפני ביצוע מעשים מסוימים או, חמור מכך, על-ידי העברת מסרים "בקריצה", לפיהם מעשי התעללות כאלה ואחרים הינם לגיטימיים.⁶¹

61. לדיון והמחשה של תופעת המסורים הכפולים המועברים לשוטרים וחיילים בנוגע לפגיעה ב"שהים לא חוקיים", ר' בצלם, מעבר לגבול החוקיות – פגיעה בכבודם, בגופם, ברכושם ובחיהיהם של פלסטינים השהים בישראל ללא היתר (מארס 2007), פרק 3ב.

מהעדויות, החיילים שהתעללו לא הסתירו את רצונם להעניש את העצירים על פיגועים שיחסו להם או לבני משפחתם. במקרים אחרים ברור, על סמך אופי הקללות שהוטחו בעצירים, למשל, כי הפגיעה בהם נבעה ממניעים גזעניים. על כן, באותם מקרים בהם ניתן להצביע על מרכיב גזעני כזה או אחר, ובנוסף ניתן לאפיין את הסבל שנגרם לעציר כ"חמור", הרי ניתן לכנות את הפגיעה לא רק התעללות אלא גם עינויים.

האם מאחורי הפגיעה בעצירים עמד אחד המניעים הפסולים המוזכרים בהגדרה? באשר למניע של הוצאת מידע, אמנם ניתן להניח כי הסבל שעובר העציר בשלבים שלפני החקירה תורם ל"ריכוך" שלו לקראת שלב החקירה. עם זאת, על סמך המידע שבידינו, לא ניתן לקבוע באיזו מידה מודעים החיילים לחקירה שהעצירים עתידים לעבור והאם אכן היה זה המניע שהוביל אותם לפגוע בעצירים. המצב ברור יותר בנוגע למניעים אחרים. לפי חלק

פרק 3

משטר החקירות של השב"כ: התעללות כשגרה

פרק זה עוסק באופן הטיפול בעצירים פלסטינים במהלך תקופת החקירה על ידי השב"כ. הנחת המוצא היא, כפי שצוין בפרק המבוא, כי על מנת להעריך נכונה האם נחקרי השב"כ נתונים לעינויים או להתעללות, יש לבחון את האפקט המשולב והמצטבר של מכלול המרכיבים הרלבנטיים לאותה תקופה, הן בתוך חדר החקירות והן מחוצה לו. הנחה נוספת, הנגזרת מההנחה הראשונה, היא שתנאי הכליאה השוררים במתקני החקירה, נקבעו במכוון כדי לשרת את מטרת החקירה - דהיינו מסירת המידע או ההודאה. על כן, נדון בפרק זה בהיבטים השונים המאפיינים את תקופת החקירה, כחלקים ממקשה אחת, אותה נכנה "משטר החקירות". נציין עוד כי הדיון בפרק זה יוגבל לאותם שיטות והיבטים של משטר החקירות אשר, על פי ממצאי המדגם, רלבנטיים לגבי רובם הגדול של נחקרי השב"כ. שיטות חקירה חריגות, המופעלות רק לגבי מיעוט מן הנחקרים, יידונו בנפרד בפרק הבא.

נפתח את הדיון בהצגת נתוני רקע מרכזיים אודות מתקני החקירה, הרשויות המעורבות בנייהול המתקנים הללו וחלוקת העבודה ביניהן, משך תקופת החקירה והשלבים העיקריים הכרוכים בה. לאחר מכן, נדון בשבעה היבטים מרכזיים אשר, על פי חומר העדויות, מאפיינים את משטר החקירות השגרתי:

1. ניתוק מהעולם החיצון
2. שימוש בתנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי
3. שימוש בתנאי הכליאה כאמצעי להחלשת הגוף
4. כבילה בתנוחת "שאבח"
5. גידוף והשפלה

6. איום והפחדה

7. הוצאת מידע באמצעות מדובבים.

הדיון בכל היבט עוסק למעשה בכמה פרקטיקות הקשורות זו בזו והכרוכות, בדרך זו או אחרת, בפגיעה בזכויות האדם של העצירים. יש להבהיר, עם זאת, כי החלוקה להיבטים המוצגת כאן היא בסופו של דבר מלאכותית ונועדה לצרכי הניתוח והדיון בלבד. בנוגע לכל אחד מההיבטים נציג נתונים מן המדגם, נביא קטעי עדויות הממחישים את הדברים, ונבחן באיזו מידה מוסמכות הרשויות, על פי החקיקה הישראלית, להשתמש בפרקטיקות השונות שהוצגו קודם לכן. בחלקו האחרון של הפרק נסכם את הממצאים ונבחן באיזו מידה השיטות השונות שנדונו בפרק, עולות בקנה אחד עם עקרונות המשפט החוקתי הישראלי וכן, האם שיטות אלה נחשבות, על-פי המשפט הבינלאומי, להתעללות או לעינויים.

רקע עובדתי

למעט החקירה הראשונית הנערכת כבר במקום המעצר, מתבצעות חקירותיהם של עצירים פלסטינים על ידי השב"כ, ברוב המקרים, באחד מארבעה מתקנים, הנמצאים בתוך שטח ישראל: בתי הסוהר שקמה באשקלון וקישון בצומת ג'למה (דרומית-מזרחית לחיפה), ובתי המעצר המשטרתיים מגרש הרוסים בירושלים ושרון בפתח תקווה. בנוסף, נחקרים עצירים פלסטינים גם במקומות אחרים, על-ידי גורמים הפועלים בכפוף לשב"כ, בהם חוליית פח"ע של מחוז ש"י (שומרון ויהודה) במשטרת ישראל.⁶² מתוך כלל העדים שנכללו במדגם, נחקרו 15 (21%) בבית הסוהר שקמה, 22 (30%) בבית הסוהר קישון, 19 (26%) בבית המעצר מגרש הרוסים, 16 (22%) בבית המעצר שרון ואחד בתחנת המשטרה של מחוז ש"י בהתנחלות אריאל.

62. הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, חזרה לשגרת העינויים – עינויים והתעללות בעצירים פלסטינים במהלך המעצר והחקירה, יוני 2003, ע' 19.

בהתאמה. חלק גדול מהעצירים שנכללו במדגם הוחזקו במתקן החקירה זמן ממושך לאחר תום חקירתם, בהמתנה להגשת כתב אישום או בזמן משפטם, אולם בפרק זמן זה היו התנאים טובים מעט יותר (קשר עם העולם החיצון, שהות בתא עם עצירים אחרים, הליכה יומית וכדומה) בהשוואה לתנאים במהלך החקירה.

ניתוק מן העולם החיצון

אחת הפרקטיקות הנפוצות הנהוגות כלפי נחקרי שב"כ היא ניתוקם מן העולם החיצון, באמצעות מניעת קיומם של מפגשים בינם לבין עורכי דינם, בינם לבין נציגי הצלב האדום הבינלאומי ובינם לבין בני משפחתם, במהלך כל תקופת החקירה או לפחות בחלקה הגדול. כמעט כל העדים שנכללו במדגם, דיווחו כי נותקו מן העולם החיצון, לפחות בימים הראשונים לחקירתם. ארבעים מן העדים ציינו כי בודדו באופן כזה במשך כל תקופת החקירה, ועשרה נוספים דיווחו כי הותר להם להיפגש עם עורך דין או עם נציג הצלב האדום, רק כעבור למעלה מעשרים יום ממצעצם. כלומר, מתוך כלל העדים שנכללו במדגם, חמישים (68%) נותקו מן העולם החיצון במהלך כל תקופת חקירתם או רובה הגדול, מהם 22 מהעצירים "הרגילים" ו-28 מהעצירים "הבכירים".

פרקטיקה זו תורמת, מטבע הדברים, להגברת תחושת חוסר האונים של הנחקר, שכן היא שוללת ממנו את האפשרות לשתף גורם ידיוותי באשר למתרחש בין כותלי מתקן החקירות. במילים אחרות, פרקטיקה זו יוצרת מצב בו נתון הנחקר, באופן כמעט מוחלט, לחסדיהם של חוקריו. יתרה מזו, כפי שנפרט בהמשך פרק זה, השילוב בין ניתוק העציר מהעולם החיצון לבין מרכיבים אחרים במשטר החקירות (במיוחד הבידוד והחסך החושי) יוצר מצוקה נפשית המלווה בסוג של תלות רגשית של העציר בחוקר.

האחריות הפורמלית על ניהול המתקנים הללו, לרבות האחריות על תנאי הכליאה של העצורים הנתונים לחקירת השב"כ, מסורה בידי השב"כ (לגבי קישון ושקמה) ומשטרת ישראל (לגבי מגרש הרוסים ושרון). ואכן, אלה הבאים במגע עם העצירים מחוץ לחדר החקירות (מספקים אוכל, מובילים אותם ממקום למקום וכד'), הם סוהרים ושוטרים ולא אנשי שב"כ. עם זאת, במהלך תקופת החקירה מעורבים אנשי השב"כ בכל ההיבטים הנוגעים לטיפול ולתנאי הכליאה של הנחקרים, ומוסמכים להנחות את אנשי השב"כ והמשטרה בהקשר זה. אינדיקציה לכך ניתן למצוא בדבריו של ראש אגף החקירות של השב"כ, ששמו אסור לפרסום, בדיון בוועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת באוגוסט 2005, שהסביר כיצד תנאים מסוימים בהם מוחזקים "עצירים ביטחוניים", כמו האיסור על הכנסת חפצים מסוימים לתא, משרתים את צרכי החקירה.⁶³ בהקשר אחר, ציין חוקר שב"כ המכונה "רני", במסגרת עדותו במשפט נגד שוטר שהואשם בהתעללות בעציר בבית המעצר שרון, כי הבהיר לנאשם ש"הסמכות היחידה שמאשרת העברת נחקרים או הענשת נחקרים לצורך העניין היא של החוקרים [של השב"כ] בלבד".⁶⁴ כך או אחרת, מאחר שהאחריות על תנאי ההחזקה של הנחקרים נתונה ביד גורמים רשמיים, הפועלים ברשות ובסמכות מטעם מדינת ישראל, הרי שמבחינתנו, חלוקת העבודה והאחריות ביניהם הינה שאלה משנית בחשיבותה.

משך תקופת החקירה כולה משתנה, מטבע הדברים, ממקרה למקרה. הזמן הממוצע בקרב כלל העדים שנכללו במדגם היה 35 ימים ואילו התקופה החציונית 30.5 ימים (כולל השהות באגף המדובבים). תקופת החקירה הממוצעת בקרב העצירים "הבכירים" היתה, ככלל, ארוכה יותר מהתקופה המקבילה בקרב העצירים "הרגילים" - 37 ימים לעומת 33,

63. לתמליל הדיון ר' אתר האינטרנט של הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/protocols/Data/Html/huka/2005-08-30-01.html>

64. פ (פ"ת) 2453/02, מדינת ישראל נ' אטביריאן ואח', פסקה 5.3 לפסק הדין.

מתקן החקירה, לעציר אין אפשרות לקבל ייעוץ משפטי על זכויותיו או אפילו על עצם האפשרות להתלונן בפני השופט, ועוד. לשון אחר, סביר להניח כי מעמד הארכת המעצר אינו מאזן, ולו במקצת, את חופש הפעולה שהניתוק מן העולם החיצון מעניק לחוקרים ואת האפקט הפסיכולוגי שניתוק זה יוצר אצל הנחקרים.

מקרה אחד, שנדון בספטמבר 2006 בבית המשפט הצבאי לערעורים, ממחיש את חוסר האובייקטיביות בו נתפש ההליך של הארכת המעצר בעיני העצירים ופרקליטיהם. המדובר בערעור נגד החלטה של שופט צבאי להאריך את מעצרו של פלסטיני שנחקר על-ידי השב"כ. עורך דינו של הנחקר טען כי בעת שהמתין לתחילת הדיון (על הארכת המעצר) שאל שוטר שנכח באולם הדיונים מה הסיבה לאיחור של חצי שעה ונענה כי "השופט נמצא במשרדי השב"כ". בנוגע לפסול שבהתרועעות השופט עם אחד הצדדים להליך, הסתפק סגן הנשיא של בית המשפט לערעורים באמירה עקרונית לפיה "צדק לא רק צריך להיעשות אלא אף להיראות". אולם, אף על פי כן, הוא פסק כי "מאחר שלא התרשמתי כי הפגמים שנפלו בהליך יורדים לשורשו של עניין... הגעתי למסקנה כי דין הערר להידחות".⁶⁷

* * *

באיזו מידה מותר ניתוקם של העצירים מן העולם החיצון על פי החקיקה שחוקקה ישראל בשטחים? חקיקה זו אינה מכירה בזכותו של עציר לקבל ביקורים מבני משפחתו בתקופת חקירתו, ולכן אין השב"כ נזקק לסמכות מיוחדת לשם כך. כמו כן, פקודת בתי הסוהר קובעת במפורש, כי "עצור שטרם הוגש נגדו כתב אישום אינו זכאי לקבלת מבקרים אלא באישור הממונה על החקירה".⁶⁸

באשר למניעת מפגש עם נציגי הצלב האדום, לפי ההוראות הפנימיות של נציבות בתי הסוהר,

המרכיב של מניעת מפגש בין הנחקר לעורך דינו, המתבצע באמצעות הוצאת "צו מניעה", הוא חשוב במיוחד ביצירת תחושת חוסר האונים, מאחר שהוא שולל מן הנחקר את היכולת לקבל הדרכה משפטית בנוגע לזכויותיו בזמן המעצר והחקירה. כפי שהגדיר זאת המשנה לנשיא בית המשפט הצבאי לערעורים, סא"ל נתנאל בנישו,

מניעת המפגש עלולה להעניק לחוקרים יתרון רב על הנחקר, עד כדי שבירת רוחו של זה האחרון ומסירת הודאה כוזבת או שלא מרצון טוב וחופשי. המניעה שוללת מן החשוד את עצות סניגורו, האדם היחיד איתו הוא יכול לעמוד בקשר במהלך החקירה.⁶⁵

יתרה מזו, ברוב המקרים, דואגים החוקרים שלא ליידע את הנחקרים על עצם הוצאת צווי המניעה נגדם, או על העתירות שמוגשות נגד צוים אלה על-ידי עורכי דינם או ארגונים לזכויות האדם.⁶⁶ הסיבה לכך היא, סביר להניח, רצונו של השב"כ להגביר את תחושת חוסר האונים של הנחקר ואת הלחץ הפסיכולוגי הנלווה לכך. כך למשל, מאחר שהצו קובע תקופה מוגדרת, לרוב כמה ימים, בה יחול איסור המפגש, עצם הידיעה על הצו עשויה להכניס מרכיב של ודאות לתודעת הנחקר. באותה מידה, עצם הידיעה על עתירה לבג"ץ שהוגשה נגד הצו, אפילו אם נדחתה, יכולה להתפרש על-ידי הנחקר כסימן לכך שמישהו מחוץ לחדר החקירות מודע למצבו ודואג לו, ולהשפיע לטובה על מצבו הנפשי.

אמנם, מרבית הנחקרים מובאים בשלב מסוים בפני שופט להארכת מעצרו. להלכה, יכולים הנחקרים לנצל מעמד זה כדי להתלונן על אמצעי החקירה הננקטים נגדם או על תנאי החזקתם. עם זאת, בפועל, בהתחשב במאפיינים של מעמד זה, ספק אם רוב העצירים יכולים לנצל אותו באופן כזה: השופט בפניו הם מופיעים הוא בדרך כלל שופט צבאי, הדיון מתקיים בין כתלי

65. ע"מ 3765/06, אמאני גרמה נ' התובע הצבאי. יש לציין כי, למרות אמירה זו, במקרה ספציפי זה החליט השופט בנישו להשאיר על כנו את הצו שאסר על מפגש בין העצירה לעורכת דינה לתקופה מצטברת של 45 יום.

66. לפירוט אודות הליכים אלה ר' פרק 5 בדו"ח זה.

67. ע"מ (איו"ש) 3374/06, מעיס נצאר נ' התובע הצבאי.

68. פקודת בתי הסוהר, סעיף 47 (ב).

התאים בהם מוחזקים נחקרי השב"כ, אינם מוגדרים על-ידי השב"ס והמשטרה באופן רשמי כ"צינוק". עם זאת, אין בהיעדר הגדרה רשמית כדי לשנות את העובדה שתאים אלה, מבחינת מאפייניהם, הם צינוקות.

אחד המאפיינים המרכזיים של השהייה בצינוק הוא ההפרדה מעצירים אחרים. למעשה, זוהי שכבת בידוד נוספת, המצטרפת לניתוק מהעולם החיצון שנדון לעיל. 64 (88%) מתוך כלל העדים במדגם, מהם 27 מהעצירים "הרגילים" ו-37 מהעצירים "הבכירים", ציינו כי במהלך כל תקופת החקירה (להוציא את התקופה באגף המדובבים) או חלקה הגדול, הוחזקו בצינוק בתנאי בידוד.

ההפרדה מעצירים אחרים הופכת לבידוד מוחלט, במובן המילולי של המילה, באותם ימים בהם אין העצירים נלקחים לחקירה. משמעות הדבר היא כי במהלך אותם ימים נמנעת מן העצירים כל אינטראקציה אנושית, למעט זו שעשויה להתקיים עם הסוהר/שוטר המכניס לצינוק את הארוחות או המוביל את העציר למקלחת. כך הדבר בימי שישי ושבתי, אשר במהלכם אין השב"כ מקיים בדרך כלל חקירות. יתרה מזו, מרבית העדים דיווחו כי במהלך החקירה שהו ימים רבים נוספים, בנוסף לשישי ושבתי, בצינוק בבידוד, מבלי שנלקחו כלל לחקירה. חלקם דיווחו כי לקראת סוף תקופת החקירה, בדרך כלל לאחר שנחקרו בצורה אינטנסיבית וכן לאחר שהוחזרו מאגף המדובבים, נלקחו לחקירה רק פעם אחת בכל יומיים-שלושה, לפרקי זמן קצרים, ואילו ביתרת הזמן הוחזקו בצינוק. משקלול הדיווחים בעדויות, עולה כי עדי המדגם הוחזקו בצינוק בתנאי בידוד, מבלי שנלקחו לחקירה במהלך היום כולו, בסך הכל 14 ימים לא רצופים במוצע. כמו כן, בין העצירים "הרגילים" עמד ממוצע זה על 10 ימים ובין העצירים "הבכירים" על 19 ימים.

יש אמנם להרשות לנציגים אלה לפגוש עצירים ביטחוניים, אולם זאת החל משבועיים לאחר תחילת המעצר, "פרט למקרים בהם נדחה הביקור מסיבות ביטחוניות".⁶⁹ לפי אותן הוראות, במהלך המפגש ביניהם "העצור לא יוכל להעביר הודעות וידיעות למשפחתו או לגורם אחר באמצעות הצלב האדום".⁷⁰

בעניין מניעת מפגש עם עורך דין, מאחר שזכותו של עציר לקבל ייעוץ משפטי נתפשת כזכות יסוד של כל אדם באשר הוא, היה צורך לעגן את הסמכות למנוע מפגש כזה בחוק. ואכן, הצו בדבר הוראות ביטחון (צו מספר 378), שהוא חלק מהחקיקה הצבאית שהחילה ישראל בגדה המערבית, מקנה לראש צוות חקירה בשב"כ סמכות למנוע מעציר מפגש כזה משך 15 ימים מיום המעצר, ולראש אגף החקירות בשב"כ סמכות להאריך את המניעה ב-15 ימים נוספים.⁷¹ כמו כן, מעניק הצו לכל שופט סמכות להאריך תקופה זו ב-30 ימים נוספים ולנשיא בית המשפט או לסגנו סמכות לקבוע הארכה נוספת בת 30 יום.⁷² בסה"כ מאפשר הצו לרשויות למנוע מפגש בין עציר לעורך דינו לתקופה מירבית של עד 90 יום מיום מעצרו. זאת, בתנאי שהגורם המחליט "סבר שהדבר דרוש מטעמים של ביטחון האזור או שטובת החקירה מחייבת זאת".⁷³

תנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי

כפי שנפרט בהמשך הפרק, במרבית הימים בתקופת החקירה (למעט ימי שישי ושבתי) מוחזקים העצירים בין חמש לעשר שעות ביום בחדר החקירות. כל שאר הזמן שוהים העצירים בצינוק. על כן, סוגיית תנאי הכליאה בצינוק הינה, ולו רק בשל נפח הזמן המשמעותי בו שוהים העצירים בתוכו, היבט מרכזי של משטר החקירות. יש לציין, במאמר מוסגר, כי

69. נציבות בתי הסוהר, פקודה מס' 03.12.00, סעיף 4 (א).

70. שם.

71. צו בדבר הוראות ביטחון (ניהודה ושומרון) (מספר 378), התשי"ל-1970, סעיף 78 (א).

72. שם, סעיף 78 (ז).

73. שם.

לפגישה עם נציג הצלב האדום, ביום ה-22 לאחר מעצרי והפעם השנייה כשהעבירו אותי למפגש עם העו"ד שלי, ביום ה-45 מיום המעצר. האור בצינוק, יחד עם הצבע האפור-כהה של הקירות, גרמו לי לעייפות בעיניים וגם לסוג של עייפות נפשית.

בשל היעדר אוורור, וכן בשל כך שבצינוק קטן המימדים יש חור לעשיית צרכים, דיווחו כמעט כל העדים כי שרר בו ריח קבוע של צחנה. רובם ציינו במיוחד כי מהמזרון ומהשמיכות נדפה צחנה, וחלקם הוסיפו כי המזרון שסופק להם היה לח. כמה עדים ציינו כי זרם המים בברז היה חזק ביותר וגרם להתזת מים לכל עבר. הגם שהדבר לא צוין במפורש, ייתכן כי זו הסיבה ללחות המזרונים. כמו כן, כמעט כל העדים דיווחו כי דרך פתח המזגן הוזרם לצינוק, באופן קבוע, אוויר קר שגרם לטמפרטורה נמוכה במיוחד ולא נוחה. אחדים הוסיפו כי האוויר שהוזרם היה קר וחם לסירוגין, אולם, בשני האופנים, הטמפרטורה בצינוק היתה נמוכה או גבוהה מדי.⁷⁴

לא ניתן לאפיין את התנאים הפיזיים השוררים בצינוק אלא כתנאים תת-אנושיים, שהינם, כשלעצמם, מקור למצוקה נפשית. מעבר לכך, השילוב בין התנאים הללו, בעיקר הבידוד המוחלט, התאורה החלשה והקבועה, צבעם הכהה של הקירות והיעדר כל אמצעי להעברת הזמן, יוצר תופעה המוכרת במחקר הפסיכיאטרי כ"חסך חושי" (sensory deprivation). תופעה זו נוצרת כאשר אדם מנותק, באופן חלקי או מוחלט, מגירויים חיצוניים בסיסיים שהיה רגיל אליהם: ויזואליים, אקוסטיים, תחושתיים וחברתיים.⁷⁵

יש להניח כי התנאים הללו משרתים את מטרת החקירה, במובן זה שהמפגש האנושי שמתקיים במסגרתה בין העציר לבין חוקריו, מהווה, למרות הסבל שכרוך בו, מעין "הקלה" על המצוקה בגין החסך החושי. כפי שמציין דו"ח מקיף שפרסם לאחרונה ארגון "רופאים לזכויות האדם" (ארה"ב), "אדם יכול להזדקק בצורה כה

באשר לתנאים הפיזיים, יש לציין כי בכל מתקני החקירה ישנם תאי צינוק, בגדלים שונים, הנעים, בדרך כלל, בין שלושה לשישה מטרים מרובעים. מדובר, בכל מקרה, בחלל קטן. רוב העדים ציינו כי במהלך תקופת החקירה הוחזקו ביותר מצינוק אחד. כמעט כל התאים ממוקמים בקומות התת-קרקעיות של מתקני החקירה. כך או אחרת, כל העדים, ללא יוצא מן הכלל, ציינו כי התאים בהם הוחזקו היו נטולי חלונות ולא התאפשרה כניסת אור טבעי או אוויר צח. בתקרת הצינוק מותקנת מנורה המפיצה אור עמום והדולקת 24 שעות ביממה. קירותיו של הצינוק צבועים בצבע אפור כהה. הם מצופים בטיח מחוספס כך שלא ניתן להישען עליהם. באחד הקירות ישנו פתח דרכו מוזרם לחלל התא אוויר ממוזג. כן מותקן באחד הקירות ברז מים זורמים. בחלק מהתאים מותקן כיור מתחת לברז. ביתר התאים זורמים המים אל תוך חור שברצפה, המשמש גם לעשיית צרכים. על הרצפה מוטל מזרון ועליו שתי שמיכות. מעבר לכך אין בצינוק, ואסור להכניס לתוכו, כל רהיט או חפץ אחר, לרבות חומר קריאה מכל סוג או מכשירי כתיבה.

היעדר אור טבעי בחלל הצינוק, בשילוב עם העובדה ששעונו של כל עציר (אם היה כזה ברשותו) נלקח ממנו עם הגעתו למתקן, גורמים לחוסר התמצאות בזמן, עד כדי חוסר ידיעה האם שורר יום או לילה. ע"פ, למשל, בן 23 ותושב צפון הגדה, שנחקר במשך חודש שלם במתקן שרון בפתח תקווה, ציין בעדותו כי "העובדה שלא הצלחתי להבחין בין יום ללילה גרמה לי מצוקה נפשית במהלך תקופת החקירה". רבים ציינו כי התאורה המלאכותית הקבועה בצינוק, בשילוב עם הצבע הכהה של הקירות, גרמה לעייפות בעיניים ולהפרעה ביכולת הראייה. ע"ר, לדוגמה, בן 24, תושב מרכז הגדה, שנחקר בכלא קישון, מסר בעדותו כי,

במהלך החודש הראשון בו נחקרתי על בסיס יומי, לא יצאתי לחצר בכלל. הפעם הראשונה שראיתי אור שמש היתה כשהעבירו אותי

74. מעניין לציין בהקשר זה כי בדיון שהתקיים בוועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת, בנושא תנאי המעצר של עצירים ביטחוניים לעומת עצירים רגילים, התייחס ראש אגף החקירות של השב"כ לקיומו של מיוזג אוויר בתאים בהם מוחזקים עצירים ביטחוניים כ"אפליה לטובה". ר' הערת שוליים 63.

75. Stuart Grassian and Nancy Friedman, "Effects of Sensory Deprivation in Psychiatric Seclusion and Solitary Confinement" (1986) 75 8 *International Journal of Law and Psychiatry*, p. 50.

פסיכיאטרים וקרימינולוגים, בנוגע לאסירים המוחזקים בתנאי בידוד בבתי סוהר בארצות הברית המכונים "סופרמקס", קרי בתי סוהר ברמת בטיחות מעל הרמה המירבית.⁷⁹ החוקר קרייג הני, שסקר את הספרות הענפה שפורסמה בנושא זה בארבעים השנים האחרונות, הגיע למסקנה כי "אין ולו מחקר אחד שלא מצא כי כליאה כפויה בבידוד או בתנאי ידמוי סופרמקס, למשך למעלה מעשרה ימים ברציפות, ללא יכולת לסיים את הבידוד באופן רצוני, גורמת להשלכות פסיכולוגיות שליליות".⁸⁰ טווח ההפרעות הפסיכולוגיות המוזכרות באותה ספרות הוא רחב ביותר: החל מקשיי ריכוז וכלה בדיכאון כרוני ומחשבות והתנהגות אבדניות. טיב ההפרעה וחומרתה תלויים, מטבע הדברים, במגוון משתנים, בהם משך הבידוד ומצבו הנפשי של האסיר מלכתחילה.⁸¹

יש לציין כי, בשל ההבדלים בכמה מאפיינים מרכזיים, מסקנות המחקרים אודות הנזקים הפסיכולוגיים כתוצאה מכליאה בבידוד בבתי הסוהר "סופרמקס", אינן ישימות באופן ישיר למקרה של נחקרי השב"כ. מצד אחד, משך הבידוד בבתי הסוהר הללו הוא, בדרך כלל, ארוך בהרבה ממשך הבידוד של נחקרי שב"כ. מצד שני, התנאים האחרים בהם מוחזקים אותם אסירים בארצות הברית, הינם טובים בהרבה מאלה שניתנים לנחקרי השב"כ (שליטה חלקית בתאורה, הליכה באוויר הפתוח מספר פעמים בשבוע, אפשרות להחזיק חומרי קריאה, מקלט רדיו וטלוויזיה, ועוד). למרות הבדלים אלה ואחרים, ספרות זו מספקת אינדיקציה, שלא ניתן להתעלם ממנה, באשר לסכנות לבריאות הנפש הטמונות בכליאה בתנאי בידוד וחסך חושי.

נואשת לקשר עם אדם אחר ולהיות כה רעב לגירוי חושי, שהוא או היא יקבלו בחפץ לב כל גירוי שיוצע להם".⁷⁶ עם זאת, "הקלה" זו של החסך החושי אינה נטולת מחיר. לפי חוות דעת שחיבר ד"ר יהויכין שטיין, רופא ופסיכיאטר מומחה, העוסקת בתנאי הכליאה באחד המתקנים ששימש את השב"כ במשך תקופה קצרה (בשנת 2002) לחקירת פלסטינים, "ההתנגשות בין האיבה לחוקר לבין הצורך בקשר אנושי במצב של בידוד טוטאלי יוצרת בלבול רגשי, האשמה עצמית וירידה בערך העצמי".⁷⁷

בנוסף למצוקה הנפשית בה שרויים העצירים בתקופת החקירה, עקב תנאי הכליאה שתוארו כאן, מצביעים מחקרים וחוות דעת רבים גם על קיומה של סכנה להופעתן של הפרעות נפשיות בעקבות אותם תנאים, שיכולות להשפיע גם בטווח הרחוק. לפי חוות הדעת של ד"ר שטיין שהוזכרה לעיל:

חסך חושי וגירויים חושיים מונוטוניים גורמים להפרעה ביכולת החשיבה. פונקציות האגו זקוקות להיזון חוזר על מנת לשמור על תפקודן. על מנת לאזן ולו במעט את החסך בגירויים חיצוניים, מייצר האדם גירויים חלופיים מבפנים. זה ההסבר להופעת ההלוצינציות בחלק מהמקרים האלה. ההלוצינציות מצביעות על אי יכולת להבחין בין מציאות ודמיון. ההפרעה באוריינטציה בזמן תורמת אף היא לשיבוש משמעותי של ההבחנה בין מציאות לדמיון. בגלל הקושי בבדיקת המציאות במצב של היזון חוזר, נוצרים פחדים פרנואידיים ומתפתחת הפרעה בתחושת העצמי (self perception).⁷⁸

הפוטנציאל ההרסני הטמון בתופעת החסך החושי, מבחינת בריאותו הנפשית של האדם, נחקרה בהרחבה וביסודיות על-ידי

76. Physicians for Human Rights, *Break Them Down – Systematic Use of Psychological Torture by US Forces* (2005), p. 59.

77. חוות דעת זו הוגשה מטעם המוקד להגנת הפרט במסגרת עתירה לבג"ץ נגד קיומו של מתקן זה (מתקן 1391 או "המתקן הסודי"), על רקע החיסיון שמטילה המדינה על מיקומו. עתירה זו תקפה גם את אמצעי החקירה בהם נעשה שימוש במתקן זה (בג"ץ 9733/03, המוקד להגנת הפרט נ' מדינת ישראל ואח').

78. שם.

79. לסקירה ביקורתית של פרקטיקה זו ר' Human Rights Watch, *Out of Sight – Briefing Paper on Supermaximum Prisons* (2000).

80. Craig Haney, "Mental Health Issues in Long-Term Solitary and "Supermax" Confinement", (2003) 49 *Crime & Delinquency*, p. 132.

81. שם.

כי "מפקד בית המעצר, או הממונה על החקירה, רשאי להורות על כליאת עצור בבידוד", אם הדבר דרוש, בין השאר, "לטובת החקירה".⁸⁴

סוגיית התנאים הפיזיים השוררים בצינוק מוסדרת בתקנות סדר הדין הפלילי, הנקבעות על-ידי השר לביטחון פנים באישור ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת.⁸⁵ תקנות אלה מכירות בכמה זכויות הנוגעות לתנאי ההחזקה המינימליים בעת מעצר, להן זכאים עצירים. עם זאת, על פי אחד הסעיפים בתקנות, זכויות אלה לא יחולו, או יחולו בהיקף מצומצם יותר, ביחס לעצירים המוגדרים כ"עצירים ביטחוניים".⁸⁶ כך, לגבי הזכות שבתא בו הוא מוחזק יותקנו מיטה, שולחן, כיסא וכיור, הזכות להחזיק חומרי קריאה כלשהם ומכשירי חשמל מכל סוג, והזכות להליכה יומית (רי' דיון בהמשך), לשימוש בטלפון ולקבלת מוצרים מסוימים ממבקרים, זכויות שאינן חלות על מי שהוגדרו עצירים ביטחוניים.

במילים אחרות, התקנות משחררות את הגורמים המחזיקים עצירים שהוגדרו "ביטחוניים" כמעט מכל חובה שהיא בנוגע לתנאי החזקתם. יוצא מכלל זה היא חובתם של הגורמים הללו לספק לעצירים ביטחוניים "מזרון כפול ושמיכות נקיות". אולם, כפי שעולה מרוב העדויות, אפילו חובה פעוטה זו אינה מכובדת תמיד, ועצירים רבים נאלצים לישון על מזרון בודד, בדרך כלל מצחין ולעיתים גם לח, ולהתכסות בשמיכות מלוכלכות ומצחינות גם הן. יש לציין, כי באוקטובר 2005 נכנס לתוקף תיקון לתקנות, שהכניס כמה שיפורים בתנאי ההחזקה של עצירים "ביטחוניים", שהבולטים בהם: הזכות שיותקנו בתאם שולחן וכיסא וכן כיור.⁸⁷ עם זאת, מאחר שרוב העדים שנכללו במדגם נחקרו לפני מועד זה, שיפורים אלה לא באו לידי ביטוי בעניינם.

האם מוסמכים השב"כ, השב"ס ומשטרת ישראל, על פי החוק הישראלי, להחזיק עצירים פלסטינים בתנאים שתוארו כאן? התשובה לכך אינה חד משמעית. בנוגע להיבטים מסוימים של תנאי הכליאה שנדונו כאן, אין בחקיקה הישראלית איסורים מפורשים, ואילו לגבי אחרים קיימות הוראות מפורשות המאפשרות להחזיק עצירים ביטחוניים בתנאים של חסך חושי וחברתי. במסקנות לפרק זה נטען כי למרות הוראות אלה, תנאי הכליאה המחפירים שתוארו כאן הינם בלתי חוקיים במהותם.

באשר להחזקת עצירים בבידוד, הוראות נציבות השב"ס קובעות כי הממונה על החקירה מטעם השב"כ יהיה רשאי להורות על "החזקת עציר בהפרדה... אם הדבר דרוש לצרכי החקירה", וזאת בהתאם לאותן הוראות שנקבעו בחוק לגבי אסירים שפוטים.⁸² פרק הזמן בו מותר להחזיק אסירים שפוטים "בהפרדה" הוא, בהינתן אישורם התקופתי של הגורמים הרלבנטיים, בלתי מוגבל.⁸³ הוראה דומה נכללה בפקודות המטה הארצי של המשטרה, הקובעות

82. נציבות שירות בתי הסוהר, פקודה מספר 04.30.00, החזקת עצירים שטרם הוגש נגדם כתה אישום - באגף מעצר במתקן כליאה של שירות בתי הסוהר, סעיף 4.

83. פקודת בתי הסוהר [נוסח חדש], תשל"ב-1971, סימן ב'1.

84. משטרת ישראל, פקודות המטה הארצי, פקודה 12.03.01 - הטיפול בכלואים בבית המעצר, סעיף 9 (ב).

85. תקנות סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים) (תנאי החזקה במעצר), תשל"ז-1977.

86. שם, סעיף 22.

87. תקנות סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים) (תנאי החזקה במעצר) (תיקון) התשס"ה-2005.

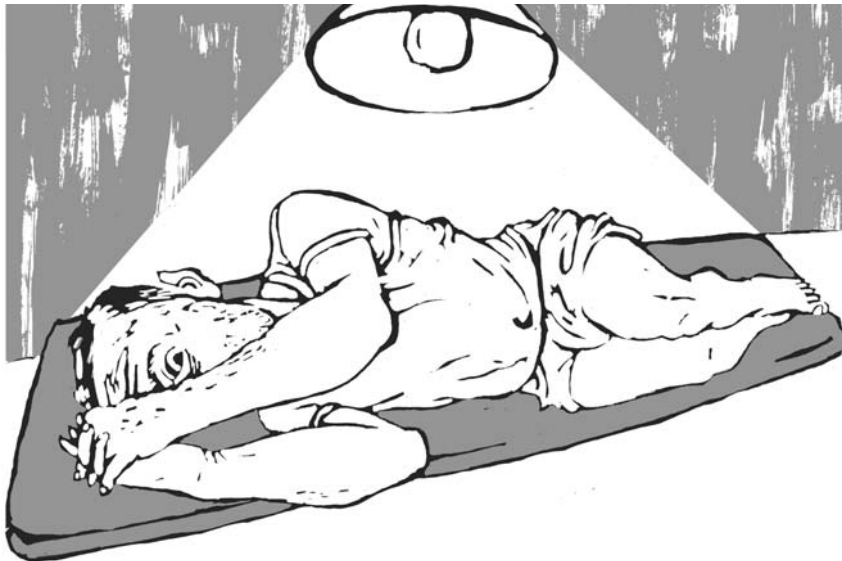
תנאי הכליאה כאמצעי להחלשת הגוף

תנאי הכליאה במהלך תקופת החקירה גורמים, במצטבר ובחלוף הזמן, להחלשת הגוף, תוך העצמת המצוקה הנפשית בגין החסך החושי. להלן נתייחס לשלושה מאפיינים מרכזיים התורמים ליצירת אפקט ההחלשה האמור.

ראשית, תנאי הכליאה והחקירה כופים על העצירים חסך בתנועה (motor deprivation). במהלך כל שעות החקירה יושב הנחקר כבול לכיסא ללא כל יכולת להניע את ידיו ורגליו, ולו בצורה מינימלית (ר' דיון בהמשך). ביתר שעות היממה מוחזק הנחקר בצינוק, בו ניתן אמנם לעמוד, לשכב ולחלץ עצמות, אך בשל מימדיו המצומצמים לא ניתן לצעוד בו. רוב העדים ציינו כי במהלך תקופת החקירה לא הוצאו לחצר המתקן לצרכי הליכה ולו פעם אחת. ההליכה היחידה המתאפשרת לנחקרים מדי יום (למעט שישי-שבת), היא מהצינוק לחדר החקירות ובמהלכה רגליהם אזוקות באזיקי רגליים, ידיהם באזיקי ידיים ועיניהם מכוסות. בחוות הדעת לבג"ץ שהוזכרה לעיל, הסביר ד"ר שטיין כיצד "חוסר התנועה מחליש מבחינה גופנית ומוריד את ההתנגדות מפני מחלות, וכן מגביר את האפקט של החסך החושי".⁸⁸

שנית, במהלך תקופת החקירה סובלים הנחקרים מחסך בשינה. בפרק זה לא נתייחס למניעת שינה מוחלטת, באמצעות השארת העציר כבול בחדר החקירות משך יותר מיממה ברציפות. זאת, מאחר שעל פי ממצאי המדגם, זוהי שיטה המופעלת רק במיעוט מהמקרים, ועל כן נדון בה בנפרד בפרק הבא. לעומת זאת, כמעט כל העדים ציינו בעדותם כי העובדה שהמנורה בצינוק דלקה במשך כל שעות היממה, פגעה באופן משמעותי ביכולתם לישון. בנוסף, חלק מהעדים שנכללו במדגם ציינו כי הסוהרים/שוטרים נהגו להעירם במהלך הלילה (חצות הלילה עד חמש לפנות בוקר) כדי להוציאם למקלחת.⁸⁹ אמנם, הם יכלו לסרב להתקלח, אולם עצם היקיצה פגעה באופן קבוע באיכות שנתם. שנתם של הנחקרים הופרעה גם בשל רעשים למיניהם. ט"ע, למשל, בן 23, שהוחזק במשך למעלה מחודשיים במתקן החקירה בפתח תקווה, ציין כי "הסוהרים היו הולמים בדלת הברזל של הצינוק ארבע-חמש פעמים במהלך כל לילה".

שלישית, במהלך תקופת החקירה, למעט במהלך שהותם באגף המדובבים, סובלים הנחקרים מתזונה לקויה, הן מבחינת הכמות והן מבחינת האיכות. כמעט כל העדים ציינו כי

88. ר' הערת שוליים 77.

89. כמה מן העדים ציינו כי נהגו לשאול את השוטרים/סוהרים מה השעה, וכי לעיתים קרובות שאלתם היתה נענית. אחרים מסרו כי יכלו להעריך מהי השעה על פי סימנים שונים, לרבות על פי זמן הגשת הארוחות השונות.

- השקעה לשם יצירת אפקט הרתעה, ללא ההשלכות הכרוכות בצריכת מזון מקולקל.

מתוך שלושת המאפיינים שצינו - חסך בתנועה, הפרעה לשינה ותזונה לקויה - רק בנוגע לראשון ניתנה לרשויות סמכות מפורשת לפעול כפי שתואר לעיל. על פי תקנות סדר הדין הפלילי, עצירים המוגדרים "ביטחוניים" אינם זכאים "להליכה יומית באוויר הפתוח במקום המעצר".⁹⁰

בנוגע לתזונה נקבע באותן תקנות, כי "עצור זכאי לקבל שלוש ארוחות ביום לפחות, בשעות סדירות: הארוחות תהיינה מורכבות ממזון בכמות ובהרכב הנדרשים לשמירה על בריאות העצור".⁹¹ יש לציין, כי בניגוד להוראות אחרות, אין התקנות מכירות בסייגים באשר לתחולתה של הוראה זו על עצירים "ביטחוניים". גם אם מתוכן העדויות לא ניתן לקבוע כי המזון שמוגש מקולקל ממש, קשה לקבל את הטענה כי מזון שטעמו ומראהו מדכאים את התיאבון עונה על דרישת החוק, קרי שהוא שומר "על בריאות העצור", לפחות על פי המובן הרחב של המילה "בריאות".

באשר לשיטות השונות שהוזכרו לעיל, באמצעותן פוגעים הסוהרים והשוטרים בשנתם של העצירים, אין בתקנות התייחסות מפורשת. כך למשל, למרות שהתקנות מחייבות את הרשויות לספק לעצירים גישה למקלחת מדי יום ביומו, אין הן מציינות באילו שעות חייב הדבר להתבצע. עם זאת, קשה להעלות על הדעת טעמים ענייניים כלשהם, שיצדיקו את הפרקטיקות הנהוגות בהקשר זה, ועל כן, בהיעדר הסמכה מפורשת, ניתן לקבוע כי מדובר בפרקטיקות בלתי חוקיות.

המזון הוגש בקביעות כשהוא קר, לא מבושל דיו, לא מתובל, ולעיתים קרובות מרוסק ובעל מראה דוחה. בולטת במיוחד אחידות התיאורים בנוגע למצבה של הביצה הקשה המוגשת בארוחת הבוקר או הערב, כשהיא נראית מכחילה ובתחילת ריקבון. רבים מהעדים ציינו כי נמנעו מאכילה ככל שעמד להם כוחם.

מ"ג, למשל, בן 24, שנחקר בכלא קישון, ציין בעדותו כי "במשך חמישה ימי החקירה הראשונים לא אכלתי דבר, שכן האוכל שהוגש היה באיכות ירודה ביותר. מדובר במזון לא טרי, לא טעים, בלתי מבושל, ומראהו לא עורר תיאבון כלל ועיקר... לאחר מכן התחלתי לאכול רק את הפרי שהוגש בארוחת הערב". ע"ר, בן 23, שנחקר במשך חודשיים במגרש הרוסים, ציין כי "האוכל שהוגש לי היה באיכות ירודה ביותר וסופק בכמויות קטנות ובלתי משביעות. באופן כללי, האוכל לא היה נקי ובאחת הפעמים ראיתי חרק בתוכו. ארוחת הבוקר כללה שתי פרוסות לחם וביצה קשה שבושלה לפני זמן רב וחתיכה קטנה של עגבניה או מלפפון". א"ר, בן 21, שנחקר בכלא קישון, מסר כי "באופן כללי, ארוחת הצהריים כללה משהו בלתי מזוהה מבחינתי. מעיכה מוזרה של סוגי מזון מעורבבים יחד. כלומר, לא היה ברור לי מהם מרכיבי הארוחה... לדעתי זה נעשה באופן מכוון כסוג של לחץ נפשי".

מעניין לציין כי, למעט שני מקרים, לא דיווחו עדי המדגם על קלקולי קיבה או מחלות אחרות שניתן לקשור לתזונה הלוקייה במהלך תקופת החקירה. משום כך, ניתן לשער כי הסיבה למראה ולטעם ה"מרתיעים" של המזון שמוגש לעצירים, אינה תוצאה של התרשלות או חוסר הקפדה אלא דווקא להיפך

90. תקנות סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים) (תנאי החזקה במעצר), תשנ"ז-1977, סעיף 22 (ב) 3).

91. שם, סעיף 8 (א).

כבילה בתנוחת "שאבח"

בלי לאפשר להם לקום, לצורך אכילה. במקרים אחרים, מובאים הנחקרים לצינוק למשך כמה דקות בודדות לשם אכילתה. מלבד זאת, מורשים הנחקרים לקום במהלך יום החקירה לצורך גישה לשירותים, אולם זאת, בדרך כלל, רק לאחר המתנה ממושכת לאחר הבקשה הראשונה.

כמעט כל העדים ציינו כי במהלך כל תקופת החקירה סבלו מכאבי גב חזקים כתוצאה מהכבילה היומיומית הממושכת לכיסא. חלקם דיווחו על כאבים עזים שנגרמו להם עקב תנוחת ה"שאבח", גם באזורים אחרים של הגוף, בהם הצוואר, הכתפיים, הזרועות ופרקי הידיים. חוסר האפשרות לחלץ עצמות גרם ל"הירדמות" הידיים והרגליים באופן קבוע. יש להניח כי החשיפה לאוויר הקר מהמוזגן בשעות ההמתנה, הגבירה את תחושת הכאב שנגרמה מהכבילה הממושכת. יתרה מזאת, עשרה מהעדים במדגם (14%), דיווחו על חווית "הקפאה" או איבוד תחושה בגפיים, עקב החשיפה לקור. כמעט כל העדים הגדירו את הישיבה בתנוחת "שאבח" כאחת התופעות הקשות בתקופת החקירה.

* * *

האם מדובר בשיטה חוקית על פי החוק הישראלי? בשנת 2002, לאחר תקופה ארוכה של דחיות חוזרות ונשנות, אישרה הכנסת את חוק השב"כ המעגן, בין השאר, את מעמדו המשפטי של הארגון.⁹² אולם, כמו בעבר, נמנעה הכנסת מלהסדיר בצורה מפורשת את שיטות החקירה בהן רשאי הארגון להשתמש. חוקיותן של שיטות החקירה של השב"כ, לאור עקרונות המשפט המינהלי והחוקתי של ישראל, לרבות חוקיותה של שיטת ה"שאבח", נדונה על-ידי בג"ץ בפסק הדין משנת 1999.⁹³ חשוב לציין, כי שיטת ה"שאבח", כפי שהופעלה עד פרסום פסק הדין, היתה שונה במקצת מהשיטה כפי שתוארה בעדויות שנגבו לקראת דו"ח זה: הכיסא עליו הושבו הנחקרים היה כיסא נמוך, ולא כיסא רגיל, והוא היה מוטה קדימה וכלפי מטה; ידיו

המרכיב העיקרי של שיטת ה"שאבח" הוא כבילה ממושכת לכיסא. המדובר בכיסא במימדים רגילים, ללא ידיות, שהמושב והמשענת שלו עשויים מפלסטיק קשיח, ללא כל ריפוד, והמסגרת ממתכת. הכיסא מקובע לרצפה. בכל משך הישיבה, אזוקות ידיו של הנחקר באזיקי מתכת מאחורי גבו, האזיקים קשורים ללולאה בצדו האחורי של מושב הכיסא וכך נמתחות הידיים מתחת למשענת מאחור. ברוב המקרים, כבולות גם רגליהם של הנחקרים באזיקי רגליים, המחוברים באמצעות שרשרת לרגליים הקדמיות של הכיסא. לכן, מאחר שהכיסא עצמו מקובע לרצפה, אין לנחקר כל אפשרות לקום. מתוך כלל העדים שנכללו במדגם, רק שלושה דיווחו כי ידיהם לא נאזקו כלל במהלך החקירות ואילו כל השאר העידו כי נחקרו כשהם כבולים כפי שתואר לעיל.

הכבילה לכיסא נמשכת כל עוד שוהה הנחקר בחדר החקירות. יום חקירה ממוצע נמשך כשמונה שעות ברציפות. יוצא מכלל זה הוא יום החקירה הראשון, הנמשך, ברוב המקרים, זמן ארוך יותר (למעלה מ-12 שעות ברציפות). כמו כן, לקראת סוף תקופת החקירה, בעיקר לאחר חזרת הנחקרים מאגף המדובבים, מתקצרים ימי החקירה לארבע-חמש שעות ביום. עם זאת, חשוב להבהיר כי על פי כל העדויות, החקירה בפועל, קרי התשאול, מתנהלת רק בחלק מהזמן בו שוהים העצירים בחדר החקירות, לעיתים חלק מצומצם בלבד. על פי רוב, יוצאים החוקרים מהחדר וחוזרים אליו לסירוגין, כאשר בין לבין יושבים הנחקרים כבולים לכיסא, וממתנינים. כמעט כל העדים ציינו כי, לפני יציאתם מהחדר, נהגו החוקרים להגביר את עוצמת המזגן, כך שהטמפרטורה בחדר הפכה קרה ולא נוחה.

במהלך יום החקירה מוגשת לנחקר, בדרך כלל, ארוחה אחת. בחלק מהמקרים, משחררים החוקרים את אחת מידי הנחקר למספר דקות,

92. חוק שירות הביטחון הכללי, תשס"ב-2002.

93. להרחבה ר' פרק 1 בדו"ח זה.

זה הינו מכאיב מאוד, בעוד שקיימות חלופות המאפשרות שמירה על ביטחון החוקרים. הגם שפסק הדין לא התייחס לכך במפורש, על פי אותו רציונל, ניתן לקבוע כי המרכיבים האחרים של השיטה, בהם השארת הנחקר כבול לכיסא במשך שעות המתנה ארוכות, ללא חקירה, הגברת עוצמת המזגן בזמן ההמתנה ודחיית הגישה לשירותים זמן ממושך, מהווים חריגה מסמכות ועל כן הינם מעשים בלתי חוקיים לפי המשפט הישראלי.

גידוך והשכלה

במשך כל תקופת החקירה נתונים רבים מן העצירים, לסירוגין, למסכת השפלות, הן מצד חוקרי השב"כ בתוך חדר החקירות והן מצד הסוהרים והשוטרים מחוצה לו.

הליך הקליטה במתקן החקירה כולל בכל המקרים חיפוש על גופו של עציר. מתוך כלל העדים במדגם דיווחו 21 (29%) כי במסגרת חיפוש זה, אולצו להתפשט לחלוטין ולעמוד מול השוטרים או הסוהרים בעירום מלא. עד אחד ציין כי אמנם נדרש להתפשט לחלוטין, אולם בפועל הסיר את כל בגדיו מלבד התחתונים. כל שאר העדים נמנעו מלהתייחס כך או אחרת לחיפוש הגופני שאולצו לעבור עם הגעתם למתקן החקירה. יש לציין, כי חיפוש זה היה החיפוש הגופני השלישי, ובמקרים מסוימים הרביעי, שנערך על חלק מהעדים מאז מעצרים. כמה מהעדים דיווחו כי אותו חיפוש לווה בקללות ודברי לעג. רוב העדים שאולצו לעבור חיפוש בעירום מלא, ציינו כי היתה זו חוויה משפילה.

כך למשל, ציין מ"ח, בן 37 ואב לשבעה, שנחקר בכלא שקמה, כי עם הגעתו למתקן "הורו לי להתפשט לגמרי ולהישאר עירום. לאחר מכן, הורו לי להתכופף על מנת לערוך חיפוש באזור המפשעה והישבן. אף אחד לא נגע בי אבל החוויה היתה משפילה מאוד. הסוהרים גם

של הנחקר נאזקו מאחורי גבו, אולם להבדיל מהפרקטיקה הנהוגה כיום, יד אחת הונחה מעל משענת הכיסא והשנייה מתחתיה; במשך שעות ההמתנה לחקירה הוחזקו הנחקרים, כשהם כבולים לכיסא, במסדרון, ולא בחדר החקירות, כפי שנהוג כיום לפי העדויות; בזמן ההמתנה כוסו ראשיהם של הנחקרים בשק אטום ומצחין ואילו כיום, לפי העדויות, רק עיניהם של הנחקרים מכוסות, באמצעות משקפיים אטומות, וזאת רק בזמן ההעברה מהתא לחדר החקירה ולהיפך; בנוסף, הושמעה באזניהם של הנחקרים, במהלך ההמתנה, מוזיקה רועשת, ואילו כיום, לפי העדויות, יצא אמצעי זה משימוש. כל מרכיבי שיטת ה"שאבח", לרבות איזוק הידיים מאחורי הגב, הוגדרו בפסק הדין כבלתי חוקיים, שכן הם חורגים מכללי החקירה "הסבירה וההוגנת" ופוגעים מעבר לנדרש בכבודם ובשלמות גופם של הנחקרים:

[...] איזוקו של נחקר, לשם שמירה על ביטחון החוקרים, הינה פעולה הנכללת בגדר סמכויות חקירה כלליות... אולם, האיזוק בתנוחת ה"שאבח" אינו מהווה איזוק רגיל של אדם. האיזוק נעשה כשידיו של הנחקר כבולות דווקא לאחור. יד אחת מתחת לכיסא ויד אחת מעליו. זו תנוחה מעוותת ובלתי טבעית. בכך אין צורך לשם הבטחת ביטחון החוקרים... זאת ועוד: קיימות דרכים אחרות למנוע בריחה ממשמורת או הגנה על החוקרים, שאינן כרוכות בגרימת כאב וסבל לנחקר.⁹⁴

הרציונל המרכזי שמאחורי קביעה זו, שיושם על-ידי בג"ץ גם ביחס לשיטות אחרות שנדונו בפסק הדין, הוא שהסמכות לפגוע בכבודו או בגופו של הנחקר, ולו פגיעה מינימלית, יכולה להתקיים רק אם אותה פגיעה היא תוצר לוואי של הצרכים האינהרנטיים של החקירה. לכן, למרות השינויים שחלו באופן הכבילה לאחור (כיום נאזקות ידיו של הנחקר יחדיו מתחת למשענת הכיסא), דברי בג"ץ שצוטטו לעיל יפים באותה מידה, שכן גם אופן איזוק

94. פסק הדין, ע' 840 (פיסקה 26).

אזוקה מאחורי משענת הגב של כיסא. גם רגליי נותרו אזוקות ומחוברות לכיסא. אז הוא היה מניח את מגש האוכל על הרצפה ואומר לי להסתדר. הייתי מושיט את היד המשוחררת לרצפה והייתי מצליח להגיע לאוכל רק בקושי רב. הרגשתי השפלה נוראית...".

מתוך כל הפרקטיקות המשפילות שתוארו כאן, רק החיפוש בעירום מצוי בגדר הסמכות שמעניק החוק הישראלי לרשויות המחזיקות אנשים במעצר, אך גם זאת בתנאים מסוימים. לפי חוק סדר הדין הפלילי, בעת קבלת אדם למשמורת, סוהרים רשאים לערוך עליו "בחינה חזותית של גופו העירום" בכדי למנוע הכנסה של חפצים אסורים למתקן המעצר.⁹⁵ עם זאת, לפי החוק, נדרשת לשם כך הסכמתו של העציר. בהיעדרה, יתאפשר החיפוש רק אם קצין אישר זאת בכתב לאחר שערך לעציר שימוע. למותר לציין כי כל חיפוש על גופו של אדם, ועל אחת כמה וכמה חיפוש בעירום מלא, חייב להתבצע תוך "שמירה מרבית על כבוד האדם,

קיללו אותי בדברי נאצה מחפירים". ע"מ, בן 19, שנחקר באותו מתקן, העיד כי הסוהרים הורו לו להתפשט אך הוא סירב. בעקבות כך, "אמרו לי שאם לא אתפשט הדבר ייעשה בכת. נאלצתי בניגוד לרצוני להוריד את הבגדים עד שהייתי עירום לחלוטין. אני אדם דתי והדבר פגע מאוד בכבודי. בתוך החדר שבו נתבקשתי להתפשט היו חמישה סוהרים שלעגו לי בעת שהייתי עירום. בתוך החדר היו גם מצלמות במעגל סגור".

במהלך החקירה עצמה, נוהגים חוקרי השב"כ לקלל ולגדף את הנחקרים בבוטות ובגסות, בעיקר קללות וגידופים המתייחסים לבני משפחתם של הנחקרים וכן קללות בעלות אופי מיני. בנוסף, נוהגים החוקרים להשפיל את הנחקרים בדרכים אחרות, בהן צעקות רמות לתוך אוזניהם של הנחקרים ויריקות בפניהם. השימוש בקללות ובהשפלות נעשה, ברוב המקרים, לסירוגין, וזאת, ככל הנראה, כפועל יוצא ממידת שיתוף הפעולה של הנחקר עם החוקרים. 53 מתוך כלל העדים במדגם (73%), בהם 20 מהעצירים "הרגילים" ו-33 מהעצירים "הבכירים", ציינו כי חוקרי השב"כ קיללו ו/או השפילו אותם בשלב זה או אחר של חקירתם.

ע"מ, בן 19, שנחקר בכלא שקמה, ציין בעדותו כי "כל פעם שסירבתי לענות לשאלותיו של החוקר הוא היה יורק לי בפרצוף ומקלל אותי בקללות המופנות נגד ההורים שלי ונגד אחותי". מ"ע, בן 21, שנחקר בכלא שקמה, העיד כי במהלך החקירה "החוקר לא היכה אותי, אבל הוא הורה לי להשאיר את העיניים שלי ממוקדות בעיניים שלו במשך זמן ארוך. זה היה מעייף. כל פעם שהייתי משפיל את עיניי ומרחיק אותן ממנו, היה צועק עליי: בהמה! כלב! תסתכל לי בעיניים!" פ"ר, בן 19, שנחקר בכלא קישון, סיפר בעדותו כי הוא "מגדל זקן מטעמים דתיים. אותו חוקר היה מושך לי בשערות הזקן מתוך כוונה להכאיב לי ולהשפיל אותי". א"ח, בן 19, שנחקר בכלא שקמה, תיאר כיצד נאלץ לאכול את ארוחת הצהרים בחדר החקירות: "החוקר היה משחרר לי רק יד אחת והיד השנייה נותרה

95. חוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - חיפוש בגוף החשוד), התשנ"ו-1996, סעיף 17 (4).

על פרטיותו ועל בריאותו, ובמידה המועטה האפשרית של פגיעה, אי נוחות וכאב".⁹⁶ ניתן לתהות האם לנוכח האמצעים הטכנולוגיים הזמינים כיום, לא ניתן לערוך חיפוש גופני יסודי ויעיל מבלי להפשיט אדם באופן מלא. בכל מקרה, ברור כי ביצוע חיפוש בעירום מלא ללא הסכמת העצירים ומבלי שנערך להם שימוע, לעיתים בתוספת קללות ודברי לעג, ואל מול מספר שוטרים או סוהרים, כפי שתואר בחלק מהעדויות, הוא בניגוד גמור להוראות החוק.

לעומת זאת, אין המשפט הישראלי מתיר לאחראים על אכיפת החוק לקלל ולגדף נחקרים, לצעוק לתוך אוזניהם, לירוק עליהם, למשוך בזקנם או להשפיל אותם בכל דרך אחרת, ללא קשר לחומרת העבירות בגינן הם נחקרים. בפסק דין שפורסם לאחרונה, העוסק בערעורו של אדם שהורשע ברצח, קבע שופט בית המשפט העליון אליקים רובינשטיין כי,

בחקירה ספציפית זו השמיע החוקר באזניו של המערער חזור והשמע ביטויים וגידופים, שאותם אין הנניר סובל... לדידי דרך זו נפסדת, שכן אין ספק כי נקיטה בלשון של גידופים והשמצות כלפי נחקר אסורה, וכפסע בינה לבין שבירת רוחו... אין מכשיר מדויק היכול לקבוע אימתי דיבור קשה אל נחקר נהפך להיות דיבור אסור. אבל בצפייה בתיעוד הווידאו ברור כי במקרה דנן נעבר הגבול... והדעת נותנת כי בחקירות שאינן מתועדות עלולה להיות התרת רצועה גדולה עוד יותר שיש להתריע כנגדה.⁹⁷

איום והפחדה

כשני שלישי מכלל העדים (47 במספר), דיווחו כי חוקרי השב"כ איימו עליהם בדרכים שונות במהלך החקירות. יש לציין כי, להבדיל משאר התופעות שנדונו בפרק זה, השכיחות במידה דומה בקרב שתי קבוצות הנחקרים, הרי תופעת האיומים שכיחה יותר כלפי העצירים "הבכירים" (32 מקרים) מאשר כלפי העצירים "הרגילים" (15 מקרים). ניתן לחלק את

האיומים בהם משתמשים החוקרים לשני סוגים: איומים לפגיעה בנחקר עצמו ואיומים לפגיעה בבני משפחתו.

באשר לסוג הראשון, אחד האיומים הנפוצים ביותר הוא האיום שניקטו נגד הנחקר בעניינים פיזיים קשים ביותר אם לא ישתף פעולה עם חוקריו. הכינוי לחקירה בעניינים, השגור בפי החוקרים והנחקרים, הוא "חקירה צבאית" (בערבית: "תחקיק עסכרי"). מידת האמינות של איום זה נחשבת גבוהה, שכן, כפי שנראה בפרק הבא, עינויים פיזיים נמצאים עדיין בשימוש, גם אחרי פסיקת בג"ץ משנת 1999. ע"ר, למשל, שנחקר בכלא קישון, דיווח בעדותו כי "החוקר איים עלי שיהפכו אותי לנכה ושישברו לי את הידיים והרגליים... החוקרים איימו עלי שאם לא אשתף פעולה יעשו לי את מה שעשו ללואי אשקר [פעיל ארגון הגייהאד האיסלאמי שעונה על-ידי השב"כ, י.ל.], שהפך לנכה". ס"ע, בן 27, שנחקר במתקן שרון, סיפר כי "החקירה התאפיינה באיומים חוזרים ונשנים שיעבירו אותי לחקירה צבאית, במסגרתה ישתמשו נגדי באמצעי חקירה שעלולים לגרום לשבירת הגב וגם איומים לפגיעה באזור המפשעה". בחלק מהמקרים שולבו באיומים גם מרכיבים נוספים, כגון איום באונס. כך למשל, לפי מ"ר, בן 18, שנחקר במתקן מגרש הרוסים, "החוקרים איימו שיעבירו אותי לחקירה צבאית... הם גם איימו לאנוס אותי ולרסק לי את האשכים. אחד החוקרים ניסה לגעת לי באיבר המין מעל הבגדים ואני צרחתי וניסיתי להתנגד עם רגלי, שהיו באותו זמן משוחררות, ובעקבות כך הוא הפסיק". איומים אחרים המופנים כלפי חלק מהנחקרים כוללים, בין השאר, איום בהוצאת צו מעצר מינהלי "לתקופה בלתי מוגבלת", גירוש לרצועת עזה והטלת עונש של מאסר עולם.

סוג האיומים האחר מתמקד במעצרו של בני משפחתו של הנחקר, אם לא ימסור את המידע המבוקש, וכן בהריסת בית משפחתו. זה האחרון נתפש בדרך כלל כאיום אמין, שכן, משך תקופות

96. שם, סעיף 2 (ד).

97. ע"פ 9613/04, ציון בן-סימון נ' מדינת ישראל, פסקה ל"א בפסק דינו של השופט אליקים רובינשטיין (טרם פורסם).

לגרום סבל גדול אף יותר מעצם הפגיעה הפיזית שאליה כוון האיום. מומחים לטיפול בקורבנות עינויים בארצות הברית, מדווחים כי מטופלים שהשתמשו נגדם בטכניקות הפחדה קיצוניות, כגון הוצאות להורג מבוטאות, נוטים לסבול ממגוון הפרעות נפשיות גם אחרי חלוף תקופה ארוכה מהאירוע הטראומטי.⁹⁹

ברור מאליו כי החוק הישראלי אינו מעניק לגורמים האחראים על אכיפת החוק, לרבות השב"כ, סמכות כלשהי לאיים על נחקרים ולהפחידם, בין אם המטרה היא הוצאת מידע ובין אם לכל מטרה אחרת. יתרה מזו, על פי חוק העונשין, עובד ציבור "מאיים על אדם, או מורה שיאיימו עליו, בפגיעה בגופו או בנכסיו, שלו או של אחר שהואדם יש לו ענין בו, כדי לסחוט מן האדם הודיה בעבירה או מידע בדבר עבירה..." דינו - מאסר שלוש שנים.¹⁰⁰

הוצאת מידע באמצעות מדובבים

השימוש בפלסטינים המתחזים לעצירים מן השורה, כאמצעי לדובב את העצירים ולהוציא מהם מידע או הודאה, היה ונותר אחד המרכיבים המרכזיים והשגרתיים ביותר של משטר החקירות של השב"כ. הכינוי השגור על-ידי תושבי השטחים לאותם מדובבים מטעם השב"כ הוא "עסאפיר" (ציפורים בשפה הערבית). השימוש במדובבים נעשה בשתי מתכונות שונות, המופעלות ברוב המקרים בזו אחר זו. הראשונה והפשוטה יותר היא הכנסת מדובב בודד לצינוק בו מוחזק העציר, בדרך כלל למספר שעות. המתכונת השנייה והמתוחכמת יותר, היא העברת העציר למתקן כליאה אחר, לתא משותף עם מספר רב של מדובבים (להלן: אגף העסאפיר). 60 מתוך 73 העצירים שנכללו במדגם (82%), הוחזקו במהלך חקירתם באגף העסאפיר, בהם 29 מהעצירים "הרגילים" ו-31 מהעצירים "הבכירים".

ארוכות, נהגה ישראל להרוס את בתיהם של פלסטינים החשודים במעורבות בפיוגים, כאמצעי ענישה.⁹⁸ כמו כן, על מנת להמחיש את ממשות איום המעצר, נוהגים החוקרים לזמן למתקן החקירה את בני המשפחה נגדם מופנה האיום, ולהראות אותם לנחקר מרחוק. כך למשל, לפי ע"ע, בן 58 ואב לשמונה, שנחקר במתקן מגרש הרוסים,

... כעבור מספר ימים החוקרים הראו לי דרך חור של דלת את הבן שלי ע', שהוא בן 25, אשר הובא לחדר הסמוך. בעת שראיתי את ע' מבעד לחור של הדלת נתקפתי חרדה... הדבר השפיע מאוד לרעה על מצב רוחי ועל המוראל הכללי שלי בחקירה, שממילא היה ירוד. החוקרים לא איפשרו לי לדבר איתו ואיימו שיעצרו גם את שאר ילדי.

מ"ח, בן 37 ואב לשבעה, שנחקר בכלא שקמה, העיד כי "החוקר איים שיביאו את בתי הבכורה ואת אשתי לחקירה ושיהרסו לי את הבית. כמו כן הוא אמר שיש להם אמצעי חקירה מיוחדים לבנות ונשים, תוך רמיזה לאמצעים בעלי אופי מיני". ע"ע, בן 24 ואב לשניים, שנחקר בכלא שקמה, סיפר בעדותו כי בשלב מסוים נכנס לחדר,

חוקר חדש בעל מבנה גוף אתלטי ושרירים תפוחים... הוא נשאר בחדר החקירה כמעט שעה ולאחר מכן יצא וחזר כעבור כשעה ואמר לי: 'בעוד אתה פה החיילים יושבים בחדר הסמוך ומזיינים את אשתך, אני עוד אקח אותך אליהם שתסתכלי'. בשלב זה התחלתי לצרוח וקיללתי אותו ואת בני משפחתי.

מטבע הדברים, ככל שאמינותו של איום גדולה יותר כך גדל הסיכוי כי הוא יוביל לשבירת רוחו של הנחקר. האימה שמתלווה לאיום מוחשי בדבר פגיעה פיזית, במיוחד אם נותר אותו איום בתוקף פרק זמן משמעותי, עלולה

98. ר' בצלם, על לא עוול בכפם – הריסת בתים לשם ענישה במהלך אינתיפאדת אל-אקצא (נובמבר 2004). בין השנים 2004-2002, תקופת השיא של הריסות הבתים העונשיות, הגיש המוקד להגנת הפרט 67 עתירות לבג"ץ כנגד הכוונה להרוס בתי משפחותיהם של חשודים במעורבות בפיוגים. יש לציין כי בפברואר 2005 החליט שר הביטחון להפסיק מדיניות זו בעקבות המלצותיה של ועדה צבאית שמצאה כי לא נמצאו ראיות ליעילותה של המדיניות.

99. ר' Break them Down, הערת שוליים 75, ע" 54-55.

100. חוק העונשין, תשל"ז-1977, סעיף 277 (2).

לכלא. משום כך, לדברי אותו מדובר, על הנחקר להודיע לו מה אמר לחוקרי השב"כ וכן מה לא אמר, כדי שיוכל להזהיר את הפעילים שבחוץ. רובם המכריע של העדים ששהו באגף העסאפיר ציינו בעדותם, שלא חשדו כי מדובר במדובבים מטעם השב"כ. עם תום השהות באגף העסאפיר מוחזרים הנחקרים למתקן החקירה הקודם. בשלב זה מתקיימות בדרך כלל עוד חקירה אחת או שתיים, במהלכן מודיעים החוקרים לעצירים כי הוחזקו באגף העסאפיר, ומעמתים אותם עם דבריהם.

להבדיל מהשיטות האחרות שנדונו בפרק זה, השימוש במדובבים אינו כרוך בגרימת סבל או מצוקה אצל הנחקרים או בפגיעה בזכויותיהם.¹⁰¹ משום כך, אך טבעי שאין החוק הישראלי אוסר על הרשויות להשתמש במדובבים לצורך גביית מידע מנחקרים והשיטה נחשבת ללגיטימית.

ניתן לשער, על דרך ההגיון וכן על סמך הספרות בנושא, כי הצלחת שיטת המדובבים נובעת, במידה זו או אחרת, מן החוויות הטראומטיות שנכפו על הנחקרים קודם שהועברו לאגף העסאפיר. חוויות אלה גורמות לנחקרים להתעלם מסימנים חשודים או ממידע קודם לגבי השיטה, אשר במצב תודעתי רגיל היו מדליקים "נורות אזהרה". כך למשל, סביר להניח כי מגוון השיטות שנקטו נגדם, בעיקר הבידוד והחסך החושי, יצר צורך עז, בלתי נשלט כמעט, לקשר אנושי, לאוזן קשבת ולפריקת מתח, שגרם להם להתעלם מסימנים חשודים. ייתכן גם כי התעלמות זו נובעת מפגיעה זמנית בפונקציות קוגניטיביות מסוימות, כגון יכולת החשיבה הביקורתית, שנגרמה בעקבות החוויות הטראומטיות. פגיעה כזו מוכרת בספרות הפסיכיאטרית בשם "תגובת דחק חריפה" (acute stress reaction), וברוב המקרים היא נמשכת כמה ימים לאחר התרחשות האירוע הטראומטי.¹⁰² לפי ספרות זו, "הסימפטומים השכיחים ביותר הם מצב של מעין הלם (daze),

מתכונת זו מופעלת תחת מטרייה של מצג שווא, במסגרתו מודיעים חוקרי השב"כ והרשויות של מתקן הכליאה לנחקר כי "החקירה הסתיימה" ועל כן עומדים להעבירו ל"כלא רגיל". חלק מהעדים ציינו כי יום לפני העברתם למתקן האחר, הוכנס לצינוק "עציר", שהתברר בדיעבד כמדובר, ש"הכין" אותם לקראת ההליך אותו הם עומדים לעבור. השיטה במתכונת זו מהווה, למעשה, שלב אחד לפני תום החקירה, כלומר לפני גביית הודעה פורמלית מהעציר.

אגפי העסאפיר בהם שהו עדי המדגם נמצאים בכל ארבעת מתקני החקירה של השב"כ וכן בבתי הכלא "מגידו" ו"באר שבע". בכל מקרה, אגף העסאפיר הספציפי אליו מוכנס כל עציר מצוי במתקן שונה מזה שבו נחקר. מדובר בחדר אחד או שניים, מרווחים יחסית, בו שוהים בדרך כלל 10-12 "אסירים", אשר חלקם או כולם, למעט הנחקר עצמו, הינם מדובבים. ההבדל בין תנאי הכליאה בצינוק לעומת אלה המאפיינים את אגף העסאפיר, לפחות לפי תחושת העדים, תהומיים: לכל אגף חלונות דרכם חודר לחדר אור טבעי; בחדר מצויים שירותים ומקלחת וכן חצר צמודה, אליהם יש ל"אסירים" גישה חופשית; לכל "אסיר" יש מיטה ומזרון (בדרך כלל מיטות קומותיים); ה"אסירים" רשאים להחזיק, בין השאר, חומרי קריאה למיניהם ומקלטי רדיו וטלוויזיה; איכות התזונה הוגדרה על-ידי כל עדי המדגם כ"מצויינת", שכן היא כללה מרכיבים מגוונים, הוגשה חמה ומתובלת ובכמויות משביעות; ועוד כהנה וכהנה.

השהות באגף העסאפיר נמשכת, על פי עדי המדגם, תשעה ימים בממוצע. רוב העדים תיארו את היחס של המדובבים אליהם כיחס "רגיל ומכובד". יומיים-שלושה לאחר ההגעה לאגף, נוהג אחד המדובבים לגשת לנחקר ולהציג עצמו כ"מתאם", "נציג" או "אחראי ביטחוני" מטעם האסירים בבית הכלא, אשר ביכולתו ליצור קשר עם פעילי הארגונים השונים שמחוץ

101. בדיון הנוכחי, לא נתייחס לפגיעה האפשרית בזכויותיהם של הפלסטינים המשמשים כמדובבים, אם אולצו לעשות כן כתוצאה מלחצים פסולים שהופעלו עליהם. בנוגע לתופעה זו ר' בצלם, משטר הכבישים האסורים (יולי 2004), פרק 3; בצלם, פעילי ציון: הפרת זכויות האדם של עובדי השטחים בישראל ובהתנהלויות (ספטמבר 1999), פרק 4; בצלם, משתפי-הפעולה בשטחים בתקופת האינתיפאדה: הפרות ומגיעות בזכויות האדם, ינואר 1994.

102. המושג "אירוע טראומטי" מוגדר בספרות זו כ"מאורע גופני או נפשי, שמרכיב הנוק הגופני הממשי שלו יכול להיות חסר משמעות אובייקטיבית, אך הוא מתפרש על-ידי הנפגע כמסכן את ביטחונו, את איזונו הנפשי, את כבודו, את בריאותו ולעיתים את קיומו". מ. נוימן, "המצבים הנפשיים התגובתיים", בתוך ח. מוניץ (עורך) פרקים נבחרים בפסיכיאטריה, מהדורה 11 (תל אביב, הוצאת פריורס, 1995), ע' 257.

"החקירה הסבירה וההוגנת", תוך פגיעה, שלא ניתן להצדיקה, בזכותם של העצירים לכבוד ולשלמות הגוף, זכויות שבשיטת המשפט הישראלי נהנות ממעמד חוקתי על-חוקי.¹⁰⁴ על כן, גם אם השימוש בחלק מהשיטות שתוארו כאן מעוגן בחקיקה בהוראות כאלה ואחרות, הרי שחוקיותן לפי המשפט הישראלי מוטלת בספק.

עצם העובדה שהשיטות שתוארו כאן כרוכות בגרימת סבל פיזי ומצוקה נפשית בקרב העצירים, במטרה לשבור את רוחם ולהביאם למסור מידע או הודאה, הופכת את השיטות הללו, לפי המשפט הבינלאומי, לסוגים של התעללות אסורה. יתרה מזו, לנוכח האופי המצטבר של שיטות אלה ולאור טבעה הסובייקטיבי של חוויית הכאב, השימוש בשיטות אלה עשוי להיחשב במקרים מסוימים לגורם סבל מנטלי חמור ולהיכנס להגדרת העינויים.

צמצום שדה-התודעה, הפרעות בקשב ומצב בלבולי.¹⁰³ אם השערה זו נכונה, הרי שמשמעות הדבר היא, שלמרות ששיטת העסאפיר אינה כרוכה, כשלעצמה, בפגיעה בגופם של הנחקרים או בהשפלתם, הרי שיעילותה תלויה, במידה רבה, בהתעללות בעצירים מיד לפני הפעלת השיטה.

מסקנות

מהדיון עד כה ניתן לקבוע כי משטר החקירות השגרתי של השב"כ כרוך, רובו ככולו, בפגיעה בזכויות האדם של העצירים. ברור גם כי מרבית השיטות הננקטות במסגרתו, אם לא כולן, אינן בגדר תוצר לוואי בלתי נמנע של צרכי המעצר והחקירה, אלא אמצעים שנועדו, במכוון ובמתוכנן, לשבור את רוחם של הנחקרים ולגבות מהם מידע שלא מרצונם החופשי. משום כך, חורגות שיטות אלה ממה שבג"ץ כינה כללי

השיטה	עצירים "רגילים" [34 מקרים]	עצירים "בכירים" [39 מקרים]	כלל המדגם [73 מקרים]
ניתוק מן העולם החיצון במהלך כל/רוב ימי החקירה	22 (65%)	28 (72%)	50 (68%)
החזקה בתנאי בידוד וחסך חושי במהלך כל/רוב ימי החקירה	27 (79%)	37 (95%)	64 (88%)
הפרעה לשינה *	17 (50%)	16 (41%)	33 (45%)
איכות מזון ירודה *	20 (59%)	33 (85%)	53 (73%)
כבילה ממושכת בתנוחת שאבח	31 (91%)	39 (100%)	70 (96%)
חיפוש בעירום מלא *	7 (21%)	14 (36%)	21 (29%)
גידופים והשפלות אחרות	20 (59%)	33 (85%)	53 (73%)
איומים	15 (44%)	32 (82%)	47 (64%)
החזקה באגף המדובבים	29 (85%)	31 (79%)	60 (82%)

* מאחר שחלק ניכר מהעדים לא התייחסו כלל לסוגיה זו, ייתכן כי שיעור העדים שסבלו מכך גבוה בפועל מכפי שצוין כאן.

103. שם, ע' 259.

104. חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, התשנ"ב-1992, סעיפים 2-4.

לזמן ממושך מהווה יחס אכזרי ובלתי אנושי, שפוגע בשלמות הפסיכולוגית והמוראלית של האדם ומפיר את זכותו של כל עציר תחת סעיף 5(1) ו-2(2) [לאמנה הבין-אמריקאית לזכויות האדם] ליחס המכבד את כבודו.¹⁰⁹

• בית הדין האירופי לזכויות האדם קבע בעתירה שהוגשה נגד ממשלות רוסיה ומולדובה, כי "בידוד חושי מלא, בשילוב עם בידוד חברתי מוחלט, יכול להרוס את האישיות ומהווה צורה של יחס בלתי אנושי אשר לא ניתן להצדיקו באמצעות צרכי ביטחון או כל סיבה אחרת", ועל כן מהווים תנאים אלה הפרה של סעיף 3 באמנה האירופית לזכויות האדם, האוסר על התעללות או עינויים.¹¹⁰

• אמנת ג'נבה הרביעית, המסדירה את חובותיה של כל מדינה כובשת כלפי אזרחים החיים בשטח הכבוש והנתונים לשליטתה, קובעת בצורה מפורשת כי החזקת אזרחים במעצר במתקנים ללא אור-יום, אסורה ומהווה צורה של אכזריות.¹¹¹

• בעתירה נגד פולין, עסק בית הדין האירופי במקרה של אסיר, שביקש להצביע בבחירות לפרלמנט ארצו בקלפי בבית הכלא ולשם כך נערך על גופו חיפוש, במסגרתו אולץ על-ידי הסוהרים להתפשט עד לתחתוניו בשעה שהסוהרים לועגים לו ופוגעים בו מילולית.¹¹² בית הדין קבע כי "התנהגותם [של הסוהרים] היתה מכוונת לגרום רגשי השפלה ונחיתות אצל העותר" והיוותה לפיכך הפרה של סעיף 3 באמנה האירופית.¹¹³

מסקנות אלה נסמכות, בין השאר, על תקדימים רבים שנקבעו על-ידי מוסדות משפטיים מוסמכים, שבחנו את חוקיותן של שיטות זהות, או דומות לאלה שתוארו כאן, על פי המשפט הבינלאומי, וכן על הוראות פרטניות המופיעות באמנות ג'נבה. להלן כמה דוגמאות:

• נציבות זכויות האדם של האו"ם אישרה בשנת 2003 החלטה בה היא "מזכירה לכל המדינות כי מעצר ממושך תוך ניתוק מן העולם החיצון (incommunicado detention) עלול לסייע לביצוע עינויים ויכול להיות כשלעצמו צורה של יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל או אף עינויים...".¹⁰⁵

• ועדת זכויות האדם של האו"ם, האחראית על פירוש האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, והמפקחת על יישומה, קבעה כי "החזקת עציר בבידוד לזמן ממושך עשויה להיות הפרה של סעיף 7 באמנה", קרי הפרה של האיסור על עינויים או התעללות.¹⁰⁶

• לאותה מסקנה הגיע גם ניגיל רודלי, במסגרת תפקידו כדווח המיוחד של האו"ם בנושא עינויים, אותו מילא בשנים 1993-2001.¹⁰⁷ יתרה מזו, בדו"ח המתייחס לביקורו בצ'ילה, ציין רודלי שמן הראוי ששופטים לא יהיו מוסמכים לאשר כליאה בבידוד למשך יותר מיומיים.¹⁰⁸

• בפסק דין תקדימי בעתירה שהוגשה נגד ממשלת הונדורס, קבע בית הדין הבין-אמריקאי לזכויות האדם כי "עצם החזקה של אדם בתנאים של בידוד וחוסך תקשורת

Commission on Human Rights, E/CN.4/RES/2003/32, para 14 .105

CCPR, General Comment No. 20 concerning prohibition on torture and cruel treatment (Art 7), 10 March 1993 .106

Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, U.N. Doc A/59/324 .107

Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Visit to Chile, U.N. Doc. E/CN.4/1996/35/Add.2, para. 76 (c). .108

Velazquez Rodriguez Case. Inter-Am Ct. H.R. (Ser C) No. 4, 1988, para. 187 .109

Ilascu and Others v. Russia and Moldova, Application 48787/99, para. 432, 442 .110

.111 אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 118 (2).

Iwanczuk v. Poland, Application 25196/94, para. 15 .112

.113 שם, פסקאות 59-60.

מכאיבות ושימוש באיומים, כולל איום במוות, קבעה הוועדה נגד עינויים של האו"ם בשנת 1997 כי "הן מפירות את סעיף 16 [האיסור על התעללות] ומהוות עינויים כמוגדר בסעיף 1 לאמנה [נגד עינויים]. מסקנה זו תקפה במיוחד כאשר השימוש בשיטות חקירה אלה נעשה בו זמנית..."¹¹⁶

מתוקף הגדרת השיטות שנדונו בפרק זה כסוגים של התעללות, קל וחומר כעינויים, מחויבת ישראל, על פי המשפט הבינלאומי, לחקור ולהעמיד לדין את כל אותם אנשים שהיו מעורבים ישירות בנקיטת אותן שיטות. אם לא תעשה כך, תהיינה כל שאר המדינות בעולם מוסמכות, ואף מחויבות, לעצור את אותם ישראלים החשודים בכך, בשעה שאלה נמצאים בשטחן, ולהעמידם לדין או להסגירם למדינה אחרת המבקשת להעמידם לדין.

• בית הדין הפלילי הבינלאומי ליוגוסלביה לשעבר, הרשיע את אחד ממפקדי המיליציה הסרבית בקוסובו ביחס אכזרי, כסוג של פשע מלחמה, בגין אחריותו על כליאת תושבים מוסלמים בקוסובו בתאים אשר, בין השאר, היו צפופים, ללא מיטות ולא מאווררים בצורה נאותה (למרות שהעצירים הוצאו "מדי פעם" לשאוף אוויר צח).¹¹⁴

• מתוקף תפקידו כדוח המיוחד לנושא העינויים, קבע רודלי כי "איומים רציניים ואמינים כלפי שלמות הגוף של הקורבנות או של צד שלישי, לרבות איומי מוות, יכולים להיחשב יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל, או אף עינויים, במיוחד כשהקרבת מצוי בידיהם של הממונים על אכיפת החוק".¹¹⁵

• בהתייחסה לכמה משיטות החקירה של השב"כ הישראלי, בהן כבילה בתנחות

¹¹⁴. *Prosecutor v. Limaj, Bala and Musliu*, Case No. IT-03-66-T (Trial Chamber), November 30, 2005, paras. 288-289.

¹¹⁵. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, U.N. Doc E/CN.4/2002/76, Annex III.

¹¹⁶. Concluding Observations of the Committee against Torture: Israel, 1997, U.N. Doc. A/52/44, para 257.

פרק 4

שיטות החקירה "המיוחדות"

מניעת שינה, מהם 10 מהעצירים "הבכירים" (כ-25% מקבוצה זו) וחמישה מהעצירים "הרגילים" (כ-15% מקבוצה זו). ברוב המקרים הללו נמשכה מניעת השינה בין 30 ל-40 שעות. אחד העדים דיווח כי נמנעה ממנו שינה במשך כשלוש יממות וחצי. שיטה זו מיושמת באמצעות "חקירה אינטנסיבית", כלומר באמצעות הושבת העציר בתנחות "שאבח" בחדר החקירה. חלק מהעדים דיווחו כי חוקרי השב"כ, שהתחלפו מדי כמה שעות, נכחו בחדר החקירה במהלך כל הזמן ומנעו מהם להירדם, בין השאר, באמצעות צעקות. אחרים דיווחו כי הושארו בחדר לבדם פרקי זמן שונים, אולם לא יכלו להירדם בשל הישיבה והאיזוק המכאיבים. ברוב המקרים הופעלה השיטה רק במהלך הימים הראשונים לחקירה.

ר"ע, בן 28 ואב לילד, שנחקר בכלא שקמה, ציין בעדותו כי,

ביום השני נשארתי בחדר החקירה מהשעה שבע בבוקר עד השעה שש בערב שלמחרת, כלומר כ-35 שעות ברציפות. החוקרים היו מתחלפים ביניהם... המזגן פעל ללא הפסקה והחדר היה מאוד קר. בשל כך לא נרדמתי כשאני יושב אזוק בכיסא... גם הדיבור של החוקרים, ביניהם ואליי, מנע ממני להירדם. מדי פעם הם היו צועקים גם עליי.

ע"ע, בן 24 ואב לשניים, שנחקר גם הוא בכלא שקמה, תיאר כיצד מנעו ממנו לישון במהלך כשלוש יממות. בעדותו ציין ע"ע שהצליח לשמור על התמצאות מסוימת בזמן כי הציץ בשעונים שענדו חוקריו וכן כיוון שמחדר החקירה יכול היה לראות את השמש. לפי דבריו,

[...] הביאו אותי לחדר החקירה בסביבות השעה שבע בבוקר. זה היה יום חמישי. השאירו אותי שם, ללא שינה, עד יום ראשון בסביבות שתיים לפנות בוקר, ברציפות. במהלך רוב אותו זמן הייתי אזוק לכיסא. באותו פרק זמן לא היה שימוש באלימות

פרק זה דן בשבע שיטות חקירה, אותן נכנה השיטות "המיוחדות", בהן נוקט השב"כ בנוסף ובמקביל לשיטות שנדונו בפרק 3: מניעת שינה, הכאה, הידוק אזיקים, משיכת גוף פתאומית, הטיית ראש, כריעת "צפרדע" וכיפוף גב (תנחת "בננה"). על אף העובדה ששיטות אלה מצויות ב"ארגז הכלים" של השב"כ, ועל כן הן מהוות חלק אינטגרלי ממשטר החקירות, תדירות השימוש בהן נמוכה באופן משמעותי מהשיטות האחרות שתוארו בפרק הקודם. שיטות אלה, או לפחות חלקן, הן ככל הנראה אלה המשמשות את חוקרי השב"כ, והמאושרות בדיעבד על-ידי פרקליטות המדינה, במקרים המוגדרים כ"פצצה מתקתקת".

מלבד השוני בשכיחות, נבדלות השיטות "המיוחדות" מאלה שנדונו בפרק הקודם בשני היבטים מרכזיים: ראשית, כל השיטות "המיוחדות", למעט מניעת השינה, כרוכות בשימוש באלימות פיזית ישירה כלפי הנחקרים; שנית, השימוש בשיטות אלה נעשה אך ורק בתוך חדרי החקירות, על-ידי אנשי השב"כ עצמם, והן אינן מצריכות שיתוף פעולה מצד המשטרה או השב"ס, כפי שקורה בחלק מהשיטות האחרות.

כפי שהבהיר בג"ץ בפסק דינו משנת 1999, אין החוק הישראלי מקנה לשב"כ סמכות להשתמש ב"אמצעים פיזיים" כנגד נחקרים (ר' פרק 1). על כן, בשונה ממבנה הדיון בפרק הקודם, לא נעסוק בשאלת החוקיות של כל אחת מהשיטות "המיוחדות" בנפרד, אלא נדון בכך במרוכז במסקנות הפרק, הן מן ההיבט של המשפט הישראלי והן מן ההיבט של המשפט הבינלאומי.

מניעת שינה

לצורכי הניתוח התייחסנו למניעת שינה רק באותם מקרים בהם דיווח העד כי מנעו ממנו לישון במשך יממה לכל הפחות. מתוך כלל העדים שנכללו במדגם דיווחו 15 (כ-21% על

ח"ק, בן 26 ואב לילד, שנחקר בכלא קישון, סיפר בעדותו כי "אחד החוקרים בעט בי באזור המפשעה, בעת שישבתי על הכיסא, ולאחר מכן נתן לי מכה עם הברך של אותה רגל בחזה ובידו נתן לי מכה מתחת לסנטר, דבר שהיטה את ראשי בחוזקה לאחור. רצף המכות היה זריז מאוד ונעשה במיומנות. מכות כאלה קיבלתי רק פעם אחת".

לפי ח"פ, בן 20, שנחקר בכלא שקמה,

כל ארבעת החוקרים שהיו בחדר נתנו לי סטירות על הפנים כל פעם שהכחשתי את החשדות נגדי... המייגור אמר לי שהוא ייצא מהחדר לעשר דקות ואם כשיחזור אני לא אדבר הוא ייתן לי מכות. הוא אכן חזר אחרי עשר דקות ולאחר שהבין שאני לא מעוניין לדבר, הוא שיחרר את אזיקי הידיים מהחיבור ללולאה שמאחורי הכיסא. הידיים עצמן נותרו אזוקות מאחורי הגב. אז, הוא הרים אותי מהכיסא, זרק אותי על השולחן והיכה אותי באגרופים ובכפות הידיים, כשאני שוכב על השולחן על הגב. אחרי זה, הרים אותי מהשולחן ובעט בי בכל הגוף.

ב"ע, בן 27, שנחקר בכלא שקמה, העיד:

בהתחלה החקירה כללה רק קללות, עלבונות ואיומים על כך שיעצרו את אמי ואשתי. לאחר מכן הם התחילו לתת לי סטירות באזור העורף. אחד החוקרים הבהיר לי שעוד לא ראיתי שום דבר. אני הודעתי לו שכואב לי הגב בגלל המכות שקיבלתי מהחיילים שעצרו אותי. הוא שאל אותי איפה בדיוק כואב לי ועניתי לו שבאזור המתניים מצד שמאל. אז הוא נתן לי אגרוף בדיוק באותו אזור. צרחתי מכאב.

הידוק אזיקים

חמישה מתוך כלל העדים (כ-7%) דיווחו כי בשלב זה או אחר של החקירה הידוק החוקרים את אזיקי המתכת שעל ידיהם באופן מירבי, תוך גרימת כאבים עזים בפרקי הידיים. כל החמישה משתייכים לקבוצת העצירים "הבכירים" ומהווים כ-13% ממנה. שניים מהמקרים אירעו במתקן החקירה בכלא קישון, שניים בכלא שקמה ואחד בפתח תקווה.

פיזית... אבל כשהייתי נרדם החוקרים היו שופכים עלי מים או נותנים לי מכה על הראש או על הפנים על מנת להעיר אותי. במהלך הימים האלה נלקחתי מספר פעמים לבדיקת פוליגרף. החוקרים היו משחררים את ידי כדי לאכול וגם נותנים לי לגשת לשירותים כשביקשתי. ביום ראשון בסביבות השעה שתיים, החזירו אותי לצינוק ואיפשרו לי לישון עד השעה שש בבוקר ולאחר מכן נלקחתי שוב לחקירה.

ע"ד, בן 24, נחקר בכלא קישון. בעדותו סיפר כי לאחר חקירתו הראשונה

הביאו אותי לצינוק כיממה לאחר המעצר, במהלכה לא איפשרו לי לישון. כשנכנסתי לצינוק חשבתי לתומי שסוף סוף יתנו לי לישון, אבל התבדיתי. כעבור שעה החזירו אותי לחדר החקירה. זה היה בסביבות השעה אחת אחר חצות הלילה... נשארתי שם במשך יממה נוספת, כלומר עד חצות שלמחרת... הייתי תשוש וכל רגע עמדתי להירדם אבל החוקרים היו מכים בי או צועקים עליי כדי למנוע ממני להירדם.

מכות

17 מתוך כלל העדים שנכללו במדגם (24%), דיווחו כי במהלך החקירה היכו אותם חוקרי השב"כ מכות "יבשות", קרי סטירות, מכות אגרוף ובעיטות. מתוכם 12 מהעצירים "הבכירים" (כ-31% מקבוצה זו) וחמישה מהעצירים "הרגילים" (כ-15% מקבוצה זו). עדים שדיווחו על סטירה בודדת לא נכללו בנתונים אלה. שבעה מתוך מקרי ההכאה התרחשו בכלא קישון, ארבעה בכלא שקמה, שלושה בפתח תקווה, שלושה במגרש הרוסים ואחד בתחנת המשטרה באריאל. רוב העדים ציינו כי הוכו במהלך חקירה אחת בלבד, בדרך כלל בחקירה הראשונה או השנייה.

לפי מ"ג, בן 24, שנחקר בכלא קישון, "בהתחלה החוקר דיבר אליי בנינוחות, אבל כשהודעתי לו שאין לי מה להגיד לו, הוא קרא לשני חוקרים נוספים שהצטרפו אליו, ואחד מהם היכה בי באגרוף בחזה וגם החזיק אותי בגרון תוך כדי חניקה... יש לציין כי השימוש באלימות ישירה כפי שתיארתי נעשה רק ביום החקירה הראשון".

שלושה מתוכם דיווחו כי בנוסף להידוק האזיקים, משכו החוקרים באחת החקירות את האזיקים של ידיהם לכיוון המרפק, תוך עצירה של זרימת הדם לכפות הידיים לכמה דקות. אחד מהם, ע"ד, בן 28, שנחקר בפתח תקווה, מסר כי בעת שהאזיקים היו מורמים קרוב למרפק וזרימת הדם נעצרה, "החוקר הזיז את האצבעות שלי, וגרם לי כאבי תופת באצבעות ובכף היד". שניים מתוך השלושה ציינו כי לפני הגבהת האזיקים חבשו החוקרים את זרועותיהם של הנחקרים בתחבושת אלסטית, בקטע שבין פרק כף היד למרפק. כל השלושה דיווחו בעדויותיהם על שטפי דם מתחת לעור, בזרועות ובפרק כף היד.

משיכת גוף פתאומית

לפי שיטה זו, אוחו החוקר את הנחקר באופן פתאומי בחולצתו, או לחלופין בכתפיו, ומושך אותו בחוזקה, בדרך כלל קדימה, פעם אחת. פעולה זו חוזרת על עצמה מספר פעמים במהלך החקירה. לנוכח העובדה שידי של הנחקר אזוקות מאחורי גבו, כשהאזיקים מחוברים ללולאה שבמושב הכיסא, גורמת המשיכה הפתאומית לכאבים עזים בפרקי ידיו ובזרועותיו של הנחקר. ששה מתוך כלל העדים במדגם (כ-8%), מהם ארבעה מהעצירים "הבכירים" ושניים מהעצירים "הרגילים", דיווחו כי שיטה זו ננקטה במהלך חקירתם. שניים מהמקרים התרחשו בכלא קישון, שניים בכלא שקמה ושניים בתחנת מגרש הרוסים. אחד העדים דיווח כי פעולה זו גרמה לדימום בפרקי הידיים. שניים אחרים ציינו כי החוקר משך בחולצתם כמה פעמים ברציפות, כך שבנוסף לכאבים בפרקי הידיים נגרמו להם גם כאבים חזקים בצוואר ובכתפיים.

מבחינה מסוימת נדמית שיטה זו לשיטת ה"טלטול", בה השתמש השב"כ בהרחבה עד פסק הדין משנת 1999, לפיה מושך החוקר בדשי חולצתו של הנחקר במשך כמה שניות רצופות תוך ניעור גולגלתו של הנחקר קדימה ואחורה במהירות. עם זאת, מדובר בטכניקות

שונית. מוקד הכאב ב"טלטול" הוא הראש והצוואר, ומסוכנתו טמונה באפקט הניעור של המוח בתוך הגולגולת. לעומת זאת, העיקרון של "המשיכה הפתאומית" הוא מתיחת הגוף, ולא ניעורו, ואילו מוקד הכאב הוא הזרועות ופרקי הידיים. יש לציין כי, למרות שלא נרשמו דיווחים על שימוש בשיטת ה"טלטול" בקרב עדי המדגם, מתצהירים שגבה הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל (להלן: הוועד נגד עינויים) עולה כי גם לאחר 1999 המשיכו חוקרי השב"כ להשתמש בה.¹¹⁷

הטיית ראש פתאומית

שמונה מתוך כלל העדים (11%) ציינו כי שיטה זו ננקטה כלפיהם בחקירתם, מחציתם מקרב העצירים "הרגילים" ומחציתם מקרב העצירים "הבכירים". לפי שיטה זו, אוחו החוקר בחוזקה בסנטרו של הנחקר ומסובב את ראשו בחוזקה ובפתאומיות לאחד הצדדים. לחלופין, או בנוסף, דוחף החוקר את ראשו של הנחקר אחורה באמצעות אגרוף קמוץ המוצמד לסנטרו של הנחקר. ששה מתוך השמונה דיווחו על הטייה אחת או שתיים בכל פעם, ואילו השניים הנותרים ציינו כי החוקרים היטו את ראשם,

117. הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, חזרה לשגרת העינויים – עינויים והתעללות בעצירים פלסטינים במהלך המעצר והחקירה, יוני 2003, ע' 39.

כריעת "צפרדע"

לפי שיטה זו, מכריחים החוקרים את הנחקר לכרוע על קצות אצבעות רגליו כמה דקות ברציפות, כשידיו אזוקות לאחור. במהלך הכריעה, דוחפים או מכים החוקרים את הנחקר עד שזה מאבד את שיווי המשקל ונופל אחורה או קדימה. מתוך כלל העדים שנכללו במדגם, שלושה (4%) דיווחו כי השיטה ננקטה נגדם, כולם מקבוצת העצירים "הבכירים". השימוש בשיטה זו התרחש בכלא קישון, בכלא שקמה ובתחנת פתח תקווה, מקרה אחד בכל מתקן. לפי העדים, יוצרת תנוחה זו לחץ הולך וגובר על שרירי הרגליים, וכעבור כמה דקות מתחילה להכאיב ממש. בנוסף לכאב בשרירי הרגליים, הנפילה כתוצאה מהדחיפה גורמת לחיכוך האזיקים בפרקי הידיים, תוך הגברת הכאב.

יש לציין כי שיטה זו, ללא הדחיפות, היתה בין השיטות שנבחנו על-ידי בג"ץ בפסק הדין משנת 1999 והוגדרה כבלתי חוקית.¹¹⁸ מתצהירים שגבה הוועד נגד עינויים בשנים שלאחר מכן עולה כי השב"כ המשיך להשתמש בשיטה זו.¹¹⁹

כפי שתואר, מספר פעמים ברציפות. שלושה מהמקרים בהם ננקטה השיטה התרחשו בתחנת פתח תקווה, שניים בכלא שקמה, שניים במגרש הרוסים ואחד בכלא קישון.

בכל המקרים ננקטה שיטה זו במהלך חקירה בה ננקטה לפחות אחת מהשיטות האלימות האחרות, ועל כן מרבית העדים נמנעו מלהתייחס לכאב הכרוך בשיטה זו, כשלעצמו. בכפוף לחוסר ודאות זה, ניתן לשער כי המהירות והפתאומיות של התנועה גורמות לדרגה כזו או אחרת של כאב בצווארו של הנחקר. ניתן עוד לשער כי דחיפת הראש באמצעות אגרוף המוצמד מתחת לסנטר גורמת, במידה זו או אחרת, לתחושת מחנק עקב הלחץ על קנה הנשימה.

118. פסק הדין, ע' 839 (פיסקה 25).

119. חזרה לשגרת העינויים, הערה 117, ע' 39.

כיפוף גב (תנוחת "בונה")

לפי ע"ע, בן 24 ואב לשניים, שנחקר בכלא שקמה,

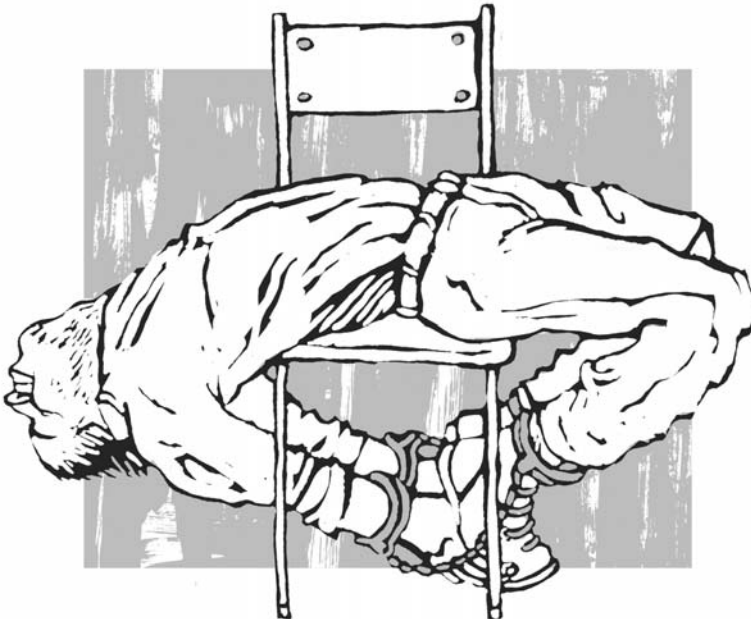
[...] בכל פעם שניסיתי ליישר את הגב, החוקר שעמד מולי היה מכה אותי או דוחף אותי בחזה... כשלא יכולתי עוד להחזיק את עצמי, פלג גופי העליון היה מוטה לאחור בצורת קשת והדבר גרם לי כאבים חזקים ביותר. החוקר שעמד מאחוריי היה מרים אותי אז, מהכתפיים, ומחזיר אותי לזווית הקודמת. כך, עד הנפילה הבאה. הם היו מקפידים שהישבן יישאר על מושב הכסא כדי להגביר את הכאב בגב התחתון. אמרתי להם שיש לי בעיות גב קודמות ושהדבר גורם לי לסבל רב, אך לשווא.

לפי ע"ז, בן 29, שנחקר בפתח תקווה,

[...] בשלב מסוים הביאו שרשרת וחיברו באמצעותה בין אזיקי הרגליים לאזיקי הידיים. מתיחת הגוף בצורה זו גרמה לי כאבי תופת. אז החוקרים הרימו את הספסל משני צדדיו ועזבו אותו בפתאומיות. באותו שלב התעלפתי. כשהתעוררתי הפנים שלי היו רטובות, ככל הנראה בגלל מים ששפכו עליי החוקרים. הרגשתי כאבי תופת במפשעה ובבטן התחתונה. באזור זה היתה גם נפיחות. לאחר מכן העבירו אותי למרפאה.

לצורך יישום שיטה זו, משנים החוקרים את אופן הישיבה של הנחקר, כך שמשענת הכיסא מוצבת לצידו ולא מאחורי גבו, וקושרים את ידיו באזיקים בקדמת הגוף, במקום האיזוק הרגיל מאחורי גבו. לאחר הכנה קצרה זו, דוחף אחד החוקרים את הנחקר בחוזקה אחורה, עד שגבו של הנחקר מגיע לזווית של 45 מעלות. ברגע שאין הנחקר יכול להחזיק עוד את גבו בזווית זו, הוא נופל אחורה, כך שכל גופו מכופף בצורת קשת. חלק מהעדים דיווחו, כי מיד לאחר הכיפוף, קשרו החוקרים את אזיקי הידיים לאזיקי הרגליים של הנחקר באמצעות שרשרת, והשאירו אותם בתנוחה זו כמה דקות. לאחר מכן, חוקר העומד מאחורי הנחקר מחזיר את גבו של הנחקר לזווית של 45 מעלות.

מתוך כלל העדים שנכללו במדגם, דיווחו חמישה (7%), כולם מקבוצת העצירים "הבכירים" (13% מקבוצה זו), כי שיטה זו ננקטה נגדם. שניים מהמקרים התרחשו בכלא קישון, שניים בכלא שקמה ואחד בתחנת פתח תקווה. כל חמשת העדים דיווחו כי שיטה זו גרמה להם כאבים קשים מנשוא:

לפי ב"ע, בן 27, שנחקר בכלא שקמה,

מזו, בנוגע לשלוש מתוך שבע השיטות שהוזכרו בפרק זה, לא נרשם ולו מקרה אחד של שימוש בהן כלפי הנחקרים ה"רגילים".

כפי שצוין בסיכומו של הפרק הקודם, השיטות המרכיבות את משטר החקירות השגרתי מהוות, ככלל, התעללות אסורה, ובמקרים מסוימים עלולות להגיע לכדי עינויים ממש. השיטות שנדונו בפרק זה נכנסות, ברוב המקרים, לגדר ההגדרה של עינויים באופן מובהק, הרחק מהתחום האפור שבין התעללות לעינויים. מסקנה זו נסמכת, בראש ובראשונה, על התיאורים המופיעים בעדויות, לפיהם לא ניתן לאפיין את הסבל שנגרם לנחקרים באמצעות אותן שיטות אלא כסבל "חמור", כמשמעות ביטוי זה בהגדרה של המושג עינויים במשפט הבינלאומי. היא תקפה שבעתיים בהתחשב בכך שהשיטות "המיוחדות" ננקטות כתוספת לשיטות השגרטיות שתוארו בפרק הקודם, המהוות התעללות כשלעצמן. זאת, לאור ההלכה לפיה האפקט המשולב של כל האמצעים המופעלים בו זמנית, או בזה אחר זה, הוא המכריע לקביעת עוצמת הסבל שנגרם, ולא האפקט של כל שיטה בנפרד, כאילו נקטה בחלל ריק.

[...] הם היו משאירים אותי בתנוחה זו [תנוחת קשת] למשך כעשרים דקות רצופות, לאחר מכן משחררים אותי לחמש דקות בערך, במהלכן היו נותנים לי לשבת באופן רגיל, ומחזירים אותי לתנוחה הקודמת. כך חמש פעמים. הודעתי לחוקרים שאין ביכולתי להמשיך, שיש לי כאבים חזקים בגב ואני מרגיש שאני הולך למות... לאחר מכן החזירו אותי לצינוק.

מסקנות

ניתן לסכם את ממצאי פרק זה בכך שהשימוש שעושה השב"כ בשיטות החקירה "המיוחדות" שתוארו כאן, אמנם אינו דבר שבשגרה, אולם אין מדובר בתופעה זניחה. כפי שעולה מהטבלה שלהלן, 27 מתוך 73 העדים שנכללו במדגם, למעלה משליש, דיווחו כי במהלך חקירתם נחשפו לאחת מהשיטות "המיוחדות" לפחות. ממצא בולט נוסף הוא ששכיחות השימוש בשיטות אלה היא גבוהה באופן משמעותי כשמדובר במבוקשים "בכירים" בהשוואה לשכיחות ביחס לנחקרים "רגילים". יתרה

השיטה	עצירים "רגילים" [34 מקרים]	עצירים "בכירים" [39 מקרים]	כלל המדגם [73 מקרים]
מניעת שינה	5 (15%)	10 (26%)	15 (21%)
מכות	5 (15%)	12 (31%)	17 (23%)
הידוק אזיקים	0	5 (13%)	5 (7%)
משיכה פתאומית	2 (6%)	4 (12%)	6 (8%)
הטיית ראש פתאומית	4 (12%)	4 (10%)	8 (11%)
כריעת "צפרדעי"	0	3 (8%)	3 (4%)
כיפוף גב	0	5 (13%)	5 (7%)
לפחות אחת השיטות	10 (26%)	18 (46%)	28 (38%)
לפחות שתי שיטות	3 (9%)	10 (26%)	13 (18%)
שלוש שיטות או יותר	2 (3%)	7 (18%)	9 (12%)

מטרה להתישו ולשבור את רוחו – אין הדבר מצוי בגדריה של חקירה הוגנת וסבירה".¹²¹

עם זאת, על סמך המידע שעולה מהעדויות, לא ניתן לקבוע בוודאות האם אופן השימוש באמצעי של מניעת שינה נגד עדי המדגם, עולה בקנה אחד עם קביעה זו של בג"ץ. כך או אחרת, אי ודאות זו אינה משפיעה כהוא זה על אי חוקיותו של האמצעי לפי המשפט הבינלאומי. הגופים המקצועיים המוסמכים לפרש את אמנות זכויות האדם ולקבוע אחר יישומן, קבעו מספר פעמים כי מניעת שינה משך פרק זמן משמעותי מהווה סוג של התעללות ואף עינויים, ללא קשר לנסיבות בהן הדבר נעשה. כך למשל, בעקבות פסק הדין של בג"ץ, ציינה הוועדה נגד עינויים של האו"ם כי, אמנם,

פסק הדין האחרון של בג"ץ היה צעד בכיוון הנכון, אולם, למרבה הצער, הוא לא הוציא לחלוטין את העינויים אל מחוץ לחוק. הוא לא מילא את חובתו ביחס לאמנה [נגד עינויים] בכך שאיפשר הפעלת אמצעים כמו **מניעת שינה**, כל עוד אמצעים אלה אינם משמשים להפעלת לחץ בחקירה; במילים אחרות, השב"כ יכול להמשיך לענות.¹²²

למרות קביעתו של בג"ץ כי אין לשב"כ סמכות חוקית להשתמש בשיטות "המיוחדות", למעט במניעת שינה בתנאים כפי שהוגדרו לעיל, הכיר בג"ץ בחריג מרכזי: לפי סייג הצורך בחוק העונשין, חוקרי שב"כ שהפעילו שיטות חקירה אסורות, עשויים שלא לשאת באחריות פלילית למעשיהם, אם עשו זאת בנסיבות מסוימות (לפרטים ר' פרק 1). עם זאת, לפי פסק הדין, חריג זה "עוסק בהכרעה אינדיבידואלית של אדם המגיב למצב עובדתי נתון; זוהי פעולה אד-הוק כתגובה לאירוע; היא תוצאה של אימפרוביזציה נוכח התרחשות בלתי צפויה".¹²³ לפיכך, ממשיך פסק הדין, "אין סמכות לממשלה או לראשי שירות הביטחון הכללי לקבוע הנחיות, כללים והיתרים באשר לשימוש באמצעים פיזיים במהלך חקירה של חשודים

מאחר שהמשפט הבינלאומי אינו מכיר במצבים חריגים, בהם מותר למדינות להשתמש בעינויים, ואינו מתיר לפטור את האחראים לעינויים מאחריות פלילית, מחויבת ישראל לחקור, להעמיד לדין ולהעניש את כל האנשים המעורבים בשימוש בשיטות שתוארו כאן. אם לא תעשה כך, תהיינה כל שאר המדינות בעולם מוסמכות, ואף מחויבות, לעצור את אותם ישראלים החשודים במעורבות ישירה בביצוע עינויים, בשעה שאלה האחרונים נמצאים בשטחן, ולהעמידם לדין או להסגירם למדינה המבקשת להעמידם לדין.

האם השימוש שעושה השב"כ בשיטות "המיוחדות", כולן או חלקן, עולה בקנה אחד עם פסק דינו של בג"ץ משנת 1999 או עם העקרונות הנגזרים ממנו? נציין תחילה כי פסק הדין התייחס בצורה מפורשת רק לשלושה מהאמצעים שנסקרו כאן: מניעת שינה, הידוק אזיקים וכרעית "צפרדע". לגבי שני האחרונים קבע בג"ץ, כי "הם פוגעים בכבודו של הנחקר, בשלמות גופו ובזכויות שלו מעבר לנדרש. אין לראות אותם ככלולים במסגרת סמכויות חקירה כלליות".¹²⁰ עם זאת, ועל אף היעדר התייחסות מפורשת בפסק הדין, ניתן להסיק כי קביעה זו תקפה, בבחינת קל וחומר, גם לארבעת האמצעים האחרים שנדונו בפרק זה (הכאה, משיכת גוף פתאומית, הטיית ראש פתאומית וכיפוף גב).

לעומת זה, לפי פסק הדין, על מנת לקבוע האם לשב"כ סמכות למנוע מנחקר שינה לאורך זמן, יש לבחון אילו שיקולים הניעו את החוקרים לנהוג כך. לפי השופטים, "עייפות של הנחקר והיותו נתון לשאלות חוקרים במשך זמן ממושך, הינם לעיתים תוצאה בלתי נמנעת מחקירה או תוצאה נלווית לחקירה. זהו חלק מ'אי הנחות' הטבוע בחקירה. על כן, עצם העובדה כי נמנעת מנחקר היכולת לישון כלולה, לדעתנו, בסמכות הכללית של החוקר". אולם, "אם נמנעת שינה מן הנחקר במכוון, לאורך זמן, וזאת אך בשל

120. פסק הדין, ע' 840-839.

121. שם, ע' 842 (פיסקה 31).

122. Committee against Torture, Summary record of the 496th meeting: Israel, U.N. Doc. CAT/C/SR.496, para. 45 (ההדגשה נוספה).

123. פסק הדין, ע' 845 (פיסקה 36).

בפעילות חבלנית עוינת, הפוגעים בחירותם של אלה, מעבר להנחיות ולכללים המתבקשים מעצם מושג החקירה".¹²⁴

נשאלת השאלה: האם ניתן לאפיין את השימוש בעינויים על-ידי חוקרי השב"כ כ"אימפרוביזציה נוכח התרחשות בלתי צפויה", שנעשה ללא כל "הנחיות, כללים והיתרים"? לפי מירב הסימנים, התשובה לכך שלילית.

סימן ראשון לכך, ניתן למצוא ב"הנחיות העצמיות" שפרסם היועץ המשפטי לממשלה לשעבר, אליקים רובינשטיין, בעקבות פסק הדין. לפי אותן הנחיות, בכל הנוגע לשימוש ב"אמצעים פיזיים", "ראוי שיהיו בשב"כ הנחיות פנימיות. בין השאר באשר למערכת ההתייעצויות והאישורים בתוך הארגון הנחוצה לעניין".¹²⁵ יש לשער כי הנחיות אלה סיפקו גושפנקא משפטית לגיבוש נוהל מסודר באשר להפעלת האמצעים "המיוחדים", מעין "מדריך למענה". קיומו של מדריך כזה הוזכר מספר פעמים בהליכים פליליים שהתנהלו נגד פלסטינים שנחקרו על-ידי השב"כ. בהכרעת הדין באחד ההליכים הללו, קבעו השופטים כי "לאור הראיות שהיו בידי חוקריו על מעורבותו הפעילה בביצוע פיגועי טרור, ננקט בעניינו של אחמד נוהל חקירה, שאמור לחסות תחת כנפי הגנת הצורך... החוקרים הבהירו בחקירה הראשית ובחקירה הנגדית את מהות האמצעים שננקטו, ובכללם לחץ פיזי".¹²⁶

יתרה מזו, השב"כ עצמו הודה בגלוי בקיומו של הליך במסגרתו מאשרים ראשי השב"כ לחוקרי השירות להשתמש בשיטות "מיוחדות". כך למשל, בידיעה שהתפרסמה בעיתון הארץ אודות תלונות על עינויים בהן טיפל הוועד

נגד עינויים בשנה האחרונה, נכתב כי "לדברי השב"כ, האישור להפעלת הכוח בחקירות ניתן לפחות בדרג של ראש צוות חקירה, ולעיתים אף מגיע מראש השירות עצמו".¹²⁷ כעבור יומיים התפרסמה בעיתון הבהרה, שהועברה לעיתון על-ידי השב"כ, לפיה "את האישור להפעלת אמצעים מיוחדים בחקירות יכול לתת ראש השב"כ בלבד".¹²⁸

גם בהיעדר אינדיקציות קונקרטיות מעין אלה, ניתן היה לשער שהשיטות שתוארו כאן אינן פרי אילתור. כפי שהיטיב להסביר זאת הפרופ' מרדכי קרמניצר, המצב אותו תיאר לעצמו בג"ץ בפסק הדין, לפיו לנוכח סכנה מיידית מחליט חוקר השב"כ לענות נחקר מסוים, באופן ספונטני ועל דעת עצמו בלבד, הינו בלתי מציאותי בעליל.¹²⁹ לדעת קרמניצר,

ככל שהדבר נוגע לפעילותם של ארגונים ממשלתיים... מן ההכרח הוא שבדרך זו או אחרת ייווצרו דפוסי התנהגות. ומאחר שבית-המשפט, כמו גם היועץ המשפטי לממשלה, סירבו להסביר מהם לדעתם "הנסיבות המתאימות" שבהן מוצדק השימוש באמצעי חקירה פיזיים, החלטה זו תתקבל, יש להניח, בידי ראשי השב"כ ויועציו המשפטיים.¹³⁰

המסקנה המתבקשת מכך היא, שגם אם השימוש באמצעים "המיוחדים" נעשה אך ורק במצבים של "פצצה מתקתקת" (הנחה מופרכת כשלעצמה), הרי שאלבא דבג"ץ לא ניתן היה להחיל על מקרים אלה את סייג הצורך ולפטור את אנשי השב"כ מאחריות פלילית, שכן, אין הדעת נותנת שהתנהגותם היתה מעשה אילתור ולא החלטה קרה שנבעה מהנחיות ונהלים.

124. שם, ע' 847 (פיסקה 38).

125. אליקים רובינשטיין, חקירות שב"כ והגנת צורך – מסגרת לשיקול דעת היועץ המשפטי לממשלה, 28.10.1999, סעיף ז (2) (4).

126. פ"ח (י-ם) 775/04, מדינת ישראל נ' עמרו עבד אלעזיז, סעיף 5 לפסק דינו של השופט י. נועם (טרם פורסם, ההדגשה נוספה).

127. ניר חסון, "תלונות: חוקרי שב"כ תולשים זקנים לנחקרים ומבצעים בהם מעשי סדום", הארץ, 8.11.2006.

128. "הבהרה", הארץ, 10.11.2006.

129. קרמניצר ושגב, הערת שוליים 53, ע' 540.

130. שם.

פרק 5

מי ישמור על השומרים? מנגנוני הטיח והחיפוי

התלונות נבדקות באופן יסודי ביותר", וכן כי "במקרים בודדים, בהם נמצא כי אכן היתה חריגה מנהלים, מתקבלת החלטה על פתיחה בהליך משמעותי או פלילי".¹³³ עשוי להשתמע מכך כאילו היו אכן "מקרים בודדים" בהם הורתה פרקליטות המדינה על פתיחת בחקירה פלילית, קרי חקירת מח"ש. ולא היא.

מתשובת משרד המשפטים לבקשת מידע שהגיש בצלם עולה, כי מתוך למעלה מ-500 תלונות שהוגשו נגד חוקרי שב"כ בטענה להתעללות ועינויים, בין ינואר 2001 לאוקטובר 2006, לא נפתחה ולו חקירה אחת במח"ש.¹³⁴ תוצאה זו היא, על פניה, בלתי סבירה באופן קיצוני. משמעותה היא כי, בעיני הפרקליטות, במהלך כמעט שש שנות פעילות אינטנסיבית, בהן נחקרו אלפי אנשים, לא היה אפילו מקרה אחד בו חרג חוקר שב"כ מסמכותו והיכה נחקר, או הפיר את זכויותיו בדרך אחרת שלא לצורך. ייתכן כי הסיבה לחוסר סבירות זה נעוצה בבסיס, העובדתי והמשפטי כאחד, המשמש את פרקליטות המדינה בבואה להחליט האם להורות על פתיחה בחקירה פלילית בעקבות תלונה אם לאו.

מבחינה עובדתית, נשענת החלטתה של הפרקליטה הבכירה, בנוגע לכל תלונה ותלונה, על ממצאי בדיקה אותה עורך גורם המכונה "מבתי"ן" (מבקר תלונות נחקרים בשב"כ), הפועל תחת הנחייתה המקצועית. מעמדו המשפטי של המבתי"ן מעוגן בנוהל אותו קבעה ועדת השרים לענייני השב"כ.¹³⁵ לדבריה של עו"ד טליה ששון, מי שכיהנה בעבר כפרקליטה

כיצד מתפקדים המוסדות והמנגנונים, האחראים על שמירת שלטון החוק בישראל, אל מול תופעת העינויים וההתעללות בעצירים פלסטינים על ידי אנשי כוחות הביטחון, שתוארה בפרקים הקודמים? בפרק זה נתמקד בארבעה היבטים מרכזיים של שאלה זו: אופן הטיפול בתלונות על התעללות השב"כ בנחקרים פלסטינים; אופן הטיפול בתלונות על התעללות חיילי הצבא בעצירים פלסטינים; מדיניותו של בג"ץ בעתירות נגד האיסור שמטיל השב"כ על קיום מפגש בין הנחקר לעורך דינו; ומדיניות בתי המשפט כלפי עדויות שנגבו באמצעות התעללות או עינויים.

חקירת תלונות נגד חוקרי שב"כ

האחריות על חקירת חשדות לביצוע עבירות פליליות על ידי אנשי שב"כ במסגרת מילוי תפקידם מוטלת, על פי החוק, על המחלקה לחקירת שוטרים במשרד המשפטים (להלן: מח"ש).¹³¹ הסמכות להורות למח"ש על פתיחת בחקירה כזו נתונה ליועץ המשפטי לממשלה. זה האחרון רשאי להאציל סמכות זו לפרקליט המדינה או למשנה שלו.¹³² בפועל, מואצלת סמכות זו לפרקליטה בכירה בפרקליטות המדינה, שהיא, בדרך כלל, מנהלת המחלקה לתפקידים מיוחדים (להלן: הפרקליטה הבכירה).

בתגובה לכתבה שהתפרסמה בעיתון הארץ בנובמבר 2006, שעסקה בתלונות על עינויים והתעללות שהתקבלו בוועד נגד עינויים, נמסר מלשכת היועץ המשפטי לממשלה כי "כל

131. פקודת המשטרה [נוסח חדש], תשל"א-1971, סעיף 1049.

132. שם, סעיף קטן ב.

133. ניר חסון, "תלונות: חוקרי שב"כ תולשים זקנים לנחקרים ומבצעים בהם מעשי סדום", 7אגץ, 8.11.2006.

134. מכתבים לבלצם מעו"ד בועז אורן, ראש היחידה להסכמים בינלאומיים במשרד המשפטים, 26.6.06, 22.11.06.

135. שם. ועדה זו הוקמה מכוח סעיף 5 בחוק שירות הביטחון הכללי, תשס"ב-2002.

התרחשות בלתי צפויה", ולא תוצר של החלטה מחושבת ומתוכננת. בניגוד גמור לכך, המליץ היועץ המשפטי לממשלה לשעבר, אליקים רובינשטיין, לשב"כ, כי השימוש ב"אמצעים פיזיים" בחקירות ייעשה בכפוף ל"מערכת אישורים".¹³⁷

גם מבחינה פרוצדורלית, אין פרשנותו של היועץ המשפטי לממשלה מחויבת המציאות או לשון פסק הדין של בג"ץ. בהסתמך על אותה קביעה של בג"ץ אודות תחולת הגנת הצורך, היה היועץ המשפטי יכול לקבוע כי, אם ימצאו ראיות לכך שחוקר שב"כ התעלל בנחקר, יש להגיש נגדו כתב אישום, ואילו את הטענה, לפיה לנוכח הנסיבות יש לפטור את החוקר מאחריות פלילית, יכול היה להשאיר לסניגור או לשופטים. לכל הפחות, יכול היה היועץ המשפטי לקבוע, באותם מקרים בהם תלונתו של נחקר מאומתת על-ידי המבט"ן, כי יש לפתוח בחקירת מח"ש לבירור הנסיבות, ורק אם חקירה זו תעלה שההתעללות בוצעה במצב של "פצצה מתקתקת", או אז יוחלט על סגירת התיק ועל אי הגשת כתב אישום.

על רקע הפגמים המהותיים הטמונים במנגנון ה"חקירה" שתואר, ניתן לקבוע כי מדינת ישראל מפירה את חובתה, לפי המשפט הבינלאומי, לחקור חשדות לעינויים ובמידת הצורך להעמיד לדין פלילי את האחראים. זאת ועוד, מנגנון זה משדר לנחקרים, המתלוננים הפוטנציאליים, מסר ברור, לפיו הסיכוי כי יינקטו צעדים כנגד מי שהתעללו בהם הוא אפסי. אותותיו של מסר זה באו לידי ביטוי בסירובם של הנחקרים, שנכללו במדגם ואשר עברו עינויים של ממש, להגיש תלונות, למרות ייעוץ משפטי שקיבלו מהמוקד ומבצלם. מתוך תשעה אנשים אליהם פנו הארגונים עד כה, סירבו ארבעה להצעה בשל חוסר אמון מוחלט במערכת החוקרת.

הבכירה, האדם הממלא את תפקיד המבט"ן אינו אלא "חוקר בכיר בשירות הביטחון הכללי שמונחה מקצועית על-ידי".¹³⁶ אם מעלה בדיקת המבט"ן כי אין לתת אמון בתלונה שהוגשה, מחליטה הפרקליטה הבכירה על סגירת התיק.

אולם, מידת העצמאות והאוניברסיטיות של המבט"ן מוטלת מלכתחילה בספק. ראשית, המדובר הוא בעובד שב"כ הכפוף מבחינה ארגונית לראש השב"כ, בשעה שזה האחרון אמור להיות אחד ממושאי הביקורת שלו. תלותו של המבט"ן בראש השב"כ עלולה לפגוע, מטבע הדברים, בעצמאותו. שנית, סביר להניח כי העובדה שמדובר באיש שהגיע מתוך שורות השב"כ, שהיה שותף ל"מלאכה" ושייתכן שהוא קשור לעמיתיו בארגון בקשרים מקצועיים וחברתיים, פוגמת במידה זו או אחרת באוניברסיטיות של שיקול דעתו, יהיה האדם שמונה לתפקיד זה הגון וישר ככל שיהיה.

גם אם ימצא המבט"ן כי המתלונן דיבר אמת, קרי שחוקרי השב"כ אכן התעללו בנחקר, לדידה של פרקליטות המדינה אין הדבר מצדיק בהכרח פתיחה בחקירת מח"ש. בפועל, כפי שמלמדת הסטטיסטיקה שהוצגה לעיל, בכל המקרים הללו החליטה פרקליטות המדינה על סגירת התיק מבלי לפתוח בחקירת מח"ש. מדיניות זו מבוססת על פרשנות מגמתית של קביעת בג"ץ בפסק דינו משנת 1999 (השגויה), כפי שהוסבר בהרחבה בפרק 1, בפני עצמה), לפיה, אם חוקר שב"כ התעלל בנחקר בנסיבות של "פצצה מתקתקת", הרי שעשויה לחול עליו הגנת הצורך, הפוטרת אותו מאחריות פלילית למעשיו.

מבחינה מהותית, מתעלמת פרשנות זו מקביעת בג"ץ, לפיה הגנה זו עשויה לחול אך ורק בנוגע למעשה שהיה בבחינת "אימפרוביזציה נוכח

136. פרוטוקול מסי 6610 מישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת, שהתקיימה ב-8.6.03.

137. אליקים רובינשטיין, הערת שוליים 125, סעיף ז (2) (ב) (4).

חקירת תלונות נגד חיילים

ולא לגירסת הפלסטינים, וכן ה"טרטורים" וההשפלות הכרוכים בהגשת התלונה ובמתן העדות.¹³⁹ רתיעה זו מפני הגשת תלונות באה לידי ביטוי במספר המועט יחסית של חקירות מצ"ח שנפתחו מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה. למרות שהתופעה של אלימות חיילים, בעיקר בנסיבות של אכיפת הגבלות על חופש התנועה, הפכה מאז לעניין כמעט יומיומי, הרי לפי נתונים שמסר הפרקליט הצבאי הראשי, תא"ל אביחי מנדלבלט, לוועדת החוקה של הכנסת בפברואר 2007, במשך שש וחצי שנות האינתיפאדה נפתחו 427 חקירות מצ"ח בחשד לעבירות אלימות, קרי כ-65 חקירות לשנה. המאמצים שמשקיעים ארגוני זכויות האדם, בהם המוקד ובצלם, באיתור מקרים ובהעברתם לרשויות, גדולים ככל שיהיו, אינם יכולים לכפר על כשלי המערכת, המרתיעה קורבנות מהגשת תלונות.

שנית, עצם הפתיחה בחקירת מצ"ח אינו ערובה למיציא הדין. לפי תא"ל מנדלבלט, מתוך אותן 427 חקירות שנפתחו, 35 בלבד (כ-8%) הבשילו לכדי כתב אישום.¹⁴⁰ סביר להניח כי קשיים אובייקטיביים כאלה ואחרים מחייבים סגירתם של תיקים מסוימים, גם כאשר החקירה נוהלה ללא דופי. ייתכן גם כי בחלק מהמקרים נסגר התיק לאחר שנמצא כי החיילים פעלו כראוי. עם זאת, מנסיונו עולה כי במקרים רבים הסיבה לסגירת תיקים נעוצה בליקויים שונים בפעילות הפרקליטות ומצ"ח.

כך לדוגמה, לעיתים קרובות, עובר זמן רב בין הגשת התלונה לבין הוראת הפרקליטות לפתוח בחקירה, וכתוצאה מכך מתקשים חוקרי מצ"ח לנהל חקירה אפקטיבית: אין זכר לראיות פיזיות כלשהן בזירת האירוע, קשה לאתר את החיילים החשודים, קשה לאתר עדי ראייה, עדים שאותרו ומוכנים להעיד מתקשים לזכור את פרטי האירוע ועוד. בנוסף, קיימים ליקויים

האחריות על עריכת חקירה פלילית כנגד חיילים, לרבות בגין חשדות לאלימות לא מוצדקת במהלך ביצוע מעצרים והחזקת עצירים במשמורת, מוטלת על מצ"ח (המשטרה הצבאית החוקרת). פתיחה בחקירה כזו כפופה לאישור מוקדם של הפרקליטות הצבאית. בניגוד למדיניותה של פרקליטות המדינה ביחס לתלונות על התעללות של אנשי ש"כ בנחקרים, אין הפרקליטות הצבאית מתנה את פתיחתה של חקירת מצ"ח על עבירות של אלימות או התעללות, בביצוע חקירה פנימית, דוגמת זו שעורך המבתי"ן.¹³⁸ כמו כן, אין הפרקליטות הצבאית מונעת פתיחה בחקירות בטענה כי על מעשי האלימות או ההתעללות בהם חשודים החיילים חל פטור מאחריות פלילית מסוג כלשהו.

יש לציין כי מאחר שבידי המוקד ובצלם אין נתונים אודות מספר חקירות מצ"ח שנפתחו בעקבות תלונות על פגיעה בעצירים לפני חקירת ש"כ, בנסיבות שתוארו בדו"ח זה, לא ניתן לקבוע בוודאות באיזו מידה מדובר במנגנון בקרה אפקטיבי. עם זאת, הניסיון שהצטבר בשני הארגונים בשש השנים האחרונות, בנוגע לדרכי הטיפול בתלונות על אלימות חיילים בכלל (לאו דווקא בנסיבות שנבחנו בדו"ח זה) על-ידי הפרקליטות ומצ"ח, מעלה חשש כי מידת האפקטיביות של מנגנון זה במיציא הדין עם חיילים שהפרו את זכויותיהם של עצירים פלסטינים, אינה גדולה בהרבה מזו של פרקליטות המדינה ביחס לש"כ.

ראשית, אחד המכשולים העיקריים בפני מיציא הדין הוא הרתיעה הקיימת בקרב חלק גדול מהנפגעים מפני הגשת תלונות. הסיבות לכך הן, בין השאר, חוסר אמון במערכת המשפט הצבאית, שנוטה לרוב להאמין לגירסת החיילים

138. יש לציין כי, בניגוד לעבירות של אלימות, בכל הנוגע לעבירות הקשורות בירי, שהתרחשו במהלך פעילות המוגדרת "לחימה", הפרקליטות הצבאית מתנה את אישורה לפתיחה בחקירת מצ"ח, בקיומו של "תחקיר מבצע" מקדים לביקורת על מדיניות זו ר' <http://www.btselam.org/Hebrew/Firearms/> JAG_Investigations.asp.

139. לפירוט אודות בעיות אלה ר' בצלם, מעבר לגבול החוקיות – פגיעה בכבודם, גנום, ברכושם ובחיייהם של פלסטינים השוהים בישראל ללא היתר (מארס 2007), פרק 33.

140. תא"ל מנדלבלט לא הבהיר כמה מתוך החקירות שנפתחו עדיין מתנהלות ועל כן, מבחינה תיאורטית, יכולות עדיין להסתיים בהגשת כתבי אישום. בצלם פנה לפצ"ר לקבלת נתון זה, אולם פנייה זו טרם נענתה.

הפוטנציאלים מוחזקים בבתי סוהר תקופות ארוכות לאחר ההתעללות, חלק מתקופה זו בתנאי ניתוק מהעולם החיצון, במהלכה סובלים חלקם מפגיעות נוספות וחמורות יותר וכן נאלצים להתמודד עם הליכים פליליים נגדם. לכן, סביר להניח כי ללא מאמץ יזום ומכוון מצד הרשויות, למצות את הדין עם חיילים מתעללים במטרה למגר את התופעה, נמוך הסיכוי כי עציר בתנאים אלו יטרח להגיש תלונה על הפגיעה בו בשלב המעצר.

איסור מפגש בין נחקרים לעורכי דין: בג"ץ כחותמת גומי

זכותו של כל אדם להיוועץ בעורך דינו בנסיבות של מעצר וחקירה, נתפשת, הן במשפט הבינלאומי והן במשפט הישראלי, כבעלת חשיבות מכרעת.¹⁴⁴ בפסק דין תקדימי ממאי 2006 (להלן: פרשת יששכרוב) העלה בג"ץ על נס זכות זו ונימק את חשיבותה בכך ש"זכות הייצוג וההיוועצות בעורך-דין מסייעת להבטחת הגינותם של הליכי החקירה ולמניעת ניצול לרעה של פערי הכוחות המובנים בין העצור לאנשי המרות החוקרים אותו".¹⁴⁵ בכלל זה, היא נתפשת כמעין ערובה למניעת התעללות בנחקר, שכן היא מספקת לו הזדמנות להתלונן בפני גורם ידיוותי אשר, במידת הצורך, יכול להתריע על מעשי ההתעללות המתבצעים. על רקע שיקולים כבדי משקל אלה, החליט בג"ץ, בפרשת יששכרוב, לזכות חייל שהורשע בשימוש בסמים על סמך הודאתו, מאחר שהשוטר הצבאי שחקר אותו לא טרח לידע אותו בדבר זכותו להיוועץ בעורך דין. אלא שבכל הנוגע לעצירים פלסטינים הנמצאים תחת חקירת השב"כ, עקרונות לחוד ומציאות לחוד.

לפי החקיקה הצבאית, כאמור, יכול השב"כ למנוע פגישה בין נחקר לעורך דינו, באמצעות צו, על דעת עצמו, עד שלושים יום ממועד המעצר.

רבים הנובעים ממיעוט המשאבים שבידי מצ"ח. למשל, כמעט שאין במצ"ח דוברי ערבית שיוכלו לגבות עדויות מפלסטינים והחוקרים תלויים ברצונם הטוב של מתורגמנים מיחידות אחרות. כמו כן, חקירות רבות מופקדות בידי אנשי מילואים, המשתחררים תוך זמן קצר מבלי לסיים את החקירה, ונאלצים להעביר את הטיפול בתיק לחוקר אחר, שצריך ללמוד את העובדות מחדש.

לדוגמה: בספטמבר 2003 הגיש המוקד לפרקליטות הצבאית תלונה על אלימות חיילים בשמו של ס"ר, פלסטיני תושב מזרח ירושלים. לפי התלונה, עשרים יום לפני כן, נסע ס"ר יחד עם חבר במשאית עמוסה אבטיחים לכיוון העיר חברון. בסמוך להתנחלות בית חגי, עצרו חיילים שהיו מוצבים במחסום את המשאית ודרשו מס"ר לפרוק אותה. משזה סירב, הוא הוכה בברוטאליות על-ידי אחד החיילים ולאחר מכן הובל לבסיס צבאי סמוך, כשפניו מכוסות וידיו אזוקות מאחורי גבו, והוחזק שם עד למחרת בבוקר ללא אוכל או שתייה. בתחילת פברואר 2004, כארבעה וחצי חודשים לאחר הגשת התלונה, הודיעה הפרקליטות למוקד, כי ניתנה הוראה לפתוח בחקירת מצ"ח בגין התלונה.¹⁴¹ עם זאת, רק בדצמבר 2005, קרי כעבור כמעט שנתיים מפתחת החקירה(!), פנה חוקר מצ"ח למוקד, בבקשה שזה האחרון יזמן את המתלונן לבסיס מצ"ח בירושלים לצורך המשך החקירה.¹⁴² כעבור כחצי שנה, הודיעה הפרקליטות הצבאית למוקד, כי הוחלט על סגירת התיק, וזאת מאחר ש"לא אותרו החיילים שהיו מעורבים באירוע הנטען".¹⁴³

ללא קשר לליקויים אלה, יש להניח כי היקף התלונות המוגשות בגין מקרים שאירעו בנסיבות הספציפיות שנדונו בדו"ח זה, הוא מצומצם אף יותר מאשר בקרב כלל האוכלוסייה. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שחלק ניכר מהמתלוננים

141. מכתב מסרן אורלי גוז, תובעת בפיקוד המרכז של הפרקליטות הצבאית, למוקד, 2.2.05.

142. מכתב מסמל שגיא וייץ, חוקר מצ"ח ירושלים ויהודה, למוקד, 6.12.05.

143. מכתב מרס"ן ענבל עיני דה-פו, סגנית פרקליט פיקוד מרכז, למוקד, 19.7.06.

144. חוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים), התשנ"ו-1996, סעיף 34 (א); האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, סעיף 14.

145. ע"פ 5121/98 טור' רפאל יששכרוב נ' התובע הצבאי (טרם פורסם), פסקה 14 לפסק דינה של השופטת דורית ביניש.

(ששמו נאסר לפרסום) לעורך דינו, קבעו שלושה שופטי בג"ץ כדלקמן:

עיינו בחומר הסודי בהסכמת בא-כוח העותר שלא בנוכחותו, ואף קיבלנו הסברים נוספים בעל-פה. לאחר עיון בחומר כאמור השתכנענו כי לעת הזו, ויש כאמור כוונה להאריך את הצווים, ביטחון האזור וטובת החקירה מצדיקים את הצווים האמורים לעת הזו. מאותם טעמים, ישנה הצדקה לכך שהעותר בבג"ץ 7814/06 לא ידע על היותו מנוע מפגש. הובטח לנו כי יעשה כל מאמץ להסיר את המניעה בהקדם האפשרי. העתירות נדחות.¹⁴⁸

החלטה לקונית זו ממחישה יותר מכל את התהום הפעורה בין העקרונות הנעלים עליהם הצהירו שופטי בג"ץ בפרשת יששכרוב, למציאות האכזרית שבה, אותם שופטים ממש, מכשירים רמיסה בוטה של זכויותיו של נחקר על-ידי השב"כ. בעוד שאת עצם מניעת המפגש בין הנחקר לעורך דינו הצדיק בג"ץ בעבר, בתנאי שקיים חשש שמפגש כזה ישמש להעברת מידע מהנחקר לגורמים בשטח ולהיפך ויסכל בכך את החקירה, לא ברור, ובג"ץ לא טרח להבהיר, מה ההצדקה למניעת יידוע הנחקר אודות ההליכים בעניינו.

זאת ועוד. בבואם לשקול האם לקבל או לדחות עתירה כנגד איסור מפגש, אמורים שופטי בג"ץ להביא בחשבון תרחיש לפיו, בחסות הניתוק מן העולם החיצון, יתעללו חוקרי השב"כ בנחקר או יענו אותו, אפילו אם מדובר בתרחיש תיאורטי בלבד. אולם, תרחיש זה אינו בהכרח תיאורטי.

במקרה אחד דחה בג"ץ עתירה כנגד איסור מפגש בין עציר פלסטיני, עמאד קוואסמה, שנעצר באוקטובר 2004, לסניגורו, לאחר שבמסגרת הדיון החסוי הודו נציגי השב"כ כי הם מפעילים נגד הנחקר "היתרים".¹⁴⁹ פסק הדין אינו מבהיר את משמעותו של המונח "היתרים" במפורש.

הסעד היחיד העומד לעצירים מפני פגיעה שרירותית בזכות ההיוועצות שלהם, היא הגשת עתירה לבג"ץ בבקשה שזה יורה לבטל את הצו. עם זאת, על פי מבחן התוצאה, נראה כי סעד זה קיים על הנייר בלבד, שכן כמעט תמיד משמש בג"ץ חותמת גומי החלטות השב"כ. אמנם, בחלק מהמקרים, מסכימה פרקליטות המדינה, בעקבות עתירות המוגשות כנגד צווים האוסרים על מפגש בין נחקרים לעורכי דינם, לקצר את משך האיסור, או להתחייב שלא להאריך אותו, בתמורה למחיקת העתירות. עם זאת, מתוך מאות המקרים בשנים האחרונות, בהם הגיעו העתירות לשלב של דיון בפני בית המשפט, הרי שלמיטב ידיעתנו, לא ביטל בג"ץ ולא הורה למדינה לקצר ולו צו איסור מפגש אחד. לשם המחשה, בשנת 2005 הגיש הוועד נגד עינויים 97 עתירות כנגד צווים כאלה, מהן 49 הגיעו לשלב של דיון בפני בג"ץ וכולן נדחו או נמחקו בהמלצת השופטים.¹⁴⁶ יש לציין, כי אין מדובר בתופעה חדשה, המושפעת מנסיבות ביטחוניות יוצאות דופן, כמו אירועי האינתיפאדה, אלא במדיניות עקבית של בג"ץ, הננקטת לפחות מאז תחילת שנות התשעים.¹⁴⁷

החלטותיהם של שופטי בג"ץ בעניין זה מתבססות, כמעט בכל המקרים, על חומר חסוי שמגישים להם נציגי השב"כ בדלתיים סגורות ובמעמד צד אחד. לכן, בפועל, אין לסניגורי הנחקרים כל אפשרות להפריך את הטענות המועלות על-ידי השב"כ. בג"ץ אף נוהג לאשר לשב"כ שלא ליידע את הנחקר על עצם הוצאת הצו ועל ההליכים המשפטיים המתנהלים בהקשר זה. מבחינת השב"כ, עצם ידיעתו של הנחקר כי גורמים מחוץ למתקן החקירה מודעים לקיומו ודנים בתנאי חקירתו, עשוי להפחית מתחושת חוסר האונים ומהלחץ הפסיכולוגי בו הוא נתון (ר' פרק 3). כך למשל, בפסק דין שניתן בספטמבר 2006 בעתירה נגד איסור מפגש בין נחקר שב"כ

146. הנתונים נמסרו לבצלם על-ידי היועץ המשפטי של הוועד נגד עינויים, עו"ד אליהו אברם.

147. בשנים 1998-1996, למשל, הגיש המוקד 47 עתירות כנגד איסור מפגש בין נחקרים לעורכי דינם. 24 מתוכן הגיעו לשלב דיון. בג"ץ דחה את כולן.

148. בג"ץ 7814/06, פלוני נ' שירות הביטחון הכללי (טרם פורסם).

149. בג"ץ 9271/04, קוואסמה נ' שירות הביטחון הכללי.

הצגת הצהרות שנגבו כתוצאה מעינויים כראיה בהליך הפלילי

לפי סעיף 15 לאמנה נגד עינויים, כל מדינה מחויבת "להבטיח כי הצהרה אשר הוכח כי נעשתה בלחץ עינויים לא תועלה כראיה בהליכים כלשהם [...]". לפי הוועדה לזכויות האדם של האו"ם, המוסמכת לפרש את האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, זו האחרונה מחייבת "לאסור בחוק את קבילותן בהליכים משפטיים של הודאות או הצהרות שנגבו באמצעות עינויים או יחס אסור אחר".¹⁵⁴ מהשימוש בביטוי "הצהרה" (statement) בשני המקורות המשפטיים שהוזכרו, ניתן להסיק, שאיסור זה חל לא רק לגבי הודאתו של אדם בעבירה שביצע בעצמו, אלא לגבי כל סוג של עדות. ההגיון מאחורי הוראה זו הינו כפול: ראשית, הצהרה שהוצאה בעינויים או התעללות אינה נחשבת אמינה ועל כן מן הראוי שלא תשמש ראיה בבתי משפט; שנית, הדבר עשוי להוות תמריץ לרשויות החוקרות שלא להשתמש בעינויים או התעללות.¹⁵⁵

החובה לפסול את קבילותן של ראיות שנגבו בעינויים או התעללות, מתורגמת בחקיקה הישראלית באופן חלקי בלבד, שכן חובה זו חלה רק בנוגע להודאה של נאשם בעבירות שעבר בעצמו. לפי פקודת הראיות, "עדות על הודיית הנאשם כי עבר עבירה, תהא קבילה רק אם הביא התובע עדות בדבר הנסיבות שבהן ניתנה ההודיה ובית המשפט ראה שההודיה היתה חפשית ומרצון".¹⁵⁶ למרות זאת, לפי הפרשנות המקובלת להוראה זו, אותה קבע בית המשפט העליון בפסק דין משנת 1982,

עם זאת, מתוך הקשר הדיון, וכן על סמך האופן בו השתמש בג"ץ במונח זה בפסק הדין משנת 1999, מובן מאליה כי משמעותו היא הפעלת לחץ פיזי כזה או אחר.¹⁵⁰ סניגורו של קוואסמה ביקש, במסגרת חלקו הפתוח של הדיון, לקבל מנציגי פרקליטות המדינה התחייבות שהשב"כ לא ישתמש בהמשך ב"היתרים" נגד מרשו, אולם בקשתו נדחתה. בתגובה, הגישו ארבעה ארגוני זכויות אדם עתירה נוספת בבקשה להפסיק את השימוש ב"היתרים" נגד קוואסמה.¹⁵¹ כדי למנוע הוצאת פסק דין עקרוני בפרשה זו, הודיע עו"ד ענר הלמן מפרקליטות המדינה לעו"ד אנדרה רוזנטל, שייצג את קוואסמה ואת הארגונים, כי "הריני לשוב ולהודיעך, כי נמסר לי משירות הביטחון הכללי, כי לאור הנסיבות אין כוונה להפעיל כוח פיזי בהמשך חקירתו של מרשך".¹⁵² בעקבות זאת נמחקה העתירה.

במקרה דומה שאירע לאחרונה, הודתה פרקליטות המדינה כי חוקרי השב"כ ביצעו על הנחקר, שנאסר עליו לפגוש את עורך דינו, "תרגיל חקירה" במסגרתו הוצג אביו כמי שנעצר. כמו כן, הודה נציג הפרקליטות כי אותו נחקר ניסה "לפגוע בעצמו", כלשון פסק הדין. עם זאת, למרות החשש המוחשי לחייו של אותו נחקר, לנוכח הלחץ הנפשי שהופעל עליו, ועל אף סירובו של נציג הפרקליטות להתחייב כי יפסיקו את ביצוע "התרגיל", קבעו שלושה שופטי בג"ץ כי "נחה דעתנו מתשובת המשיבים כי הרשויות (שב"ס ושב"כ) שבאחריותן מצוי העותר נותנות את הדעת למצבו של העותר וכי הוא מצוי בהשגחה מתמדת ובטיפול ההולם את המצב. מכל הטעמים שפורטו דין העתירה להידחות".¹⁵³

150. בפתיח לפסק הדין משנת 1999 ציין הנשיא ברק כי "ההנחות מתירות לחוקרים שימוש גם באמצעים פיזיים כנגד הנחקרים (כגון "טלטלים" ותנחת "שבאחי"). הבסיס להיתרים הוא שהדבר דרוש באופן מיידי להצלת חיי אדם. האם היתרים אלה הם כדאי? אלה הן השאלות העיקריות שהעיתירות הציגו בפנינו" (פסק הדין, ע' 824-825, ההדגשה נוספה).

151. בג"ץ 9390/04 קוואסמה ואחי נ' שירות הביטחון הכללי.

152. מכתב מ-29.10.04.

153. בג"ץ 1759/07 מחמוד סויטי נ' משטרת ישראל והשב"כ (טרם פורסם).

CCPR, General Comment No. 20: Replaces general comment 7 concerning prohibition of torture and cruel treatment or punishment (Art. 7): 154 10/03/92, para. 12.

Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, U.N. Doc A/61/259, para. 45.155

156. פקודת הראיות [נוסח חדש], התשל"א-1971, סעיף 12 (א).

חקירתו. בסיכום החלטתה קבעה השופטת מרים סוקולוב כי,

שוכנעתי כאמור, כי אמרתיו של הנאשם בפני חוקרי השב"כ כפי שפורטו בזכ"דים שהוגשו לבית המשפט והודאתו במשטרה, נמסרו מרצונו הטוב והחופשי, והאמצעים המיוחדים שהופעלו נגדו לא שברו את רוחו ולא גרמו ל"טמטום חושיו". אני דוחה מכל וכל את דבריו של הנאשם בעדותו בבית המשפט, בין היתר, בנוגע לעינויים שעונו על ידי חוקרי השב"כ ואמצעים שהופעלו נגדו כביכול [...] אכן, הופעלו כלפי הנאשם **איסור פרסום** האמצעים שפורטו בת/101, ואולם, לא הפעלת האמצעים הללו גרמה לנאשם למסור הודאתו, לשתף פעולה עם חוקריו ולמסור להם המכתבים והאמל"ח. הנאשם אשר הבין כי כל שותפיו לתשתית הצבאית, אשר היו כפופים לו, נעצרו והודו בביצוע הפיגועים והפלילו אותו, הבין כי אין עוד טעם בשתיקתו, ומשום כך, מסר את הודאתו.¹⁶²

יש לציין כי פסק הדין בפרשת יששכרוב (ר' לעיל) שניתן לאחרונה, קבע קני מידה חדשים בנוגע לפרשנות ההוראה בפקודת הראיות, הפוסלת הודאות שניתנו שלא "מרצון חופשי". בפסק דינה קבעה הנשיאה הנוכחית, דורית בייניש, כי

נוכח התכלית שעניינה הגנה על זכויות נאשמים בחקירתם ובהשראתו של חוק היסוד (כבוד האדם וחירותו), מן הראוי לפרש את כלל הפסילה המעוגן בסעיף 12 לפקודת הראיות כך שאמצעי חקירה פסולים שיש בהם כדי לפגוע שלא כדין בזכותו של הנחקר לשלמות הגוף או כדי להשפילו ולבזותו מעבר לנדרש כתוצאה מעצם קיומה של חקירה, יובילו לפסילתה של ההודאה מיניה וביה; זאת, בלא צורך לבחון את השפעתם של אמצעי החקירה האמורים על אמיתות ההודאה שנמסרה בחקירה.¹⁶³

אין בהוכחת אי החוקיות שבאופן גביתה של הודאה בכדי לפסול את קבילותה כראיה באופן אוטומטי.¹⁵⁷ לפי נשיא בית המשפט העליון דאז, יצחק כהן, "גם במקרים של שימוש באמצעי לחץ קיצוניים לא הייתי שולל בדיקה, אם האמצעים הפסולים השפיעו בפועל על הנחקר... אם מתברר, שאמצעי הלחץ, יהיו אשר יהיו, לא השפיעו בפועל על הנחקר... אין להגיד, שההודאה ניתנה כתוצאה משימוש באמצעים פסולים".¹⁵⁸ השופט מנחם אלון הוסיף עוד כי "כאשר הודיית הנאשם ניתנה כתוצאה מנקיטת אמצעים פסולים, קיימת הנחה, שההודאה לא ניתנה מרצונו החופשי של הנאשם. אך זוהי חזקה, הניתנת, כדרכה של חזקה, לסתירה".¹⁵⁹

פרשנות זו באה לידי ביטוי, ככל הנראה, בהכרעת הדין במשפטו של עבאס א-סייד, שהואשם באחריות לייזום וארגון פיגועי טרור רבים, בהם פיגוע ההתאבדות במלון "פארק" בנתניה ב-27.3.02, בו נהרגו 30 אזרחים וכ-160 אחרים נפצעו.¹⁶⁰ במסגרת עדותם במשפט, הסבירו חוקרי השב"כ כי א-סייד הוכרז כ"פצצה מתקתקת" וחקירתו נוהלה במתכונת של "חקירת צורך".¹⁶¹ כמו כן, הודו החוקרים כי במהלך חקירתו השתמשו נגדו באמצעים שכונו על-ידי בית המשפט "אמצעי חקירה מיוחדים". אולם, תיאורי האמצעים הללו, מלבד האמצעי של מניעת שינה, נאסרו לפרסום במסגרת פסק הדין. עם זאת, ועל אף חוסר הודאות שבדבר, ניתן לשער כי אותם "אמצעים מיוחדים" שתיאורם נאסר לפרסום, כללו מידה זו או אחרת של התעללות. למרות זאת, הורשע א-סייד פה אחד במעשי רצח רבים ובעבירות חמורות אחרות, בעיקר על סמך הודאתו כפי שנרשמה בזכרונות הדברים (להלן: זכ"דים) על-ידי חוקרי השב"כ במהלך

157. ע"פ 1115/82, ע"פ 168/82, מועדי נ' מדינת ישראל, פ"ד לח (1), 197.

158. שם, 249.

159. שם, 263.

160. תפ"ח (ת"א) 1147/02, מדינת ישראל נ' עבאס בן מוחמד אל-סייד (טרם פורסם).

161. שם, פסקאות 9, 10 ו-51 לפסק הדין.

162. שם, פסקה 51 לפסק הדין (ההדגשה במקור).

163. פרשת יששכרוב, פסקה 33 לפסק הדין.

חקירתו של אחמד ביום 23.9.04 היתה אינטנסיבית. היא החלה בשעה 9:00 בבוקר, נסתיימה לאחר חצות והונצחה בזכרון דברים (ת/4 – זכ"ד מיום 23.9.04)... לאור הראיות שהיו בידי חוקריו על מעורבותו הפעילה בביצוע פיגועי טרור, ננקט בעניינו של אחמד נוהל חקירה, שאמור לחסות תחת כנפי הגנת הצורך... המכונה על-ידי חוקרי השב"כ כנוהל "חקירת צורך". בבית-המשפט פירט אחמד את אמצעי החקירה שנקטו נגדו, ובכללם לחץ פיזי ואיומים, ואף החוקרים הבהירו בחקירה הראשית ובחקירה הנגדית את מהות האמצעים שנקטו, ובכללם לחץ פיזי (עדות המכונה "דותן")¹⁶⁶.

עם זאת, על אף העובדה שחוקרי השב"כ הודו בפה מלא כי במהלך חקירתו של עביד השתמשו נגדו ב"לחץ פיזי" (הפירוט לגבי אמצעים אלה נאסר לפרסום), קבילותה של העדות שנגבתה במהלך חקירה זו כראיה לא הוטלה כלל בספק. יתרה מזו, שניים מתוך שלושה שופטי ההרכב השתכנעו כי, למרות "הלחץ הפיזי" שהופעל עליו, עדותו של אחמד עביד בפני חוקרי השב"כ אמינה בעיניהם. בהסתמך על כך הורשע עביד אל-עזיז, ברוב של שניים נגד אחד, בעבירה של רצח, ונגזר עליו עונש של שבעה מאסרי עולם מצטברים ועוד 30 שנות מאסר בפועל.

גם לעניין קבילותן של ראיות שנגבו בדרכים פסולות התייחס בית המשפט העליון בפרשת יששכרוב. בית-המשפט שינה את הכלל שהיה מקובל עד כה, לפיו כל ראיה רלבנטית (למעט הודאה) נחשבת קבילה ללא קשר לאופן השגתה. במקום זאת נקבע, לאור חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שלבית המשפט נתון שיקול דעת לפסול ראיה שהושגה בדרכים פסולות, אם לדעתו "קבלתה במשפט תיצור פגיעה מהותית בזכותו של הנאשם להליך הוגן שלא בהתאם לגדריה של פיסקת ההגבלה [בחוק יסוד: כבוד

על אף שמדובר, ללא ספק, בקביעה מבורכת כשלעצמה, יש להמתין ולראות כיצד היא מיושמת הלכה למעשה בהליכים הפליליים בכלל, ובפרט בהליכים נגד פלסטינים שנחקרו על-ידי השב"כ ומואשמים בעבירות חמורות. במיוחד יש לבחון אילו אמצעי חקירה ייחשבו לפגיעה "מעבר לנדרש" בכבודו ובשלמות גופו של הנחקר.

מה קובעות החקיקה והפסיקה בישראל בשאלת קבילותן כראיה בהליך הפלילי של הצהרות שאינן בגדר "הודאה", שנגבו באמצעים פסולים? בהיעדר הוראה מפורשת בחוק, התפישה הרווחת בבתי המשפט היא ש"אין לפסול קבילותה של ראיה רלוונטית עקב אי חוקיותם של האמצעים שנקטו לשם השגתה... לפי אותה תפישה, אי החוקיות מהווה שיקול לעניין קביעת משקלה של הראיה, ובמקרים קיצוניים עשויה היא להפחית ממשקלה עד לאפס; אולם אין בה כדי להשפיע על קבילות הראיה"¹⁶⁴.

דוגמה לגישה זו ניתן למצוא במשפטו של עמרו עבד אל-עזיז, פלסטיני תושב ירושלים, שהואשם כי מסר לאנשי חמאס את מפתחות הדירה של אביו, שם בוצעו הכנות לפיגוע ההתאבדות שבוצע ב"קפה הלל" בירושלים ב-9.9.03, בו נהרגו שבעה אזרחים ישראלים. על-פי כתב האישום, מסר אל-עזיז את המפתחות, בידיעה שזה השימוש שיעשה בדירה.¹⁶⁵ עבד אל עזיז הכחיש לכל אורך חקירתו ומשפטו כל קשר לאישומים. הראיה המרכזית נגדו היתה עדותו המפלילה של אדם אחר, אחמד עביד, כפי שנרשמה בזכ"דים של חוקרי השב"כ. אלא שעביד חזר במסגרת עדותו בבית המשפט מעדותו כפי שנרשמה בזכ"דים, בטענה שאמר את הדברים בלחץ העינויים שהופעלו נגדו. אופן גבייתה של עדות מכרעת זו תואר בפסק הדין כדלקמן:

164. שם, פסקה 39 לפסק הדין.

165. פ"ח 775/04, מדינת ישראל נ' עמרו עבד אל עזיז (טרם פורסם).

166. שם, פסקה 5 לפסק דינו של השופט י. נועם (ההפניות למספרי העמודים של העדויות והזכ"דים הושמטו).

האדם וחירותו]”¹⁶⁷. מדובר בכלל פסילה “יחסי”. העובדה שהראיה הושגה שלא כדין אינה פוסלת אותה מינייה וביה, אלא רק מעניקה לבית-המשפט שיקול דעת לפוסלה. בין היתר, מוסמכים בתי-המשפט לשקול את חשיבות הראיה לתביעה ואת הפגיעה באינטרס הציבורי אם בעקבות פסילת הראיה יזוכה אדם המואשם בעבירות חמורות ביותר. על-פני הדברים, זהו פתח להכשרתן, במסגרת משפטים “ביטחוניים”, של עדויות שנגבו תחת התעללות ועינויים – תוך שימור

המוטיבציה לגבות עדויות כאלו ובניגוד להוראות האמנה נגד עינויים. גם כאן, יש להמתין ולראות כיצד תיושם מסקנה זו הלכה למעשה.

לסיכום סוגייה זו ניתן לציין כי, באמצעות נכונותם לקבל כראיה בהליך הפלילי הצהרות שנגבו תוך כדי הפעלת לחצים פסולים, מועלים בתי המשפט בישראל בחובתם למגר את תופעת ההתעללות והעינויים בחדרי החקירות של השב”כ.

---

167. פרשת יששכרוב, פסקה 76 לפסק הדין.

מסקנות והמלצות

יש לציין כי פרסום ספר הוראות זה נעשה על רקע חשיפת מעשי התעללות שביצעו חיילי צבא ארה"ב בחשודים בפעילות טרור שהוזקו במתקני הצבא בעיראק ובקובה (גואנטאנמו),¹⁷⁰ וכן על רקע מספר חוות דעת רשמיות שביקשו להגביל את האיסור על עינויים במסגרת "המלחמה בטרור".¹⁷¹ לפי הגנרל ג'ון קימונס, מפקד זרוע המודיעין בצבא ארה"ב, שהציג את ספר ההוראות במסיבת עיתונאים, ההחלטה לחשוף את שיטות החקירה במלואן, ללא חלקים חסויים כלשהם, נבעה, בין השאר, מההנחה שכתוצאה מהשימוש בהן, כל השיטות יהפכו ידועות, במוקדם או במאוחר, גם לאויב.¹⁷² מובן מאליו כי חשיפת השיטות אינה ערובה לכך שמקרי התעללות דומים לא יישנו בעתיד, אולם, היא משדרת מסר שעשוי לתרום לצמצום התופעה, וכן כלי רב עוצמה לביקורת ולפיקוח על הצבא.

למרבה הצער, אין השב"כ מסתפק בשיטות חקירה חוקיות כאלה. בדו"ח זה המחשנו כי תחת זאת, מפעיל השב"כ, כדבר שבשגרה, משטר חקירות הכרוך בהתעללות נפשית ופיזית בנחקרים. משטר זה כולל מספר היבטים מרכזיים: ניתוק הנחקר מן העולם החיצון, שימוש בתנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי וכן כאמצעי להחלשת הגוף, כבילת הנחקר בתנוחה מכאיבה, השפלת הנחקר ושימוש נגדו באיומים. במיעוט מן המקרים, ככל הנראה

מאז הקמתם, פועלים המוקד ובצלם למיגור תופעת העינויים וההתעללות, בין היתר, בחקירות שמנהל השב"כ. אחת השאלות הנפוצות, המועלית בעקביות בקרב קהלים שונים ומגוונים, איתה נאלצים ארגוני זכויות האדם להתמודד היא: "האם אתם מציעים שחוקרי השב"כ ישבו בחיבוק ידיים אל מול טרוריסט שאינו משתף פעולה, וייתנו לפיגועים לקרות?" אלא שההנחה לפיה הברירה היחידה, מלבד חקירה באמצעות שיטות אסורות, היא "לשבת בחיבוק ידיים", משוללת כל יסוד. הברירה הממשית שבפני חוקרי השב"כ היא לחקור את אותם אנשים, שעל פי החשד מחזיקים במידע שיכול לסייע במניעת טרור, במלוא הנחישות, התחכום והמקצועיות, מבלי להתעלל בהם פיזית או נפשית.

דוגמאות לשיטות חקירה לגיטימיות ניתן למצוא ב"ספר הוראות השדה למבצעי איסוף של מודיעין אנושי" של צבא ארה"ב, שפורסם בספטמבר 2006.¹⁶⁸ ספר זה מציג בפירוט רב 18 שיטות חקירה, המבוססות על עשרות שנות ניסיון, ואשר הוכחו כיעילות בזירות ובמצבים שונים. חלק מהשיטות הללו נשען על בניית מערכת יחסים של אמון בין החוקר לנחקר. רבות מהן כרוכות, במקום זאת או בנוסף, בהפעלת תחבולות ומניפולציות פסיכולוגיות למיניהן, מבלי לגלוש לתחום האסור של השפלת הנחקר או של התעללות נפשית בו.¹⁶⁹

168. Headquarters Department of the Army, *Field Manual 2-2.23, Human Intelligence Collector Operations*. Available at: <http://www.fas.org/irp/doddir/army/fm2-22-3.pdf>.

169. נוסף ל-18 השיטות הללו, מתירות הוראות אלה שיטת חקירה נוספת, המכונה "הפרדה", שעיקרה הוא בידוד הנחקר מעצירים אחרים. הגם שיתכן כי שיטה זו גולשת לתחום האסור, ההוראות מקפידות לקבוע תנאים מחמירים ליישומה, בהם האיסור להשתמש במסגרתה ב"חסך חושי" ובמניעת שינה. ר' Field Manual, *ibid*, Appendix M.

170. ר' לדוגמה את הדו"ח המקיף של ארגון רופאים לזכויות האדם, הערת שוליים 76.

171. ר' "תזכיר העינויים" שהוציא משרד המשפטים האמריקאי בשנת 2002, הערת שוליים 23.

172. תמליל של מסיבת העיתונאים במסגרתה נחשף הספר, בה נאמרו הדברים הללו, ר' אתר האינטרנט: <http://www.globalsecurity.org/security/library/> news/2006/09/sec-060906-dod02.htm.

לנוכח מציאות עגומה זו קוראים בצלם והמוקד לממשלת ישראל לנקוט בצעדים הבאים:

- להורות לשב"כ להפסיק לאלתר ובאופן מוחלט את השימוש בכל אמצעי חקירה, שיש בו כדי לפגוע בכבודם של הנחקרים או בשלמות גופם, ובכלל זה האמצעים הבלתי חוקיים שתוארו בדו"ח הנוכחי;

- ליזום חקיקה שתאסור, באופן מוחלט, על עינויים ועל יחס אכזרי, בלתי אנושי או משפיל, כמשמעות מונחים אלה במשפט הבינלאומי, תוך שלילת האפשרות להחיל את "הגנת הצורך" על עובדי ציבור שחשודים במעשים אלה;

- לקבוע כי כל תלונה שתוגש נגד חוקרי שב"כ בגין התעללות בחקירה תיחקר על-ידי גוף עצמאי ואם תימצא מוצדקת יועמדו האחראים לדין;

- לתעד את חקירות השב"כ באמצעות צילום וידאו ולפתוח את מתקני החקירה של השב"כ, כולל תאי הכליאה, לביקורת חיצונית אובייקטיבית, לרבות ביקורת של דווח האו"ם המיוחד לנושא עינויים;

- להבטיח, בחקיקה ובפועל, תנאי כליאה אנושיים מינימליים לכל עציר באשר-הוא, ולבטל את ההוראות המפלות לרעה עצירים "ביטחוניים" בנוגע לאותם תנאים;

- לבטל את הצו הצבאי המתיר לשב"כ לאסור על מפגש בין עציר לעורך דינו, ולהחיל על עצירים פלסטינים את הסטנדרטים הקבועים בעניין זה במשפט הבינלאומי;

- ליזום חקיקה שתקבע כי כל הצהרה, שהוכח כי נגבתה תוך כדי עינויים או התעללות, לא תוכל לשמש ראיה במשפט בשום נסיבות, בין אם מדובר בהודאה ובין אם מדובר בכל הצהרה אחרת;

- לנקוט בצעדים דחופים כדי לשפר את מיצוי הדין עם חיילים שפגעו בעצירים פלסטינים או השפילו אותם, לרבות הצעדים הדרושים כדי לפקח על התנהגות החיילים בזמן אמת ולאסוף ראיות באופן יזום ובלתי תלוי בתלונות ספציפיות, לצד צעדים שמטרתם לעודד את העצירים להתלונן.

כאלה המוגדרים "פצצה מתקתקת", נוקט השב"כ, בנוסף, בשיטות חקירה אלימות, המהוות עינויים של ממש (מכות, הידוק אזיקים, משיכת גוף פתאומית, כיפוף הגב וכד'). זאת ועוד, חלק גדול מנחקרי השב"כ מגיעים למתקני החקירה לאחר ש"רוככו" בידי החיילים המבצעים את המעצר והמחזיקים בהם עד למסירתם לידי השב"כ. "ריכוך" זה כולל מכות, איזוק מכאיב, השפלות ומניעת צרכים חיוניים. הגם שאין בידינו הוכחות לכך שהמניע של אותם חיילים או של מפקדיהם הוא "לרכך" את העצירים לקראת חקירתם, הרי זוהי התוצאה בפועל.

השב"כ והחיילים אינם פועלים בחלל ריק אלא כחלק ממערכת. המציאות שתוארה לעיל לא היתה יכולה להתקיים ללא תמיכתן הפעילה של הזרועות האחרות של אכיפת החוק בישראל. כך למשל, הפעלת הלחץ על הנחקרים באמצעות תנאי כליאתם לא היתה מתאפשרת ללא שיתוף הפעולה הנמרץ של השב"ס ומשטרת ישראל, המנהלים את מתקני החקירה ואחראים על התנאים הללו; השב"ס והמשטרה לא היו מרשים לעצמם לכפות תנאים כאלה, יש להניח, אם אלה לא היו מעוגנים בתקנות של המשרד לביטחון פנים, שאושרו על-ידי ועדת החוקה של הכנסת; החזקתם של הנחקרים תוך ניתוקם מהעולם החיצון, לא היתה כה נפוצה וכה פשוטה לולא היה בגי"ץ מקבל באופן כמעט אוטומטי את טענות השב"כ, ודוחה את כל העתירות המוגשות לו נגד צווי איסור המפגש בין נחקרים לעורכי דינם; היקף האלימות של חיילים נגד עצירים לא היה כה רחב אילו היתה הפרקליטות הצבאית מעודדת הגשת תלונות והיתה ממצה את הדין, בנמרצות ובנחישות, עם החיילים שהתעללו בעצירים; חוקרי השב"כ לא היו מתעללים בנחקרים ומענים אותם, אילו לא היתה פרקליטות המדינה מעניקה להם, באופן כמעט אוטומטי, חסינות מפני הליכים פליליים נגדם; פרקליטות המדינה לא היתה מעניקה חסינות זו, לולא סיפק לה בגי"ץ כיסוי משפטי במסגרת פסק דינו משנת 1999; לפחות חלק ממקרי התעללות והעינויים בחקירות היו נמנעים, אולי, לו ידעו חוקרי השב"כ, בוודאות, שהמידע שיושג כתוצאה מאלה, לא יתקבל כראיה בבתי המשפט.

תגובת המדינה

מדינת ישראל
משרד המשפטים
State of Israel
Ministry of Justice

The Department for International Agreements
and International Litigation

היחידה להסכמים בינלאומיים
ותביעות בינלאומיות

תאריך: ח' באייר, תשס"ז
26 באפריל, 2007
מספר: 2752

לכבוד
מר יחזקאל ליין, מנהל אגף המחקר
ארגון "בצלם"
רח' התעשייה 8, תלפיות
ירושלים
שלום רב,

הנדון: התייחסות לטיטת ד"ח "בצלם" – "עינויים והתעללות בעצירים פלסטינים"

פנייתך להתייחסותנו לטיטת הד"ח שבנדון התקבלה במשרדנו ולהלן תגובתנו:

מתודולוגיה

1. הד"ח נבנה על מדגם לא מייצג, אשר על פניו נדמה כי נבחר בצורה מגמתית המעוותת את המציאות הקיימת מבחינת מעצר וחקירה של אסירים ביטחוניים.
2. הצגת ד"ח ובו תיאור מקרים ללא פרטים מזהים ומבלי לאפשר לגורמים הרלוונטיים, ובראשם שב"כ וצה"ל, לבחון את המקרים הספציפיים המועלים בו, שולל מהם את האפשרות לבחון את הטענות המועלות בטיטת הד"ח.

טענות כלפי הדרג המבצעי

א. חיילי צה"ל

3. בדיקה שערכנו העלתה את הממצאים הבאים:

3.1. הליך הקבלה למתקן מעצר:

3.1.1. הינו קצר ביותר, למעט מקרים חריגים, ובניגוד לנטען בד"ח, אינו כולל הפשטה של העצורים, למעט חריגים מוגדרים.

3.1.2. מחייב בדיקת חובש או רופא על מנת לקבוע כשירות למעצר.

3.1.3. כולל תשאול לגבי פגיעה, אם הייתה כזו, במהלך המעצר והליווי ובאם נטען על ידי העצור כי הוכה או באם נתגלו סימני אלימות על גופו, מועברים פרטי המקרה לחקירת מצ"ח.

3.2. הוקמה פלוגת ליווי מקצועית לשם הבטחת תנאי העצירים בעת העברתם בין מתקנים.

3.3. כל מקרה של חריגה מנהלי התנהגות, לרבות מקרים נדירים של קללות והכאות נבדק ומטופל. כאמור לעיל, צירוף פרטי המקרים המתוארים בד"ח ייתכן והיה מאפשר לצה"ל לבדוק את המקרים באופן פרטני.

4. צה"ל פועל להטמעת הכללים המשפטיים הנוגעים להתנהגות ראויה בלחימה ומול אוכלוסיה אזרחית, בקרב החיילים, באמצעים של הדרכה ולמידה. קציני בית הספר למשפט צבאי של הפרקליטות הצבאית, אשר מוביל את ההדרכות בתחום זה, העבירו בשנים האחרונות הרצאות רבות בתחום, בהם השתתפו אלפים רבים של חיילים. ההדרכות מתמקדות, בין היתר, בחובה המוטלת על חיילי צה"ל בכל הדרגות ליתן יחס אנושי ונאות לעצורים הנתפסים על ידי צה"ל, תוך שמירה על כבודם כבני אדם. הרצאות בתחומים אלה משולבות היום באופן אינטגרלי כחלק מהכשרות היסוד של צה"ל, ובכללן הכשרות הקצונה וקורסים במכללה לפיקוד טקטי. כמו כן, מעביר בית הספר הרצאות ייעודיות לעניין טיפול נאות בעצורים.

5. בנוסף, בית הספר למשפט צבאי מפיק חומרי הדרכה שונים, לרבות לומדות ממוחשבות בתחומים האמורים, אשר מאפשרות הכשרה יעילה להיקף רחב של אוכלוסיית יעד. לומדות אלו, אשר משמשות כלי חיוני בהדרכת מערך הלוחמים והמפקדים בצה"ל, מתייחסות, בין היתר, ליחס נאות שיש להעניק לעצורים ומדיניות את האיסור החמור על יחס בלתי אנושי או משפיל לעצורים הנתפסים בידי כוחות צה"ל.

ב. שוטרי משטרת ישראל

6. שוטרי משטרת ישראל הפועלים במתקני מעצר משטרתיים, בהם פועלים חוקרי השב"כ פועלים על פי החוק ובמסגרתו והטיפול בעצורים המוחזקים במתקנים הללו, לרבות עצורים ביטחוניים, נעשה על פי החוק וההוראות הפנימיות של המשטרה ונתון לביקורת שוטפת של המחלקה לחקירות שוטרים במשרד המשפטים ובתי המשפט.

ג. חוקרי השב"כ

7. שירות הביטחון הכללי מופקד על פי חוק על שמירת ביטחון המדינה, סדרי המשטר שלה ומוסדותיה, מפני איומי טרור, ריגול ואיומים נוספים. לשם כך, מוטל עליו לסכל ולמנוע פעילות בלתי חוקית שמטרתה לפגוע ביעדים האמורים.
8. לשם הגשמת משימותיו, מבצע השירות, בין היתר, חקירות כנגד חשודים בפעילות טרור. מטרתה העיקרית של החקירה הינה איסוף מידע במטרה לסכל ולמנוע ביצוע מעשי טרור.
9. הלחימה היומיומית בתשתיות הטרור, המבקשות להוציא אל הפועל פיגועי תופת ולזרוע הרג והרס במדינת ישראל, מחייבת את גורמי הביטחון, ובכלל זה את חוקרי שירות הביטחון הכללי, לעשות כל מאמץ לסכל ולשבש תשתיות אלו. במהלך השנים האחרונות ניצלו חייהם של אזרחים רבים כתוצאה ישירה ממידע שהתקבל בחקירות.
10. הד"ח עצמו מתייחס, ככל שהדבר נוגע לקבוצה אשר קרויה בד"ח עצורים "רגילים", לנחקרים אשר נעצרו בין הימים 17-13 ביולי 2005, כאשר ביום ה- 12 ביולי 2005 בוצע פיגוע התאבדות בנתניה, אשר גרם למותם של חמישה בני אדם ופציעתם של עשרות. (הקבוצה השניה, קבוצת העצורים ה"בכירים" (כלשון הד"ח) כוללת פלסטינים שנעצרו בתקופה שבין יולי 2005 לינואר 2006).
11. לאור הפיגוע האמור נעצרו ונחקרו חשודים הקשורים לפיגוע, כאשר כתוצאה מחקירות אלו, נחשפו מבצעי הפיגוע ותשתיות הטרור אשר עמדו מאחוריו. בנוסף, נחשפו חוליות טרור נוספות והוסגרו אמצעי לחימה אשר יועדו לביצוע פיגועים עתידיים.
12. מטעמי סודיות לא נוכל להתייחס במסגרת זו, באופן פרטני, לשיטות החקירה המופיעות בד"ח, ולפיקם גם לא נוכל להתייחס פרטנית לכל אחת ואחת מהטענות המופיעות בד"ח בהקשר זה. יתירה מזאת, מכיוון שהד"ח לא נוקב בשמות העצירים שהעלו את התלונות, לא ניתן לבדוק נכונות הטענות. עם זאת נציין כי הד"ח רצוף שגיאות, טענות מופרכות ואי דיוקים.
13. לשם המחשת אי הדיוקים והמגמתיות של הד"ח, ניתן להצביע על כמה דוגמאות בולטות. כך למשל, הטענות כאילו השב"כ נוקט בצעדים שנועדו לגרום ל"תלישות" של הנחקרים מהעולם החיצון, ולתחושה של חוסר ודאות באשר לגורלם בחקירה אינן נכונות. לעניין זה נבקש לציין כי נחקרי השב"כ מקבלים לידיהם כבר בראשית חקירתם, מסמך המפרט את זכויותיהם כנחקרים בחקירה פלילית, בו מצוינת זכותם להימנע מהפללה עצמית, זכותם להיפגש עם עורך דין ועוד. כל זאת בניגוד לנטען בד"ח.
14. דוגמא נוספת בהקשר זה, מצויה בטענה כי שירות הביטחון הכללי עוסק ב"עיצוב חזות" של המזון המוגש לעצירים, "לשם יצירת אפקט הרתעה", שאמור לעורר גועל ודחייה בקרב הנחקרים. טענה תמוהה זו הינה חסרת כל בסיס, ומעידה על פניה על חוסר הרצינות והמגמתיות של הטוען אותה.
15. כדוגמא נוספת, נציין כי אין כל בסיס לטענה כי כעניין שבשגרה "נוהגים חוקרי השב"כ לקלל ולגדף את הנחקרים בבוטות ובגסות".

16. גם הטענה כאילו שירות הביטחון הכללי מעורב בהפשטתם של העצירים במסגרת הליך הקליטה היא טענה חסרת כל בסיס. השב"כ אינו מעורב כלל בתהליך קליטת העצירים למתקן וודאי שאינו מנחה כי עצירים יופשטו לחלוטין עם הגעתם למתקן, כנטען.

17. נשוב ונדגיש כי המדובר בדוגמאות בלבד הנוגעות למסגרת הדברים, ומעבר לכך, לא ניתן להתייחס לכל אחת ואחת מהטענות המופיעות בדו"ח.

18. לעניין הנטען בדו"ח בכל הנוגע לשימוש המונח "חקירה צבאית", נציין כי המדובר במונח בעל משמעות עמומה, הנתפס באופן שונה על ידי אנשים שונים. למרות האמור, הוחלט לאחרונה כי ככלל, יימנעו חוקרי השב"כ משימוש במונח זה.

19. יובהר כי חקירות השב"כ מתבצעות על פי החוק, הנהלים וההנחיות ומבוקרות באורח שוטף ע"י גורמי פיקוח בשירות הביטחון הכללי, ועדת השרים לענייני שירות הביטחון הכללי, ועדת המשנה למודיעין ולשירותים חשאי של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, משרד המשפטים, משרד מבקר המדינה ובתי המשפט על ערכאותיהם השונות.

טענות כלפי מנגנוני הפיקוח:

א. משרד המשפטים

20. מבקר תלונות הנחקרים (המבת"ן) הפועל במסגרת השב"כ פועל באופן עצמאי, ולאף גורם בשב"כ, לרבות ראש השירות, אין סמכות להתערב בדרך חקירתו או בממצאיו והוא מבצע חקירה עניינית ומקיפה שאינה תלויה בגורמי השירות.

21. בהליך מינויו של המבת"ן מושם דגש על כך שעיסוקיו האחרים בהווה ובעבר אינם עלולים ליצור ניגוד עניינים עם תפקידו כמבת"ן. בהתאם, המבת"ן הנוכחי, כמו גם קודמיו בתפקיד, לא היה חוקר בעברו.

22. יודגש כי למינוי איש שב"כ כמבת"ן יתרונות מובהקים, לרבות היכרותו עם המערכת, אשר מאפשרת לו נגישות למידע הרלוונטי, כולל הרגיש ביותר, כמו גם יכולת להבינו בצורה טובה יותר מגורם חיצוני, שכן כאיש שב"כ הוא מכיר את התרבות הארגונית ו"שפת הארגון".

23. המבת"ן פועל תחת הנחייה והדרכה צמודה של הממונה על המבת"ן במשרד המשפטים, שהינה פרקליטה בכירה במשרד המשפטים. המבת"ן מונחה מקצועית על ידי הממונה והיא מהווה את הגורם המאשר את החלטותיו.

24. בנוסף, הסמכות להורות על בדיקת תלונה מצויה בידי הממונה על המבת"ן, ובהתאם, אין לשב"כ או למבת"ן אפשרות למנוע בדיקת תלונה כלשהי.

25. לאחר השלמת החקירה של המבת"ן, דר"ח החקירה נבחן ביסודיות על ידי הממונה על המבת"ן וכאשר הנושאים העומדים על הפרק הינם רגישים, או כאשר הנסיבות מחייבות זאת, דר"ח החקירה נבחן גם על ידי היועץ המשפטי לממשלה ופרקליט המדינה.

ב. צה"ל

26. תלונות הנוגעות לפגיעה בפלסטינים או להתנהגות חיילים נבדקות ונבחנות בכובד ראש. מדיניות הפרקליטות הצבאית היא שכלל, תלונות בדבר אלימות שנגקטה ע"י חיילים כלפי תושבים פלסטינים – וודאי כשמדובר בטענות על התעללות – נחקרות ע"י מצ"ח. כך, בשנת 2006 מתוך 71 תלונות שהתקבלו על אלימות של חיילים ביהודה ושומרון, ב- 61 מהמקרים נפתחו חקירות. בשנת 2005 נתקבלו 87 תלונות על אלימות ונפתחו 76 חקירות. יובהר, כי בניגוד לאמור בטיטת הדר"ח, פתיחת חקירה פלילית כנגד חיילים, לרבות בגין חשדות לאלימות בלתי מוצדקת במהלך ביצוע מעצרים והחזקת עצירים במשמורת, אינה כפופה לאישור מוקדם של הפרקליטות הצבאית. חקירות מצ"ח נפתחות לא אחת מיד עם קבלת התלונה, מבלי שניתנה הנחיה של הפרקליטות הצבאית.

27. בניגוד לנטען, מאמץ מיוחד מוקדש למיצוי הדין עם מי שהתעלל בפלסטינים או עם מי שהפעיל כוח שלא כדין, ומקום שנאספות די ראיות, בהתאם למבחנים הקבועים בדין הפלילי מוגשים כתבי אישום חמורים, לצד עתירת התביעה להשתת עונשי מאסר הולמים. במקרים המתאימים אף הוגשו ערעורים מטעם התביעה לבית הדין הצבאי לערעורים, בעתירה להחמיר בענישה.

28. כמו כן, יש לציין, כי בעבר נערכו מספר מפגשים בין בכירי הפרקליטות הצבאית לבין נציגי ארגון "בצלם". לנציגי "בצלם" הובהר, במספר הזדמנויות, כי כל תלונה על אלימות מצד חיילים אשר תועבר לפרקליטות הצבאית תיבחן בכובד ראש, בהתאם למדיניות הפרקליטות הצבאית.

29. בתי הדין הצבאיים מחזיקים גם הם בעמדה בלתי מתפשרת בכל הנוגע לעבירות אלימות של חיילים כלפי עצורים פלסטינים, כפי שעולה מהדוגמאות דלהלן:

29.1. מר/274/06 - הורשע חייל בעבירה של התעללות בגין הכאת עצור פלסטיני אזוק, ונגזר עליו עונש של שבעה חודשי מאסר, מתוכם ארבעה חודשי מאסר לריצוי בפועל והיתרה על תנאי שלא יעבור במשך שנתיים עבירה כלשהי שיש בה יסוד של איום או של אלימות. כמו כן, החייל הורד לדרגת טוראי. בית הדין הצבאי ציין בפסק דינו כי:

"אין צורך להכביר מילים על חומרת המעשה אשר בו הורשע הנאשם. בית הדין הצבאי לערעורים נתן דעתו בשנים האחרונות על מעשים מסוג זה, הפסול הקשה והחמור הנלווה להם ועל פגיעתם הקשה בתדמיתו של צה"ל ובטוהר שורותיו. אכן, הנאשם ראוי לענישה מחמירה על מעשיו אשר יש בהם אלמנט של פגיעה במי שהוא חסר ישע גם אם האמור במי שבאספקלרייתו של הנאשם היה מחבל ומי שביצע פיגועי ירי כלפי כוחותינו. כשהמחבל נעצר, נאזק והוא איננו יכול עוד להגיב, חל איסור חמור לפגוע בו בכל דרך שהיא ועובדה בלבד שלא נגרמה לו פגיעה או חבלה אין בה כדי להפחית באופן ממשי מהפסול המוסרי שבדבק במעשה." [הדגשה לא במקור]

29.2. מר/472/05 - הורשע חייל בעבירה של התעללות ובעבירה נלווית של התנהגות שאינה הולמת בגין הכאת עצור פלסטיני אזוק. כתב האישום הוגש נגד החייל לאחר שהוא נשפט בדין משמעתי בגין אותו אירוע, ריצה עונש של 28 ימי מחבוש והושעה מתפקידו כלוחם. בית הדין הצבאי לא הסתפק בענישה זו, הרשיע כאמור את הנאשם וגזר עליו עונש נוסף של 45 ימי מאסר בפועל ו-5 חודשי מאסר על תנאי למשך שנתיים שלא יעבור עבירה שעניינה התעללות, תקיפה או מעשה אלימות כלפי הזולת, כך שבמצטבר הוטל עונש של חודשיים וחצי מאסר לריצוי בפועל. כמו כן, הנאשם הורד לדרגת טוראי. אחד השופטים שישבו בדין ציין בפסק הדין כי "התנהגות הנאשם מטילה קלון עליו, מכתימה את יחידתו, פוגעת במוסר הלחימה של צה"ל ומשליכה על דמות צה"ל כארגון ועל דמות לוחמי".

29.3. מר/471/05 - הורשע חייל בעבירה של התעללות ובעבירה של התנהגות מבישה בגין הכאת עצורים פלסטינים שהיו במשמורתו. על החייל נגזר עונש של ארבעה חודשי מאסר, מתוכם שלושה חודשי מאסר לריצוי בפועל והיתרה על תנאי שלא יעבור במשך שלוש שנים עבירה של התעללות או אלימות כלפי הזולת. כמו כן, החייל הורד לדרגת טוראי.

30. בהתאם להמלצת בית המשפט העליון בבג"צ 3985/03 **בדאוי ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל באירוש ואח'**, מונתה ועדה מייעצת לרמטכ"ל, בראשות שופט צבאי-משפטי, אשר עורכת מעת לעת ביקורת על תנאי הכליאה במתקני המעצר הנמצאים באחריות צה"ל. כמו כן, נערכות ביקורות בנושא ע"י מחלקת הבקרה והמעקב הכפופה לסגן הרמטכ"ל. לאחרונה, בהמלצת הועדה המייעצת, נערכו מס' שינויים שמטרתם לשפר את תנאי הכליאה, ובין היתר, הכפפת מתקני המעצר למפקד המשטרה הצבאית הפיקודי והכפפת מתקני הכליאה לשירות בתי הסוהר, הגדלת תקציבם של מתקני הכליאה והקמת כוח ייעודי לליווי העצורים. מתוך הבנה מלאה של חשיבות העניין, צה"ל פועל לשיפור מתמיד של תנאי הכליאה במתקני המעצר אשר מיעוטם, נותרו באחריותו.

בברכה,

בעז אורן, עו"ד

סגן מנהל היחידה

העתקים: מר מני מזוז, היועץ המשפטי לממשלה

מר ערן שנדר, פרקליט המדינה

היועץ המשפטי לשירות הביטחון הכללי

תא"ל אביחי מנדלבל, הפרקליט הצבאי הראשי

מר שי ניצן, המשנה לפרקליט המדינה (עניינים מיוחדים)

מר יואל הדר, היועץ המשפטי, המשרד לביטחון הפנים

הממונה על המבח"ן, פרקליטות המדינה

המוקד להגנת הפרט
HAMOKED Center for the Defence of the Individual
המוקד - مركز الدفاع عن الفرد

מיסודה של ד"ר לוטה זלצברגר - עמותת רשומה
Founded by Dr. Lotte Salzberger - Registered Association
أسسه د. لوطه زلتسبرغر - مكتب الشكاوي - جمعية مسجلة

רחוב אבו עוביידה 4, ירושלים 97200
טל. 02-6283555, פקס. 02-6276317

4 Abu Obeidah St. Jerusalem 97200
Tel: 972-2-6283555, Fax: 972-2-6276317

شارع أبو عبيدة 4، القدس ٩٧٢٠٠
هاتف: ٠٢-٦٢٨٣٥٥٥ / ٠٢-٦٢٦٤٤٣٨ - فاكس: ٠٢-٦٢٧٦٣١٧

e-mail: mail@hamoked.org.il
www.hamoked.org.il

בּיַעֲשִׂיָה

בּעֲשִׂיָה מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.)

بتسليم " مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة

B'TSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

רחוב התעשייה 8 (קומה רביעית) ירושלים 93420
טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

شارع هتعمسيا ٨، (الطابق الرابع)، القدس ٩٣٤٢٠
تلفون ٠٢-٦٧٣٥٥٩٩ - فاكس: ٠٢-٦٧٤٩١١١

8 Hata'siya St. (4th Floor) Talpiot, Jerusalem 93420
Tel. 02-6735599, Fax. 02-6749111

E-mail: mail@btselem.org <http://www.btselem.org>